

Indholdsfortegnelse

KAPITEL 1 – INDLEDNING	2
1.1. FØRTIDSPENSIONISTERNE SOM SPECIALETS OMDREJNINGSPUNKT	2
1.2. PROBLEMFELT	2
1.3. PROBLEMFOMULERING	6
1.4. TILGANGEN TIL PROBLEMSTILLINGEN	6
KAPITEL 2 - DEN TEORETISKE RAMME	11
2.1 INDLEDNING.....	11
2.2 DET SAMLEDE NORMATIVE UDGANGSPUNKT	11
2.3 MARSHALLS BIDRAG - TEORIEN OM DET SOCIALE MEDBORGERSKAB	13
2.4 HONNETHS BIDRAG – TEORIEN OM ANERKENDELSE	18
2.5 OPERATIONALISERING AF DE TEORETISKE BEGREBER	24
KAPITEL 3 – DET EMPIRISKE GRUNDLAG	27
3.1 DET EMPIRISKE MATERIALE TIL AFDÆKNING AF DEN AKTUELLE SOCIALPOLITIK OG FØRTIDSPENSIONSSYSTEMET .	27
3.2 DET EMPIRISKE MATERIALE TIL AFDÆKNING AF DANSKERNES HOLDNINGER	27
3.3 DET EMPIRISKE MATERIALE TIL AFDÆKNING AF FØRTIDSPENSIONISTERNES OPLEVELSER OG REAKTIONER.....	31
KAPITEL 4 – ANALYSE AF DE STRUKTURELLE RAMMER	34
4.1 DEN AKTUELLE SOCIALPOLITIK I ET MEDBORGERSKABSPERSPEKTIV.....	34
4.2 DANSKERNES HOLDNINGER I ET MEDBORGERSKABSPERSPEKTIV	41
4.3 DELKONKLUSION – DE STRUKTURELLE RAMMER FOR FØRTIDSPENSIONISTERNES SOCIALE MEDBORGERSKAB	52
KAPITEL 5 – ANALYSE AF OPLEVELSERNE OG REAKTIONERNE PÅ DE STRUKTURELLE RAMMER	55
5.1 FØRTIDSPENSIONISTERNE KRÆNKELSESOPLVELSER I FHT. SOCIALPOLITIKKEN.....	55
5.2 FØRTIDSPENSIONISTERNE KRÆNKELSESOPLVELSER I RELATIONER TIL DERES MEDBORGERE	63
5.3 MEKANISMERNE OG AKTØRERNE BAG ANERKENDELSESORDENEN	67
5.4 KRÆNKELSERNES KONSEKVENSER FOR FØRTIDSPENSIONISTERNES SELVFORHOLD OG SOCIALE DELTAGELSE	71
5.5 FØRTIDSPENSIONISTERNES SOCIALE KAMP MOD DEN GÆLDENDE ANERKENDELSESORDEN	77
5.6 DELKONKLUSION - FØRTIDSPENSIONISTERNE OPLEVELSER OG REAKTIONER PÅ DE STRUKTURELLE RAMMER.....	79
KAPITEL 6 – KONKLUSION OG PERSPEKTIVERING	81
6.1 SPECIALETS KONKLUSIONER	81
6.2 PERSPEKTIVERING AF SPECIALETS KONKLUSIONER	85

Kapitel 1 – Indledning

1.1. Førtidspensionisterne som specialets omdrejningspunkt

Problemstillingen dette speciale behandler er, hvorvidt det sociale medborgerskabs idealer udfordres, når borgere ikke længere kan fungere på arbejdsmarkedet grundet helbredsmæssige problemer. Hermed analyseres socialpolitikken og danskernes forståelse af førtidspensionisters sociale medborgerskab og ikke mindst førtidspensionisternes egne oplevelser af deres sociale medborgerskab, og hvordan dette påvirker deres selvforhold og sociale deltagelse.

Relevansen af at undersøge denne problemstilling skal ses i perspektiv af, at førtidspensionisters levevilkår og herunder medborgerskab er underbelyst inden for såvel det politiske som samfundsvidenskabelige felt. Dette på trods af at gruppen udgør 7pct. af arbejdsstyrken i 2008 (DST 2009). Den forskning eller debat der har været, har primært omhandlet førtidspensionering som afhængig variabel – altså årsagerne til førtidspensioneringen og hvordan man kan undgå denne som led i at reducere social eksklusion og manglende trivsel (Clement 2000:6, 23, Saurama 2005: 208). Kun få analyser belyser førtidspensionernes trivsel i situationer, hvor der ikke er perspektiver for en fremtidig arbejdsmarkedsdeltagelse og dermed analyserende de reelle konsekvenser af marginaliseringen fra arbejdsmarkedet¹ (Clement 2001:86). Ligeledes har blikket sjældent været rettet mod hvad og hvem, der er med til at hæmme det sociale medborgerskab og muligheden for at realisere det gode liv for gruppen (Jensen og Andersen 2000:11). Et fokus, jeg anlægger i dette speciale.

1.2. Problemfelt

I det følgende beskrives konteksten for problemstillingen og dermed baggrunden for specialets problemformulering, som præsenteres herefter.

Traditionelle principper i velfærdsstaten

Den danske velfærdsmodel kan på mange måder beskrives som et sammensurium af forskellige og til dels modstridende principper. Dette skyldes, at velfærdsstaten i sin nuværende form er opstået på baggrund af mangeårige kompromisser mellem modstridende politiske interesser, ideer og forestillinger. (Goul Andersen 2001:1). Et bærende princip er dog klart: et universelt omfordelingsgrundlag byggende på en fælles tiltro til, at staten skal sikre alle borgeres velfærd i form af et individuelt socialt medborgerskab² (Jensen 2008).

---

¹ De undersøgelser, der nu en gang foreligger, opdeler Sanne Clement i to grupper: analyser med fokus på én bestemt gruppe og årsagen til førtidspensioneringen (fx Juuls publikationen “Yngre førtidspensionister” (1992), Bengtssons (1991) “Førtidspension til unge - i socialpolitisk belysning”) eller undersøgelser, der belyser reglerne omkring førtidspensionen og eventuel forskellig udmøntning af reglerne i kommunerne (f.eks. Hansen, 1978, Gregersen, 1990, Hedegaard, 1997). (Clement 2000:11). Dette har Clement 2002 dog rådet bod på ved *kvantitativt* at undersøge førtidspensionisternes sociale og politiske deltagelse i henhold til Marshalls sociale medborgerskab samt andre trivselsparametre i hendes ph.d. afhandling fra 2004.

² Det individuelle medborgerskab betyder, at der som hovedregel ikke kigges på familiens samlede situation forud for de sociale rettigheder – som det fx er tilfældet i velfærdsstaterne i Kontinentaleuropa (Fridberg 2008:6).

Princippet indebærer både en horisontal omfordeling, dvs. mellem borgernes forskellige livsfaser, og en vertikal omfordeling, dvs. mellem rigere og fattigere grupper (Taylor-Gooby 2009:5). Konkret betyder det også, at ydelser og services er designet til at håndtere borgernes sociale risici og behov og forstærke deres evner og garantere nødvendige ressourcer for at finansiere dem. Medborgerskabet sikrer også en vis uafhængighed af markedet (de-commodificering) gennem relativt høje og langvarige overførsler i tilfælde af arbejdsløshed, sygdom mv. og mere eller mindre gratis serviceydelser som eksempelvis børnepasning og uddannelse - uanset om folk i princippet selv kunne betale (Esping Andersen 1990:21, Goul Andersen 2001: 5, Fridberg et. al. 2008:5, Taylor-Gooby 2009:4). Et system, der i høj grad påvirker stratifikationen i samfundet. Den danske velfærdsstat kan derfor også analysere som ”...strukturer af emancipations- og selvrealiseringsmuligheder, der frigør individer fra historisk fastfrosne afhængighedsforhold, så som køn, klasse, etnicitet mv.”³ (Jensen 2008). Og således karakteriseres den danske model ofte som et folkesikringssystem af sociale rettigheder og som havende en brobyggende funktion mellem alle samfundslag, som eksempelvis navnet ’folkeskole’ indikerer - spektret for de værdige, der nyder af fællesskabets goder, indikeres som inkluderende hele folket (Fridberg et. al 2008:5ff, Esping-Andersen 1990:26ff).

Disse universelle karakteristika i velfærdsstaten med såvel højt ydelsesniveau som skattniveau er diskuteret, misundt og foragtet for dets princip og effekt - afhængig af hvem du spørger. Begrundelserne for kritikken spænder vidt: Fra den kommunitaristiske kritik, der anser de fælles værdier, moralen og den sociale fabrik som værende i forfald grundet statens omfang og ud fra antagelsen om, at det gode liv skabes i de nære fællesskaber; over den neolibérale kritik, der anfægter den begrænsede frihed og velfærdsstatens ramme af incitamenter, hvor individerne lærer at blive uansvarlige og hjælpeløse med øget fattigdom og statsunderskud til følge (fx Murray 1990); og til den konservative kritik, hvor velfærdsstaten ses som en autoritet, der tvinger borgere til at handle på den måde (fx Mead 1986). Fælles for kritikkerne er en opfattelse af, at pligterne bør gå forud for rettighederne – altså fx at borgernes pligt til at arbejde bør gå forud for deres ret til ydelser (Andersen 2001:156, Juul 2005: 72, Goul Andersen 2001:6, Fridberg 2008:8). Andre (deskriptive) analyser fokuserer på at påvise de positive effekter i forhold til omfordelingen af ressourcer og muligheder (bl.a. Esping-Andersen 1990 og 1999). Her argumenteres bl.a. for, at økonomisk fattigdom er væsentligt lavere i forhold til andre former for velfærdsmodeller⁴(Goul Andersen 2001:6, Esping-Andersen 1999:156ff). Fra alle kanter er der således en mening om konsekvenserne af den danske velfærdsmodel.

---

³ På trods af nye mere negative tendenser viser komparative analyser i forhold til andre velfærdsstatsmodeller, at Danmark er blandt de bedste i forhold til at reducere den økonomiske marginalisering – på såvel den korte som den lange bane (Goul Andersen 2001:6).

⁴ Den skandinaviske model, som den danske er en del af, adskiller sig eksempelvis fra den anglo-saxiske, hvor ydelserne er meget beskedne og kun målrettet mod de svageste, men også finansieret gennem skattesystemet. Til sammenligning fungerer den kontinentaleuropæiske efter princippet om obligatoriske forsikringer for arbejdstagere som også danner baggrund for dækningen og omfanget af ydelser. Staten går derved kun ind, når alle mulighederne inden for familien er udtømt (Esping-Andersen 1990).

Men på trods af de mange (negative) holdninger til den danske velfærdsstatsmodel er opbakningen til velfærdsstaten blandt danskere stor og stabil, og undersøgelser har vist, at en tilbagetrækning af velfærdsstaten er yderst upopulær⁵. Noget som har været kontinuerligt siden udbygningen i efterkrigstiden (Fridberg et. al 2008). Flere forskere argumenterer for, at denne opbakning skyldes, at de universelle karakteristika gør, at alle grupper nyder godt af velfærdsstatens goder - enten i form af brug af folkeskolen, brug af sygehus eller den mulige hjælp til forsørgelse i tilfælde af arbejdsløshed eller invalidering. Og som følge heraf stiller alle borgere også krav til forbedringer af velfærdsstaten, ligesom også alle danske politiske partier, dog på hver sin vis, forsvarede velfærdsstaten som idé (Fridberg 2008:11, Esping-Andersen 1990:14ff, mfl.).

Paradigmeskiftet i velfærdsstaten

På baggrund af den store opbakning til velfærdsstatens sociale rolle i samfundet og den relative succes med indsatserne mod økonomisk marginalisering kunne man fristes til at konkludere, at social marginalisering og stigmatisering kun er noget, der vedrører velfærdsmodtagere i fx USA, hvor velfærdsydelser primært er rettet mod de fattige. Den stærke sociale accept af statens sociale rolle overfor individet gælder nok for danske borgere, der benytter folkeskolen, daginstitutionerne og universiteterne – men gælder dette også for modtagerne af de varige overførselsindkomster som eksempelvis førtidspension?

Formelt har borgere på sociale overførselsindkomster (i modsætning til tidligere) samme rettigheder som borgere i arbejde. Men sociale velfærgoder har dog i stigende grad fået karakter af en orientering mod *workfare*, og er dermed betinget af en arbejdsmarkedstilknytning (Elm Larsen 2005:137). Dette ses bl.a. i en voldsom stigning i private sygeforsikringsordninger tegnet af arbejdsgivere⁶ og i pensions- og efterlønsreformerne (Greve 1999:52). Ændring i adgangen til rettigheder kan dog ikke kun tolkes som en ændring i rettigheder, men også som symboler på hvem der fortjener ydelser. Denne ændring ses ikke mindst i kontanthjælpsmodtagernes vilkår, hvor de sociale rettigheder er bestemt af, hvorvidt borgere indgår i aktiveringsprogrammer eller ej - forpligtelserne i forbindelse med modtagelse af kontanthjælp har således ændret sig fra at være de mindst til de mest restriktive i Europa (Elm Larsen 2005: 140). Og ændringerne afspejler i høj grad en samfundsmæssig diskurs om arbejdet og pligternes afgørende rolle for indlemmelsen i fællesskabet.

En række forskere betegner denne ændring som et paradigmeskift fra et sikringsparadigme til et aktivparadigme – og dermed en ændring fra et passivt til et aktivt medborgerskab (Jensen og Clement 2005: 276, Taylor-Gooby 2008 og 2009, Albrecht Larsen 2003:260ff). Paradigmeskiftet cementeres i dagligdagen ved, at eksempelvis arbejdsløshed i højere grad italesættes som selvforstyldt og betragtes som individets manglende evne og fleksibilitet til at tilpasse sig samfundets krav, ligesom arbejdet er en stor del af den sociale accept og den personlige identitet (Albrecht Larsen 2003:266ff). Dermed risikeres det, at arbejdsmarkedsmæssig marginalisering får karakter

---

⁵ Ikke desto mindre er visse nedskæringer og ændringer i velfærdspolitikken, som eksempelvis på kontanthjælpsområdet og pensionsområdet, blevet accepteret (Svallfors 2008).

⁶ Ved udgangen af 2007 havde ca. 700.000 danskere en privat sundhedsforsikring – hvilket er mere end 14 gange så mange som i 2001. Heraf er ca. 90pct. betalt af arbejdsgiverne (Hebsgård 2007).

ter af et problem for den enkelte berørte borger frem for at blive anskuet som et samfundsmæssigt problem, der kan relateres til de formelle og moralske rettigheder og forpligtelser, man som borger kan forvente at få opfyldt i velfærdsstaten (Andersen 2001:176).

Førtidspensionisternes formelle sociale medborgerskab i fokus

Spørgsmålet bliver således, hvordan borgere uden for arbejdsmarkedet stilles såvel økonomisk som socialt under dette nye samfundsmæssige paradigme (Jensen og Clement 2005: 276ff). Som Tumin argumenter for, må velfærdsmodeller og det tilhørende stratifikationssystem evalueres på baggrund af deres evne til at sikre den sociale integration af borgere, der er lavest på den sociale rangstige (Tumin 167 i Andersen 2001 155,160). For nok er sociale klasser i form af nedarvede formelle privilegier på retur, men såfremt et medborgerskab blot bliver betragtet ud fra arbejdets økonomiske og anerkendende funktion, står vi så reelt tilbage med et medborgerskab for borgere uden for arbejdsmarkedet, vi som samfund kan være stolte af? Som Tumin formulerer det: *"At erstatte et aristokrati baseret på herkomst med et aristokrati baseret på evner kan næppe betragtes som et prisværdigt træk ved et demokratisk samfund"* (Tumin 1967:160 i Andersen 2001:155). Således mener jeg, det er relevant at undersøge, hvorvidt de grundlæggende værdier og det moralske fundament, vi har opbygget velfærdsstaten omkring – nemlig et socialt medborgerskab til alle - udfordres, når borgere ikke længere kan fungere på arbejdsmarkedet. Således ønsker jeg konkret at undersøge den offentlige sektors signaler om elementerne i det sociale medborgerskab i form af rettighederne, den symbolske status, pligterne og værdighedskriterierne for gruppen af førtidspensionisterne, og hvordan disse signaler opleves af førtidspensionisternes og påvirker disses selvforhold og sociale deltagelse.

Førtidspensionisternes uformelle sociale medborgerskab i fokus

Velfærdspolitikken kan nok være effektiv i forhold til at sikre økonomisk lighed og omfordeling, men kan sjældent magte fuldt at kompensere for mangel på kulturel og social anerkendelse - som er betingende for at hindre at social marginalisering og stigmatisering bliver konsekvensen af at stå uden for arbejdsmarkedet (Saurama 2005: 205, Taylor-Gooby 2009: 5, Jensen 2008). Risikoen for social marginalisering og stigmatisering afhænger således af indstillingen blandt landets borgere. Den samfundsmoral, der udtrykkes i danskernes forholden sig til borgere, der grundet helbredsmæssige begrænsninger ikke fungerer på arbejdsmarkedet, kan således forstås som en variant af den normative artikulation af de principper, der betragtes som anerkendelsesværdige i den aktuelle samfundsorden og dermed førtidspensionisternes mulighed for at føle sig som en del af samfundet (Honneth 2008:146ff). Disse holdninger ønsker jeg at sætte i spil i forhold til førtidspensionisternes egne oplevelser og reaktioner på omverdens krav, og at undersøge hvordan disse er med til at præge førtidspensionisternes selvforhold og sociale deltagelse. Altså en analyse af den mere uformelle marginalisering fra samfundet, eller hvad man kunne kalde den reelle sociale marginalisering.

Såfremt nogle borgere reelt er marginaliseret fra fællesskabet i såvel formel som uformel forstand, må det sociale medborgerskab, der eksisterer, således kritiseres for ikke at leve op til idealet om at

inkludere alle samfundets borgere. Derimod eksisterer der en disintegration i det sociale system med risiko for at true en social bæredygtig samfundsudvikling (Andersen 2001:155). Eller som Honneth formulerer det: *"Et samfunds retfærdighed eller kvalitet er ligefrem proportional med dets evne til at sikre, at betingelserne for den gensidige anerkendelse er af en sådan karakter, at den personlige identitetsdannelse og dermed den individuelle selvrealisering kan finde sted på tilfredsstillende vis."*(Honneth 2008:145). Specialet her tager således afsæt i følgende problemformulering:

1.3. Problemformulering

Hvilken forståelse af førtidspensionisters sociale medborgerskab udtrykker hhv. danskernes holdninger og den aktuelle socialpolitik, og hvorledes oplever og reagerer førtidspensionisterne på disse forståelser?

1.4. Tilgangen til problemstillingen

I det følgende forklarer jeg kort hvordan jeg søger at analysere problemstillingen på baggrund af en teoretisk platform og ved at belyse den via både et kvantitativt og kvalitativt empirigrundlag. Specialets samlede analysemodel præsenteres herefter. Afslutningsvist redegør jeg for hvilken type af viden, jeg mener, specialet genererer på baggrund disse analyser. Dette sker gennem en kort opridsning af mit videnskabsteoretiske udgangspunkt.

Specialets teoretiske platform

Problemstillingen belyser jeg ved hjælp af T.H. Marshalls begreb om socialt medborgerskab, samt Axel Honneths begreb om anerkendelse som forudsætning for individets realisering af det gode liv.

Analysen vil derfor fokusere på, hvorvidt førtidspensionisterne, i henhold T.H. Marshalls idé om det sociale medborgerskabs rettigheder, symbolske status og pligter, ikke er en isoleret gruppe eller lever et liv som andenrangsborgere i hverken økonomisk, demokratisk eller social forstand (Jensen og Andersen 2001:7f). Som Marshall formulerer det: *"By social citizenship, I mean the whole range from the right to a modicum of economic welfare and security to the right to share to the full in the social heritage and to live the life of a civilized being according to the standards prevailing in the society (...) which in turn means a claim to be accepted as full members of the society, that is, as citizens"* (Marshall 1964:72).

Ligeledes analyseres problemstillingen på baggrund af Honneths teoretisering om anerkendelsen som forudsætning for det gode liv. Denne tilgang betyder, at borgere kun har mulighed for at realisere et positivt selvforhold og dermed det gode liv, hvis det anerkendes af sine medborgere. Som en sondring under Marshalls begreb om det sociale medborgerskab betyder det, at jeg også analyserer, hvorvidt førtidspensionisterne føler en retslig lighed i velfærdsstatens rettigheder og pligter og i det civile samfund, i form af solidaritet og social værdsættelse (Honneth 2006:209). Min baggrund for dette led i det sociale medborgerskab er altså et normativt mål der *"ikke længere (er) at afskaffe uligheden men snarere at undgå fornedrelse eller ringeagt, og decentrale kategorier hed-*

der ikke længere 'lige fordeling' eller 'lige adgang til goder', men 'værdighed' og 'respekt'" (Honneth 2003:140).

Med brugen af Marshall og Honneth som specialets teoretiske platform fokuser jeg således både på at identificere, hvorvidt velfærdsstaten og samfundets øvrige anerkendelsesorden kan betragtes som værende patologiske, dvs. fungerer som barrierer der forhindrer realiseringen af det gode liv for førtidspensionisterne. De konkrete teoretiske begreber, der vil fungere som analysens lede-tråde, samt sammenhængen mellem disse præsenteres i kapitel 2.

Marginalisering – resultatet af manglende medborgerskab

Med valget af Marshalls klassiske medborgerskabsdefinition suppleret med Honneths nyere anerkendelsesfokus som specialets teoretiske platform bliver specialet ikke et studie af klassiske over/underklasse problemer, men snarere af inde/ude problematikker i form af såvel den sproglige som rumlige marginalisering af borgerne udenfor arbejdsmarkedet, og dermed et studie af de formelle og uformelle muligheder og begrænsninger i, at social marginalisering bliver en automatisk følge af marginalisering fra arbejdsmarkedet⁷. Hvor ulighed drejer sig mest om fordeling af materielle ressourcer, fokuserer social marginalisering mere på problemerne omkring relationer - om mangelfuld social deltagelse og mangel på social integration og magt⁸(Andersen og Siim 2004:7ff). Ved begrebet marginalisering⁹ er der tale om en ufrivillig situation, og således bliver det ved brug af begrebet klart, at førtidspensionisternes sociale medborgerskab og heri anerkendelse skal ses i forhold til andre borgere¹⁰: Jeg analyserer således *fra hvad* og *af hvem* førtidspensionisterne potentielt marginaliseres (Goul Andersen og Jensen 2001:11). Hertil har jeg også valgt at skele til fordelingen af holdningerne blandt danskerne i forhold til forskellige socio-demografiske variable, som led i at få indikation af, hvor kilden til førtidspensionisternes eventuelle marginalisering skal findes.

Hensigten er dog ikke at afdække alle psykologiske og sociale forhold i førtidspensionisterne tilværelse, der kan påvirke omfanget af social marginalisering. Derimod er fokus førtidspensionisternes egen oplevelse af mødet med omverden qua deres situation; af medborgernes generelle opfattelse af førtidspensionister og deres solidaritet med disse samt socialpolitikken, der kunne indvirke på den sociale marginalisering. Altså de normative og institutionelle betingelser for opretholdelse af det sociale medborgerskab.

---

⁷ Den politiske marginalisering behandles ikke i specialet, bortset fra i diskussionen af i hvilke fora førtidspensionisterne har mulighed for at udtrykke deres krænkelserfaringer.

⁸ Hermed skal det ikke forstås sådan, at jeg ikke mener, at der eksisterer en vertikal stratifikation, som også er med til at forklare den horisontale eksklusion via eksempelvis den økonomiske og sociale polarisering.

⁹ Begrebet om marginalisering har ligeledes den styrke, at det ikke, som eksempelvis fattigdomsbegrebet, er statisk ligesom det åbner for en forståelse af de multidimensionelle mekanismer, der medfører, at individer reelt ikke har et socialt medborgerskab (Andersen 2001: 158). Derudover har begrebet marginalisering også sin styrke idet der ikke er tales om, at borgere er enten fuldt inkluderet eller ekskluderet. Derimod beskriver det en manglende social integration frem for en fuldstændig eksklusion/inklusion (Andersen og Jensen 2001:5,10, Clement 2001:83).

¹⁰ Samme skift i fokus er også sket i forskningslitteraturen generelt grundet nye sociale konflikter i slutningen af 1980'erne mellem beskæftigede og arbejdsløse på tværs af traditionelle klasseopdelinger, samt tegn på en 'ny fattigdom' løsrevet fra økonomisk fattigdom, der snarere relaterer sig til anerkendelsesstatus i forhold til forskelle i kulturelle træk og livsstilstyper (Andersen og Jensen 2001:6ff, Andersen 2001:161).

Dermed har specialet det samfundskritiske sigte at "... fremlægge og tydeliggøre allerede eksisterende og socialt forankrede retfærdighedsprincipper i al deres pluralitet" (Honneth 2008:154). Dvs. en samfundsdiagnose med det formål at øge omverdens bevidsthed om den sociale virkelighed ud fra mit teoretiske ståsted. En bevidsthed, der er særligt relevant, idet jeg antager at gruppen af førtidspensionister generelt har svært ved at udtrykke deres moralske oplevelser med omverden qua deres marginalisering fra arbejdsmarkedet (Honneth 2003:57f). Forandringsperspektivet er således også at klargøre, hvilken social værdsættelse der skal være til stede i velfærdsstaten og blandt borgerne i samfundet, for at førtidspensionister har mulighed for social inklusion og et positivt selvforhold på trods af deres marginalisering fra arbejdsmarkedet.

Metodepluralitet som det empiriske grundlag

Besvarelsen af problemformuleringen har jeg valgt at basere på en metodepluralitet i form af en kombination af et kvantitativ og kvalitativ empirigrundlag og gennem to selvstændige analyser.

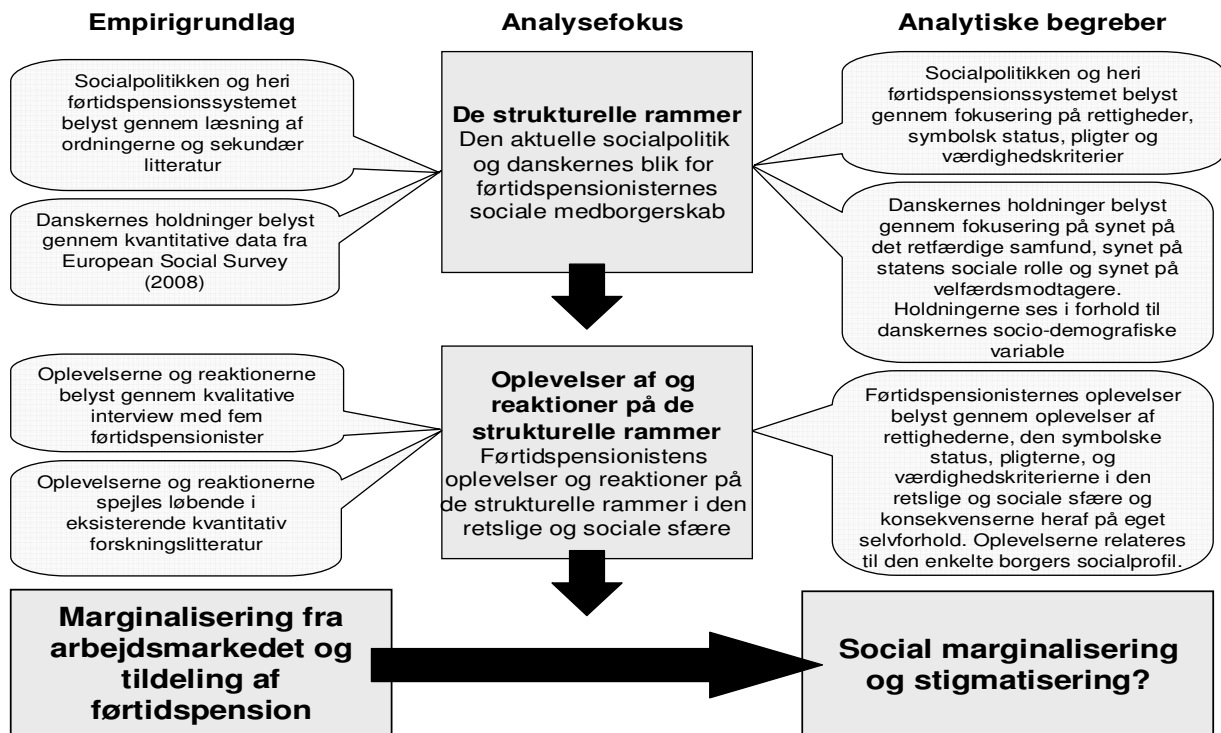
Den første analyse belyser socialpolitikken og danskernes forståelse af førtidspensionisternes sociale medborgerskab, mens den anden belyser oplevelser og reaktioner herpå; den første belyses kvalitativ på baggrund af primært lovgivning og kvantitativt gennem danskernes holdninger, den anden belyses kvalitativt. Den kvantitative kan belyse de institutionelle rammer og udbredelsen og fordelingen af forskellige holdninger om samme blandt danskerne, mens den kvalitative kan give en dybere forståelse af problemstillingen ud fra førtidspensionisternes subjektive fortolkning.

Relationen mellem analyserne er således, at den kvalitative analyse kan begrebsliggøre og afkode de sammenhænge, der er fremkommet gennem tekst analysen og den kvantitative analyse, men ikke mindst give en anden side af historien: hvordan de sociale rettigheder og danskernes holdninger til førtidspensionister opleves ud fra antagelsen om, at det ikke er umiddelbart muligt at afdække disse til fulde kvantitativt, idet strukturerne ikke er umiddelbart observerbare og i høj grad er kontekstbestemte (Juul 2005:111). Det bliver således væsentligt at finde indikatorer på mekanismerne i anerkendelsesstrukturerne ud fra hvordan de virker.

Konklusionerne fra analysen af de strukturelle rammer kan omvendt bruges til at perspektivere førtidspensionisternes oplevelser i henhold til socialpolitikken og danskernes holdning til førtidspensionisternes sociale medborgerskab, som de umiddelbart tilkendes og heri også danskernes holdninger i forhold til forskellige socio-demografiske variable. Jeg antager dog ikke, at der er en kausalitet mellem den strukturelle tilgang og den individuelle tilgang, idet jeg mener, at der eksisterer mange mekanismer samtidigt, og samspillet mellem dem er uforudsigeligt (Juul 2005:111). I kapitel 3 beskriver jeg nærmere analysernes empirigrundlag.

Den samlede analysemodel

På baggrund af den teoretiske platform og det empiriske grundlag herfor ser min samlede analysemodel ud som følger:

Det videnskabsteoretiske udgangspunkt

I det følgende præsenterer jeg mit videnskabsteoretiske grundlag som led i at præcisere mine forudgående antagelser om den sociale virkelighed og dermed også den viden, som jeg mener, jeg kan generere på baggrund heraf.

Min tilgang til genstandsfeltet er ønsket om at konstruere en sammenhæng mellem det, jeg sanseligt kan erfare gennem mine data, det der faktisk sker og det, der får tingene til at ske, i henhold til den kritiske realisme (Bhaskar 1978:56 i Juul 2005:111). Mit ontologiske udgangspunkt er nemlig, at virkeligheden eksisterer uafhængigt af vores bevidsthed om den, men dog at vores viden om den altid er begrebsligt formidlet. Men virkeligheden består af såvel niveauer vi kan observere, samt niveauer vi ikke (umiddelbart) kan observere.

Min teoretiske ramme på baggrund af teoretiseringen fra Marshall og Honneth fungerer som forudsætning for at gå til problemstillingen - for at have et begrebsapparat at formulere forsknings spørgsmål ud fra og som platform for en ny viden. Men teorien hverken falsificeres eller verificeres i empirien. Empirien fortolkes derimod med teorien som redskab til at forstå den sociale virkelighed gennem de forskellige begreber og forestillinger, som teorien tilbyder. Ligeledes bruges teorien til at belyse, hvorvidt mine observationer giver anledning til at tro, at andre dybere strukturer gør sig gældende, og derved muliggør de observerbare fakta. Mit mål bliver derved at give et bud på en forståelse af de mekanismer og årsagssammenhænge, der efter alt at dømme eksisterer i den sociale virkelighed og dermed påvirker risikoen for social marginalisering og stigmatisering af førtidspensionisterne (Jespersen 2004: 35, Hansen og Nielsen 2005:61). Ligeledes er det mit ønske at gøre op med eventuelle falske forestillinger om førtidspensionisternes strukturelle vilkår i

samfundet og dermed sikre grobunden for moralske fremskridt i forhold til førtidspensionisternes mulighed for at realisere det gode liv.

Muligheden for at generere nye teser om, hvad der betinger førtidspensionisternes mulighed for at undgå en marginalisering og stigmatisering mener jeg er mulig ud fra antagelsen om, at samfundet på én gang er åbent og foranderligt, men også struktureret med en vis stabilitet (Jespersen 2004: 148). Med denne struktur af virkeligheden, antager jeg, at mennesket er skabt ind i strukturerne, men også er med til at reproducere og transformere disse strukturer gennem deres handlinger og via nye ressourcer og ny intentionalitet (Juul 2005:36). På denne måde er danskernes signaler om førtidspensionisternes sociale medborgerskab samt førtidspensionisternes oplevelser heraf i høj grad også betinget af velfærdspolitikens mekanismer, idet de institutionelle forhold kan påvirke opfattelser af de grundlæggende normer og værdier for samfundet (Fridberg 2008:5). Dette skyldes, at den etablerede velfærdsmodel har betydning for den enkeltes situation og oplevelse af egen udsathed eller risiko, ligesom den griber ind i fordelingen af ressourcer og andre forhold mellem forskellige grupper af befolkningen. Som Svallfors argumenterer for, så påvirker velfærdsinstitutioner borgernes holdning på 3 måder: synligheden af sociale fænomener, hvad der anses som muligheder, og normer om, hvad der er retfærdigt¹¹ (Svallfors 2007 i Fridberg 2008:1). Dog er det vigtigt at pointere, at jeg mener, at borgernes forestillinger om velfærdsstaten og dennes legitimitet samt forestillinger om velfærdsmodtagere også er styret af borgernes egne dybereliggende normative idealer om bl.a. forpligtelser, reciprocitet og ansvar - dvs. at nogle holdninger også er præsociale. Og således påvirkes strukturerne også af individerne og er i forskellig grad afhængig af individernes ressourcer og værdier¹²(Oorschot 2006:27).

Netop formuleringen af nye teser der efter alt at dømme beskriver forhold i den sociale virkelighed, er essentiel at bide mærke i. Jeg mener nemlig ikke, at det er muligt at komme frem til en entydig kausal forklaringsmodel for, hvorfor disse mulige fænomener finder sted. De generative mekanismer og årsagssammenhænge forsyner nemlig blot individerne med ”*kausale potentialer og tilbøjeligheder – det vil sige henholdsvis kapaciteten til at virke på bestemte måder og modtageligheden overfor bestemte påvirkninger*” (Hansen og Nielsen 2005:25). Dermed er den viden jeg kan tilegne mig ikke kun kontekstuel betinget, men også blot en beskrivelse og forklaring af indikationer på tendenser i den gældende anerkendelsesorden, der kommer frem gennem danskeres blik for det sociale medborgerskab og førtidspensionisternes oplevelser og reaktioner på disse. Denne ikke entydige sammenhæng gør dermed interview med førtidspensionisterne relevante, idet jeg bl.a. her kan få indikatorer på hvorvidt danskerne opfører sig i henhold til deres holdninger – om end det kun kan blive førtidspensionisternes subjektive fortolkning af dette.

---

¹¹ Holdninger vil dog i høj grad også være influeret af den gældende diskurs syn på velfærdsstatens negative konsekvenser. Eksempler på diskurser om velfærdsstatens negative konsekvenser er betegnelsen *Eurosclerose* om den europæiske sociale model som konsekvens af den større arbejdsløshed i 90'ernes Europa i forhold til USA(Oorschot 2008:2).

¹² Antagelsen om differentiering forfølger jeg også i min undersøgelse af danskernes holdninger til førtidspensionisternes sociale medborgerskab i forhold til hvilke holdninger og oplevelser, der kendetegner forskellige socio-demografiske grupper. Analysen af førtidspensionisternes oplevelser og reaktioner spejler jeg også i forhold til deres socialprofil. En nærmere beskrivelse heraf sker i kapitel 3.

Kapitel 2 - Den teoretiske ramme

2.1 Indledning

Formålet med denne del af specialet er at opsætte den teoretiske ramme for undersøgelsen af socialpolitikken og danskernes signaler om førtidspensionisternes sociale medborgerskab og hvordan førtidspensionisternes oplever og reagerer på disse signaler.

Den teoretiske ramme opstiller jeg gennem en kort beskrivelse af det samlede normative udgangspunkt for specialet og sammenhængen mellem de valgte teoretikere – T.H. Marshall og Axel Honneth. Herefter følger en præsentation af Marshalls begreb om det sociale medborgerskab og heri Oorschots teori om borgeres værdighedskriterier for accepten af andre medborgeres sociale rettigheder. Ligeledes præsenteres Honneths anerkendelsesteori og heri Halvorsens pointering af mestringsstrategiernes betydninger for individets internalisering af omverdens anerkendelse eller mangel på samme. Afslutningsvis operationaliserer jeg de teoretiske begreber som vil være ledetråde for de senere analyser.

2.2 Det samlede normative udgangspunkt

Grundlæggende skal specialet fungere som et bud på en samfundsdiagnose i forhold til førtidspensionisters eventuelle sociale marginalisering i det danske velfærdsamfund, ligesom det skal kortlægge og forklare de dybereliggende strukturer, der er med til at påvirke denne marginalisering. . . På trods af dette diagnostiske udgangspunkt har jeg også en klar indgangsvinkel til feltet, nemlig at social marginalisering ikke bør være en del af den danske velfærdsstat. På den baggrund er jeg bevidst om, at specialet ikke bliver en værdineutral deskriptiv analyse, men bliver en mere normativ funderet fortolkning af førtidspensionisternes situation på baggrund af min teoretiske platform. Et udgangspunkt som jeg har valgt, dels ud fra min forestilling om uhensigtsmæssigheden i en sådan eventuel social marginalisering, dels fordi jeg mener, at alle analyser altid vil indeholde bestemte forestillinger om verden og være præget af den teoretiske kontekst, fortolkningen sker ud fra.

På den baggrund har jeg valgt eksplicit at analysere førtidspensionisternes situation i henhold til bestemte forestillinger om det gode samfund og det gode liv via T.H. Marshalls teori om det gode samfund via det sociale medborgerskab og Axel Honneths teori om den interpersonelle anerkendelse som forudsætning for det gode liv (Honneth 2003:43).

Netop til at stille en samfundsdiagnose så Marshall en force i normativ sociologi: *”til i fulde at blotlægge karakteren og omfanget af de problemer som politikken må beskæftige sig med og til at vurdere den relative effektivitet af forskellige midler til at opnå fastlagte mål.”* (Marshall 2003:41f). Samme normative indgangsvinkel findes hos Honneth: *”Jeg mener derfor at nøgleproblemet i aktualiseringen af den kritiske samfundsteori består i den opgave kategorialt at gøre den sociale virkelighed tilgængelig, således at moment af den indre verdens transcendens igen bliver synligt i den.”* (Honneth 2003:29). En påvisning af indikatorer for disse strukturer og konsekvenserne heraf giver således muligheden for en emancipation – en menneskelig frigørelse fra eventuelle patologiske strukturer.

Såvel Marshalls som Honneths tilgang er funderet i et syn på individer som sociale væsner, og teorierne har begge fokus på fællesskabets evne til at sikre den enkelte borger selvrealiserings- og emancipationsmuligheder¹³, men også på samfundets integration (Jensen 2008, Juul 2005:73f). Mens Marshalls overordnede begreb om socialt medborgerskab dannede udgangspunktet for opbygning af velfærdsstaten i efterkrigstiden med fokus på lighed og omfordeling, er Honneths teoretisering i højere grad et produkt af det senmoderne fokus på de kulturelle udelukkelsesprocesser, som ikke direkte relaterer sig til traditionelle økonomiske klasseopdelinger – i denne kontekst med pointering af arbejdets rolle for den anerkendelse mennesket kan opnå i samfundet¹⁴ (Juul 2005:76, Abrahamson et. al. 2005:86, Jæger 2001: 231, Jensen 2008).

Sammenstillingen af disse to normative teorier giver således muligheden for at analysere, indfange og forstå sociale forandringer – som her hvorvidt førtidspensionering udfordrer medborgerskabets universalistiske og inkluderende karakter (jf. kapitel 1) med den gældende indretning af velfærdsstaten og medborgernes holdninger til borgere på sociale ydelser.

Hvor Marshalls industrielle forståelse af det gode samfund sker i henhold til et traditionelt lighedsparadigme med fokus på formelle relationer mellem borgere og stat og mellem borgere, retter Honneths postindustrielle teoretisering i højere grad blikket mod de psykologiske og interpersonelle relationer og en identitetsdimension af det gode liv, med fokus på at analysere individets muligheder for at (selv)konstruere og rekonstruere individuelle og kollektive identiteter i samfundet (Jensen 2008). Dermed giver de to teoretikere tilsammen mulighed for at undersøge tilstanden for såvel de formelle som den uformelle del af det sociale medborgerskab, ved at Marshall giver redskaber til at forstå og analysere det formelle relationers betydning, mens Honneth giver redskaber til at forstå kilden til førtidspensionisternes eventuelle krænkelser fra uformelle relationer. Her er specielt den uformelle del af stor betydning, idet jeg, ligesom Honneth, mener at der eksisterer et *”konstitutivt ’overskud’ af normativ betydning – (der betyder) at deres moralske krav i forbindelse med en retfærdig organisering af livsvilkårene er mere omfattende eller fordringsfulde end de dele af dem, der allerede er blevet realiseret i den sociale virkelighed”* (Honneth 2008:130). Disse forskellige fokuspunkter kan således sammen styrke det teoretiske fundament for at opnå moralske fremskridt i velfærdssamfundet. Ikke kun for de enkelte individer, men også på kollektivt niveau for at undgå en patologisk udvikling.

---

¹³ Begge velfærdsforståelser står i kontrast til den liberalistiske tradition der har fokus på nytte- eller præferenceteori som den grundlæggende menneskeforståelse og med et dertilhørende anderledes syn på sociale problemer og håndteringen af disse. Da borgeren anses som værende styret af økonomiske incitamenter, bliver statens rolle eksempelvis at tydeliggøre overfor borgeren at det kan betale sig at arbejde. Og ligeledes lægges op til en stærkt begrænset velfærdsstat pga. et negativt frihedsideal (Jensen 2008). Eksponenter for denne tankegang er bl.a. Murray (1984) og i nyere dansk kontekst Henrik Dahl og Ole Thygesen. Dahl og Thygesen argumenterer i deres bog *”Krigeren, borgeren og taberen”* (2007) for, at borgere lader cost-benefit-analyser styre deres ageren i verden, og taberen forklarer sine nederlag med eksterne faktorer og lader sig trøste af velfærdsstaten som netop belønner dem, der fremstiller sig som tabere, ved at give sociale ydelser og service. Dahl og Thygesen mener dermed, at velfærdsstaten er med til at undertrykke sunde økonomiske incitamenter til at tage vare på eget liv (Lykkeberg 2007b).

¹⁴ Nancy Fraser er en anden teoretiker med dette anerkendelsesfokus. Forskellen på hendes og Honneths tilgang er imidlertid at hvor Honneth fokuserer på individets selvrealiseringsmuligheder i fællesskabet, fokuserer Fraser i stedet på den sociale retfærdighed som borgerens sociale deltagelse bliver mål for – og hermed ikke som Honneth at alle har ret til samme sociale agtelse (Bauman 2008:175).

I det følgende gennemgås teoretiseringen fra Marshall og Honneth for at belyse baggrunden for og det nærmere indhold af de valgte begreber, som vil fungere som analysens ledetråde i kapitel 4 og 5.

2.3 Marshalls bidrag - teorien om det sociale medborgerskab

Marshall satte flere spørgsmål på dagsordenen i relation til velfærdsstatens omfang; hvem der skal have ret til ydelser, hvordan ydelserne skal udformes og konsekvenserne af et sådant system (Juul 2005:73). Marshalls grundlæggende spørgsmål var, hvorvidt ”...*det stadig (er)sandt at den grundlæggende lighed, når den er blevet beriget med nyt indhold og gjort til en del af medborgerskabets formelle rettigheder, er foreneligt med uligheder i social klasse?*”(Marshall 2003:50). Marshall mente nemlig, at disse to ting stadig var uforenelige i hans kontekst i England anno 1949 og faktisk i en sådan grad, at der eksisterede et formelt medborgerskab, som var ophav til legitim social ulighed (Marshall 2003:86,50). Marshall mente derfor, at medborgerskabets indvirkning på sociale klasser og dettes beskaffenhed bør undersøges ligesom hvordan uligheder kan udlignes som resultat af samfundsmæssige goder¹⁵. En undersøgelse, der kan belyse hvorvidt der er grænser for graden af lighed, der kan opnås i et samfund – ikke blot i økonomisk forstand (Marshall 2003: 50ff, 78ff, Jæger 2001:221).

Denne pointering af ulighed skal dog ikke tolkes som en socialistisk pointe. Marshall har i høj grad en socialliberal tilgang og mener, at der skal være en syntese mellem grundelementerne, kapitalisme og sociale rettigheder. Statens intervention i forhold til markedskræfterne anses som en humanistisk forpligtelse¹⁶, der dog samtidig ikke må hæmme folkets initiativ og virkelyst, ligesom evner og meritter anses som værende de bærende elementer i samfundet¹⁷(Marshall 2003:95, Jæger 2001: 222ff). Marshall betragtes derfor i dag som en af pionererne for den socialdemokratiske velfærdsstat (Esping Andersen 1990:23, Juul 2005: 73ff).

Marshalls teoretisering om det sociale medborgerskab findes primært i hans hovedværk fra 1950: ”*Medborgerskab og social klasse.*”¹⁸. Her foretager Marshall en historisk og sociologisk analyse af medborgerskabets opståen gennem en tredeling af medborgerskabsbegrebet¹⁹ (se tekstsoks 2.1). Samtidig argumenterer han for indlemmelsen af arbejderklassen i samfundet via velfærdsstatens sociale sikringsordninger, hvilket gør Marshalls historiefortælling til en normativ udviklingshistorie, hvor det sociale medborgerskab har været målet i denne medborgerskabstriade²⁰(Jæger

---

¹⁵ Social klasse udgør dog et sekundært tema for Marshall, ligesom han ikke vil definere hvad social klasse er.

¹⁶ Velfærdsstaten er dog ikke kun en moralsk forpligtelse for at sikre retfærdighed, men derimod også rationel og funktionel i forhold til at sikre en velfungerende kapitalisme hvor sociale konflikter kan medieres (Andersen 2001: 160, Juul 2005:73).

¹⁷ Kapitalismens differentierende karakter og udviklingen mod en mere lige status mellem borgere anser Marshall som værende to principper, der konstant har været i krig med hinanden i det 20. århundrede (Juul 2005: 73, Clement 2001:84).

¹⁸ Marshalls essay er med inspiration fra den engelske liberale tradition, samt den etiske socialisme der begge kredser om emnerne kapitalisme versus rettigheder. Marshalls teoretisering kan således tolkes som en syntese mellem disse modsatrettede retninger (Jæger 2001:219).

¹⁹ En nyere kritik af Marshalls rettighedsdimensioner er bl.a. Janoskis pointering af, at sociale rettigheder i højere grad også burde omfatte deltagelsesrettigheder, sådan at rettighederne er til et aktivt medlemskab af samfundet og ikke kun i passiv forstand (Janoski 1998:9 i Juul 2005:77)

²⁰ Specielt feminister har kritiseret dette entydige fokus på arbejderklassen, idet såvel kvinders, indvandreres eller uarbejdsdygtiges integration i samfundet negligeres hos Marshall (Jæger 2001:227ff).

2001:221ff). Således bliver Marshalls teoretisering på én gang funktionalistisk og teleologisk. Marshalls udviklingshistorie der har været genstand for omfattende kritik, men i denne fremstilling af Marshalls fokuseres udelukkende på det analytiske og teoretiske begrebsapparat til at forstå og analysere førtidspensionisternes sociale medborgerskab og ikke de øvrige medborgerskabelige rettigheder og udviklingen i disse²¹(Juul 2005:73).

Marshalls ideal – en status som medborgere

Marshall mener, at de sociale bånd mellem mennesker i det feudale samfund blev knyttet mellem familie og slægt og andre institutioner i civilsamfundet. Medborgerskabet i det 20.århundrede bygger derimod på en frivillig kontrakt mellem frie og lige mennesker om social solidaritet og et fælles kulturfællesskab, hvori staten bliver en facilitator for den samfundsmæssige integration og loyalitet²² (Marshall 2003:86,94, Juul 2005:73). På denne måde bliver en status som medborger et universalistisk og egalitært statusprincip, der udgør en særlig solidaritet mellem borgere på tværs af traditionelle statusbarrierer (Jæger 2001:222, Juul 2002:73). Og statens forpligtelser over for individet er således accepten af deres ligeværd og medlemskab af samfundet med tilhørende lige rettigheder og pligter – og dermed en status som medborgere (Marshall 2003:48,78f). Marshall påpeger, at han dog ikke ser nogle almene principper for, hvordan disse rettigheder og pligter bør være udformet. Medborgerskabet bør derimod være et ideal, som man kan stræbe efter og måle det opnåede mod ud fra antagelsen om velfærdsstatens indretnings generelle indflydelse på de sociale klasser (Marshall 2003:79). På denne måde bruges Marshalls definition af det sociale medborgerskab som det teoretisk-analytiske udgangspunkt for analysen af hvordan den danske velfærdsstats udformning udtrykker det sociale medborgerskab for gruppen af førtidspensionister.

Tekstboks 2.1: Tredelingen af medborgerskabet

Marshall mener, at man på baggrund af historien kan tale om en tredeling af medborgerskabet. Det civile, politiske og det sociale medborgerskab. (Marshall 2003: 53, Jæger 2001, Jensen 2008).

Civile rettigheder

De rettigheder der er nødvendig for individuel frihed som kontrakt-, ytrings- og trosfrihed og retten til retfærdig rettergang. Domstole ses her som den afgørende institution.

Politiske rettigheder

Retten til udøvelse af politisk magt – enten ved at vælge sine repræsentanter eller ved selv at stille op. Den væsentligste institution i denne sammenhæng er parlament og lokale rådsforsamlinger

Sociale rettigheder

Rettigheder til et vist niveau af materiel velfærd og social tryghed gennem fx retten til en vis levestandard i overensstemmelse med de standarder der dominerer samfundet, ret til arbejde, ret til sociale ydelser og ret til uddannelse. De primære institutioner er uddannelsesinstitutioner og socialforsorgen.

Rettigheder – nødvendige for det sociale medborgerskab

Marshall mener dog, at der må gælde visse principper for velfærdsstatens indsatser for, at den kan betegnes som fordrende for det sociale medborgerskab. Marshall mener nemlig, at ulighed i et samfund ikke blot skal karakteriseres ud fra økonomiske betragtninger men i en helhed, udtrykt i

²¹ Specielt Marshalls udviklingshistorie kritiseres for kun at favne den engelske kontekst og ikke den generelle udvikling som Marshall ellers lægger op til. På trods af denne kritik henvises der som regel alligevel eksplicit til Marshall i alle teoretiseringer om medborgerskab (Jæger 2001:231).

²² Netop Marshalls pointering af det kulturelle fællesskab har givet anledning til kritik af Marshalls medborgerstatsbegreb – som homogent og funktionelt og som implicit er såvel konservativt som præserverende de efterhånden multikulturelle samfund (Jæger 2001:227 med henvisning til Turner 1990).

de grundlæggende elementer af kultur og civiliseret livsførelse²³. Dermed skal statens intervention omfatte mere end blot fattighjælp, og også sikre ydelser på tværs af klasser, sådan at der opnås en fælles erfaring om medborgerskabet (Marshall 2003:47, 115, Jensen 2008). Målet er nemlig en ”...generel berigelse af det konkrete indhold i en civiliseret livsførelse, en almen reduktion af risiko og usikkerhed, en udligning mellem de mere og mindre heldigt stillede på alle niveauer – mellem de raske og de syge, de beskæftigede og de arbejdsløse, de gamle og de aktive, ungkarlen og familiefaderen med mange at forsørge” (Marshall 2003:114). Og idealet er ikke blot kontantydelse, men derimod en stat med serviceydelser, idet en sådan vil forstærke den fælles erfaring. Noget, Marshall mener har stor virkning på ”...den sociale differentierings kvalitative aspekter” (Marshall 2003:15). Et vigtigt aspekt er således, at ydelserne har et sådant niveau, at de sikrer borgernes leveniveau og tryghed, og samtidig sikrer, at de rige ikke umiddelbart ønsker at købe tillægsydelser udover hvad der kan betegnes som overflødig luksus. På den måde reduceres klassesedelingen, og skæbnefællesskabet og sammenhængskraften sikres²⁴ (Marshall 2003:117, Juul 2002:74).

Marshall argumenterer for, at udligning ikke kun skal være mellem klasser, men primært mellem individer – at de formelt behandles som udgjorde de én klasse, og hermed neddrosles den økonomiske omfordeling i det sociale medborgerskab²⁵. ”Lighed i status er vigtigere end lighed i indkomst” (Marshall 2003:114f) Derfor er det Marshalls vigtigste sociologiske pointe, at økonomisk ulighed er acceptabel, så længe medborgerskabelig lighed er anerkendt, og dermed at der er givet lige mulighed for at stræbe efter ens egen definition af det gode liv²⁶(Marshall 2003:127). Marshall pointerer dog i den forbindelse, at borgerne grundet deres forskellige ressourcer stiller forskellige krav til systemet, hvilket kan risikere at styrke uligheden. Og dermed advarer Marshall mod ”...hvordan medborgerskabet selv er ved at blive ophav til social ulighed.” (Marshall: 2003: 122). Marshall mener således, at man bør være opmærksom på denne risiko, sådan at de statslige institutioner ikke reelt er med til at legitimere uligheden (Marshall 2003: 129). En pointering af rettighedernes karakter, som det aktuelle sociale sikringssystem ift. førtidspensionisterne vil blive analyseret ud fra.

Lige symbolsk status – en essentiel rettighed

Som tidligere anført er Marshall mere optaget af lighed i status end lighed i økonomi. Men i og med at der ligger en symbolsk lagdeling via de økonomiske uligheder, mener Marshall dog at forskelle i økonomi stadig er problematisk. ”De (økonomiske forskelle) fungerer som markeringer

---

²³ Med denne betragtning kan man anfægte Marshall for et monokulturelt ideal. En kritik, som specielt den liberale tradition generelt anfægter den socialdemokratiske tradition for, idet staten under en socialdemokratisk tankegang fratager individet retten til egen definition af det gode liv.

²⁴ I modsætning til Titimus går Marshall dog ikke så langt at han taler om positiv særbehandling af svage grupper som led i at sikre lige mulighed for det gode liv (Juul 2002:74).

²⁵ Således er velfærdsstaten tænkt som residual, men universelt dækkende, og således ses et stærkt bånd mellem medborgerskabets rettigheder, økonomisk vækst og politiske og social involvering af borgerne i samfundet. (Abrahamson 2005: 87, Jæger 2001: 224)

²⁶ Marshall mener også at kunne se tegn på at visse uligheder accepteres mod til gengæld at få rettigheder af symbolsk værdi. Eksempelvis mener han, at der i arbejderbevægelsen (i England anno 1949) synes at være en accept af, at de lavest lønnede ikke kommer på lønniveau med andre, såfremt de blot har samme privilegier som eksempelvis fridage. Marshall mener ligefrem, at denne inkonsekvens (ulighed) kan have sine fordele for velfærdssystemets overlevelse. (Marshall 2003:151).

af (erhvervsmæssig) status, ikke blot som midler til ægte økonomisk lagdeling.” (Marshall 2003:147). Lighed i rettigheder handler for Marshall således også om at få skabt et samfund med lighed i status og respekt, idet barrierer for den sociale inklusion i høj grad skyldes fordomme mod medborgere og manglende anerkendelse: ”På samme måde har ytringsfriheden kun et beskedent reelt indhold hvis man på grund af manglende uddannelse intet har at sige der er værd at sige, og ingen måde at blive hørt på hvis man siger det.” (Marshall 2003:87). Kravet er således en mere menneskelig og realistisk opfattelse af social lighed inden for alle samfundsklasser (Marshall 2003: 88-9). Men anerkendelsesproblemerne mener Marshall ikke kun eksisterer på tværs af klasser, men i lige så høj grad inden for disse: ”Forskellene inden for hver klasse bliver ignoreret som irrelevante; forskellene mellem klasserne får overdreven betydning. Kvaliteter der i virkeligheden er fordelt jævnt over en glidende skala, bliver brugt til at skabe hierarki af grupper, hver med sin egen karakter og status.” (Marshall 2003:128).

Hermed pointeres ikke kun behovet for at undersøge de formelle rettigheder, men også det sociale medborgerskab i en anerkendelsessammenhæng – dvs. anerkendelsesstrukturerne i såvel det sociale sikringssystem som blandt borgere - både på tværs af sociale klasser, og ikke mindst inden for disse klasser. At lige status ikke kun betyder at man opnår rettigheder, men også at sociale ydelser ikke får en stigmatiserende virkning for dem der modtager offentlig hjælp (Marshall 2003:81). Specialets undersøgelse fokuserer derfor også på, hvorledes borgere på tværs af alle samfundslag, i forhold til indkomst, uddannelse, arbejdsmarkedstilknytning og alder, ser på borgere, der lever af sociale ydelser og på hvordan førtidspensionisterne oplever og reagerer på dette syn. Marshall mener nemlig, at medborgerskabet ikke kun skal betyde rettigheder og pligter – men man skal også accepteres som en medborger og føle sig som en del af samfundet.

Pligterne i medborgerskabet – arbejde og accept af medborgere

Marshall mener, at kampen for rettigheder også bør medføre en respekt og ansvarsfølelse for fællesskabet i form af pligter (Marshall 2003: 133). Det gælder både i form af at lægge en dæmper på kravene om rettigheder, for ikke at true den nationale konkurrenceevne, og en social forpligtelse til at få fællesskabet til at fungere ved at forbedre og civilisere sig selv. Men ikke mindst stiller Marshall krav om at udvise solidaritet med andre og til at bidrage til den økonomiske udvikling gennem arbejdet (Marshall 2003:82, Juul 2002:74).

Såvel Taylor-Gooby som Abrahamson et. al mener, at man kan specificere disse udsagn ved at beskrive medborgerskabet som indeholdende tre værdier (blandt borgerne) der er afgørende i forhold til opretholdelsen af det solidariske system og dermed den sociale kontrakt: En reciprocitet af rettigheder og pligter som krav til medlemskab i samfundet – primært som led i den horisontale omfordeling, social inklusion og ligeværdig deltagelse i samfundet - primært som led i den vertikale omfordeling, og en folkelig kompetence til at håndtere de økonomiske, politiske og sociale institutioner – nødvendig for at sikre tillid til systemets bæredygtighed²⁷(Abrahamson et. al. 2005: 87, Taylor-Gooby 2007: 6ff).

---

²⁷ Taylor-Gooby afviger fra Abrahamson et. als definition her ved også at pointere, at tilliden til medborgerne og systemet er afgørende for opretholdelsen af systemet som helhed (Taylor-Gooby 2007: 6ff).

W. Oorschot argumenterer i den forbindelse for, at borgernes holdninger til hvilke medborgere der, anses for værdigt trængende til sociale rettigheder, ofte afhænger af en række kriterier²⁸ – kriterier som således påvirker førtidspensionisters risici for social marginalisering og stigmatisering på baggrund af deres situation - kriterier som også velfærdsstaten også i høj grad udtrykker, idet (social)politik grundlæggende er et sæt af symboler, hvor der differentieres mellem værdigt og uværdigt trængende²⁹ (Oorschot 2006:23ff). Den forskellige grad af opbakning til forskellige grupper mener Oorschot dannes på baggrund af en blanding af interrelaterede faktorer – værdier, overbevisninger og ideologi – men også på baggrund af egeninteresser og tillid til såvel medborgere som til velfærdsstatens institutioner, og hvorvidt man anser nationaløkonomien som værende belastet som følge af udbetaling af sociale ydelser (Oorschot 2006:25, 2008:7f.) Primært mener Oorschot dog, at opbakningen til sociale rettigheder til forskellige grupper anghænger af, hvordan borgerne opfatter modtagerne af de sociale ydelser. Oorschot mener, at man kan tale om fem kriterier for, hvordan borgere bedømmer hvorvidt en velfærdsmodtager er at betragte som værdigt trængende (Oorschot 2006:26, Oorschot et. al. 2009:422ff).

- Kontrol – altså hvorvidt den enkelte anses som personlig ansvarlig for deres behov eller ej hvilket ofte ses i relation til de samfundsmæssige omstændigheder som eksempelvis lavkonjunktur.
- Grad af behov – borgere med større behov anses som værende mere værdige.
- Identitet – borgere der er geografisk og kulturelt tættere på den enkelte anses som værende mere værdige.
- Holdning – borgere der udtrykker større venlighed, taknemlighed, er mindre klagende og generelt kan tilpasse sig omverdens normer, anses som mere værdige.
- Reciprocitet – de mest værdige er de medborgere som tidligere har bidraget til fællesskabet eller som borgerne antager vil gøre det i fremtiden. De har dermed fortjent deres hjælp.

Oorschot mener derfor, at når borgere skal bedømme, hvorvidt man som enkeltperson er værdigt trængende eller ej, vil de stille følgende spørgsmål: Hvorfor er du trængende? Er du en af os? Og hvad har du gjort eller vil du gøre for fællesskabet? (Oorschot 2000:43) Således giver Oorschot konkrete redskaber til at analysere, hvordan borgerne accepterer Marshalls pointering af den medborgerskablige forpligtelse til solidaritet og sikring af sociale rettigheder i medborgerskabet.

Udover kravet om solidariteten og anførelsen af arbejdet, skattepligten og militærtjeneste som forudsætning for det sociale medborgerskab er Marshall er dog vag i forhold til konkrete beskrivelser af pligterne i det sociale medborgerskab (Jæger 2001:222).

---

²⁸ Oorschots konklusioner bunder i komparative studier af forskellige holdninger til velfærdsstaten i forskellige EU lande. De fundne kriterier, mener Oorschot, er fundamentalt ens for alle europæere (Oorschot 2000:35). Her anses ældre som mest værdige til offentlige ydelser, tæt efterfulgt af handikappede og syge. Arbejdsløse og indvandrere anses som de mindst værdige – dog er tilslutning afhængig af individernes individuelle socio-demografiske forskelle – samt enkelte forskellige karakteristika der er landespecifikke (Oorschot 2006:24).

²⁹ Svallfors argumenterer på samme af samme rationale for, at der reelt eksisterer en moraløkonomi i samfundet der gør, at fattigdom og rigdom ikke er tilfældig (Svallfors 2008:1).

Flere forskere har søgt at uddybe denne manglende definition af arbejdet i henhold til Marshalls idealer – dels som en uddybning i den moderne kontekst, dels som en kritik af Marshalls manglende diskussionen af disse pligter. Flere (heraf specielt feminister) argumenterer for, at definitionen af arbejde bør udvides for at skabe en bedre balance i forholdet mellem socialt medborgerskab og forpligtelsen til at arbejde (Abrahamson et. al 2005:87). Leisink og Coenen (1993) argumenter for at der er mindst tre årsager til, at man bør udvide definitionen af forpligtelsen i det sociale medborgerskab:

- både ubetalt og betalt arbejde er en del af den sociale deltagelse
- alle former for arbejde bidrager til sociale netværk og dermed til den sociale integration
- uanset om arbejdet er betalt eller ej, så er velfærdsstaten afhængig af, at borgere deltager og bidrager til samfundet (Leisink og Coenen 1993:19 i Abrahamson et. al 2005:88).

Uden denne udvidelse ville staten være med til at øge den sociale lagdeling mellem folk indenfor og udenfor det formelle arbejdsmarked (Abrahamson et. al 2005:88).

Begrebet om det sociale medborgerskab tolker jeg på baggrund af ovenstående præsentation som en triade indeholdende en rettighedsdimension, en statusdimension og en pligtdimension. Ligeledes har Oorschots givet redskaber til at belyse hvilke værdighedskriterier førtidspensionisterne møder forud for en solidaritet i såvel socialpolitikken og i danskernes holdninger. Disse begreber vil derfor være de styrende ledetråde fra Marshall og Oorschot i analysen af socialpolitikken og danskernes signaler om det sociale medborgerskab for førtidspensionister og for hvordan førtidspensionisternes oplever og reagerer på disse. Operationalisering af begreberne sker i femte afsnit. I det følgende præsenteres Axel Honneths teoretisering. Begreberne fra Honneth anvendes primært i forhold til at forklare hvilke forhold i socialpolitikken og i relationerne til medborgerne, der påvirker førtidspensionisterne muligheder for selvrealisering³⁰, hvordan et eventuelt truet selvforhold kan identificeres, samt til at forklare hvordan førtidspensionisterne gennem forskellige mekanismer kan påvirke deres mulighed for anerkendelse og et styrket selvforhold.

2.4 Honneths bidrag – teorien om anerkendelse

Honneths udgangspunkt

Axel Honneth er samfundsteoretiker og socialfilosof, og hans teori om anerkendelse er en kritisk samfundsteori. Dette afspejler teorien om anerkendelse ved på et overordnet plan at opstille forudsætninger for menneskets mulighed for det gode liv gennem selvrealisering baseret på en normativ kritik. Såfremt anerkendelsen af den enkelte udebliver eller bliver krænket, skades individets positive forståelse af sig selv, og der gives et motivationsmæssigt grundlag for social modstand og konflikt (Honneth 2006:175ff). Individets selvforhold formes nemlig af de offentlige diskurser, fordi disse er forbundet med et dybereliggende sæt af normative principper, som samfundsmedlemmernes sociale interaktion er underlagt (Honneth 2003:122). På den måde pointerer Honneth

---

³⁰ Honneth påpeger at begrebet *selvrealisering* ikke skal forstås, som han mener den gør i industrien og statslige organer, som at mennesker realiserer sig selv ”igennem en høj grad af fleksibilitet, af beredvillighed til mobilitet og en økonomisering af dagligdagen” (Honneth 2007, i Lykkeberg 2007a).

at netop samfundets (arbejds-)etik bliver styrende for, hvordan førtidspensionister betragtes af det omkringliggende samfund (Honneth 2008:123). Honneths normative udgangspunkt er derfor, at samfundsmoralen og dermed også samfundsdiagnoser bør fokusere på de sociale anerkendelsesforhold i den sociale virkelighed (Honneth 2003: 38ff, Willig 2003:12f).

Ligesom hos Marshall er Honneths udgangspunkt de sociale klasser. Men hvor Marshall har fokus på de målelige over-underklasseproblematikker i forhold til formelle rettigheder og deltagelse, fokuserer Honneth på den psykologiske dimension af det sociale medborgerskab gennem fokus på kvaliteten af horisontale problematikker (Jensen 2008). Honneths klasseforståelse er, at det ikke kun er fordelingen af materielle livsgoder, der er ulige, men at der også er en asymmetrisk fordeling af kulturelle og psykiske livschancer (Honneth 2003:69). Differentieringen mellem borgerne er altså et spørgsmål om kapitalvolumen (økonomisk og kulturel kapital, heri uddannelsesbaggrund og arbejdsformer) og sammensætningen af denne. For Honneth bliver målet ikke at afskaffe ulighed i forhold til et ønske om lige fordeling eller lige adgang til goder, men at undgå fornedrelse og ringeagt og dermed opnå værdighed og respekt mellem borgerne som forudsætning for det gode liv – altså at afværge afsavn af immaterielle goder (Honneth 2008:140). Og netop på baggrund af samfundsdiagnoser muliggøres moralske fremskridt gennem en forskydelse eller udvidelse af den gældende anerkendelsesorden til at omfatte flere borgere eller aspekter af borgeres personlighed. Herved opnås såvel det gode som det retfærdige samfund.

Honneths ideal – anerkendelse, ikke blot erkendelse

Årsagen til at mennesker kan opleve krænkelse er, ”...at de kun er i stand til at opbygge og opretholde et positivt selvforhold ved hjælp af andre subjekters billigende eller bekræftende reaktioner.”³¹ (Honneth 2003:85). Anerkendelse er altså essentiel. Honneth skelner mellem usynlighed i bogstaveligste forstand og i overført betydning som billede på forskellen mellem erkendelse og anerkendelse. Mens erkendelsen er den kognitive identifikation af en medborger, er anerkendelsen derimod en ekspressiv handling, hvor medborgerens gives anseelse (Honneth 2003: 104). De ekspressive handlinger kan ske gennem kropslige udtryksformer som smil, mens det at se igennem personen derimod vidner om en foragt og en forholden sig til borgeren, som om denne ikke eksisterer og dermed signaleres der at borgeren er ubetydelig. Dermed betegner Honneths synlighed ikke blot den kognitive del gennem erkendelsen, men derimod også den sociale relation som nødvendiggør anerkendelsen (Honneth 2003:100) . Anerkendelsen er nemlig en gestus, hvor vi tilkendegiver, at vi forpligter os til at forholde os til vores medborger på en positiv måde, og at vi på den måde tilsidesætter vores egenkærlighed ved at vise en medborgers værdi og tet³²(Honneth 2003:112).

---

³¹ Honneth mener som udgangspunkt at anerkendelsesstrukturene internaliseres hos individernes jeg således: ”...et barn kan således kun bedømme sin adfærd som god eller dårlig, når det reagerer på sine egne handlinger med de ord, det har hørt sine forældre bruge”(Honneth 2006:108). Individet lærer altså at forstå sig selv ud fra medborgernes normative principper, idet mennesket definerer altså sig selv i forhold til den ’generaliserede anden’ (Honneth 2006:109ff) En skelnen Honneth låner fra George Herbert Mead.

³² Honneths intersubjektive anerkendelsesfokus trækker her på Habermas syn på den herredømmefri dialog mellem borgere forud for den sociale integration. Honneth mener nemlig, at det er nærliggende at betragte erhvervelsen af social anerkendelse

Uden denne form for interpersonelle anerkendelse, mener Honneth ikke at individerne kan udvikle en personlig identitet og et positivt selvforhold (Honneth 2008:152, Willig 2003:14f). På den måde fungerer dette teoretiske element ligeledes som et generaliseret teleologisk og deontologisk begreb om social retfærdighed og det gode liv på lige fod med Marshalls teori om det sociale medborgerskab. Men i modsætning til Marshalls teori på baggrund af hans fortælling om medborgerskabets udviklingshistorie og heraf det analytisk/teoretiske begreb om det gode sociale medborgerskab er Honneth eksplicit omkring baggrunden for hans teoretisering – at det ikke nødvendigvis handler om store empiriske undersøgelser om det gode liv, men at den normative kritik er inspireret af empiri og erfaringer. Hovedvægten er på forestillingen om det gode og ikke det rette, selvom han eksplicit udtrykker, at han ønsker at bygge bro mellem netop det aristoteliske begreb om etik (deontologisk), og det kantianske begreb om moral (teleologisk) (Willig 2006:9). Dog mener jeg, at Honneths teoretiske bidrag reelt giver flere anvisninger til, hvad det gode er, snarere end til hvordan dette kan realiseres i praksis ud over hensynet til anerkendelsen i tre forskellige sfærer. Dette bunder muligvis i Honneths antagelse om, at det partikulære indhold af det gode liv konstant er i forandring og Janer ikke bør defineres som mere end universelle overbegreber. Honneth mener nemlig, at en præcisering af det partikulære indhold i det gode liv risikerer at fungere undertrykkende³³ (Honneth 2008:122f, 2006:224).

Krænkelser – anerkendelsens modsætning

Honneth påpeger, at anerkendelsen i sin positive forstand kan være svær at definere og undersøge, ligesom man som udefrakommende sjældent kan få direkte indblik i individernes selvforhold og i, hvad der forhindrer realiseringen af det gode liv for individet (Honneth 2003:47,84). Derimod mener Honneth, at man som beskuer kan få indblik i individets selvforhold via psykiske symptomer og negative følelsesreaktioner så som skam, vrede, foragt og indignation i forhold til gældende anerkendelsesstrukturer. Krænkelsererfaringer fremkommer nemlig som reaktioner på fornærmelser eller nedværdigelser i forhold til det enkelte individs anerkendelsesforventninger (Honneth 2006:210). Et individfokus er således også nødvendigt i analysen af medborgerskabets karakter, idet samme hændelser ikke altid kan betragtes som moralske forseelser, da det afhænger af hvordan situationen opfattes af den enkelte.

---

se som en forudsætning for al kommunikativ handlen, idet subjekterne mødes i den kommunikative handlen på baggrund af gensidige forventninger om at blive anerkendt som moralske personer og for deres sociale præstationer (Honneth 2003: 34f, 37). Samtidig gør han dog også op med Habermas. Honneth understreger bl.a., at menneskelig kommunikation rummer mere end det sproglige, ligesom Honneth mener, at social integration er underlagt samfundets aktuelle anerkendelsesorden, og således hindres lavere sociale lag ofte i de kommunikative processer grundet en manglende social anerkendelse (Honneth 2008:122).

³³ I denne sammenhæng er det dog vigtigt at holde sig for øje, at Honneth skriver med udgangspunkt i en antagelse om, at det nuværende samfunds mantra er frihed og at dette mantra giver sig udslag i psykiske lidelser. Dette skyldes, at der er en ensidig forståelse af eksempelvis individuel frihed, hvor frihed er blevet lig med en absolut værdi: "*Frihed til selv at definere sin egen identitet bliver til en 'lidelse under ubestemthed', hvis symptom er depression*" (Honneth 2003: 133f). Hvis friheden skal fungere, skal der være en dobbelthed i friheden. Friheden skal både gælde for det enkelte individ, hvormed betingelserne for selvrealisering opfyldes, men også besidde egenskaber hvorigennem alle i et fællesskabet kan befri fra samtidens undertrykkende patologi (Honneth 2003: 136).

De tre anerkendelsessfærer

Honneths mener, stærkt inspireret af Hegel, at der er tre grundlæggende principper for anerkendelse som alle tre er forudsætninger for individets identitetsdannelse og samlede selvforhold; kærlighed, retlig lighed og social værdsættelse (Honneth 2003:43, 2008:152). Og dermed udgør disse anerkendelsesformer tilsammen det moralske standpunkt og er det plurale retfærdighedsbegreb som Honneth arbejder ud fra. Dvs., at de legitime forventninger en borger kan have om at blive anerkendt af andre medborgere (Honneth 2008:122,146). Disse anerkendelsesformer skal således findes inden for, hvad Honneth anser som tre primære sfærer³⁴: privatsfæren, den retslige sfære og den solidariske sfære (Willig 2003: 14). Inden for de tre sfærer anses tre parametre som anerkendelsens (eller mangel på samme) udslag på det overordnede selvforhold: selvtilliden, selvagtelsen/selvrespekten og selvværdsfølelsen (Honneth 2003: 84ff, 92).

Privatsfæren

Her er den følelsesmæssige anerkendelse i intime sociale relationer som kærlighed og venskab en forudsætning. Den gør subjektet i stand til at udtrykke sig og agte sig selv som en, der kan deltage i nære fællesskaber og samfundsmæssige forhold. Et eksempel på en forpligtelse, der hører til denne sfære, er forholdet mellem forældre og børn, der er præget af en asymmetrisk forpligtelse. Forpligtelsen i venskabsforholdet er gensidighed, dvs. at man behandler andre som man selv gerne vil behandles (Honneth 2003:95). (Ekstreme) krænkelser heri kunne være fysisk mishandling, voldtægt, tortur, hvilket forvolder skade på individets selvtillid, men også på den tillid individet har til andre mennesker og den sociale orden (Honneth 2006:176f).

Den retslige sfære

Her er den retslige lighed, hvor mennesker skal anerkendes som et moralsk tilregneligt medlem af samfundet på lige fod med andre, nødvendig. Den gør subjekter i stand til at få selvrespekt eller selvagtelse som et autonomt og lige medlem af samfundet. Her gælder, at der er gensidige pligter til en universel ligebehandling, dvs. at alle personer har en gensidig pligt til at respektere og behandle hinanden som moralsk tilregnelige personer (Honneth 2003:95). Krænkelser sker, hvis den moralske ansvarlighed bliver ignoreret, eksempelvis ved bedrageri eller diskrimination af en hel gruppe i det juridiske system. Derved forvoldes skader på individets selvrespekt (Honneth 2006:177ff).

Den solidariske sfære

Her er den sociale værdsættelse af individuelle præstationer og evner nødvendig. Gennem en relation til et solidarisk fællesskab skal subjektet anerkendes for sit bidrag til fællesskabet, samtidig med at subjektets særegne præstationer, kvalifikationer og funktioner anerkendes. Anerkendelse i denne sfære udløser selvværdsættelsen. Krænkelser sker gennem ydmygelse eller respektløshed,

---

³⁴ Honneth påpeger, at der ikke er et harmonisk forhold mellem de tre, men de befinder sig i et stadigt spændingsforhold. Dette gør de, fordi de vil konkurrere om at være det anerkendelsesforhold der foretrækkes, når der er modstridende krav, fordi der ikke mellem formerne er nogen fastlagt rangordning. Derved afviger denne moralteori på et afgørende punkt fra alle traditionelle opfattelser, hvor der ofte er en fastlagt rangordning i det moralske standpunkt (Honneth 2003:95f.)

hvorigennem det bliver tydeligt for andre, at personens evner eller livsstil ikke nyder nogen anerkendelse som social signifikant, eksempelvis i harmløse tilfælde hvor der ikke hilses, eller massive tilfælde af stigmatisering. Skader på individets selvværdsfølelse er konsekvensen heraf – en nedvurdering af individets selv. En konsekvens som Honneth mener i høj grad skyldes, at værdsættelsesmønstrene er blevet individualiserede (Honneth 2006:178f).

Honneth peger på at anerkendelsesforholdene, hvad angår den sociale værdsættelse, i høj grad er knyttet til fordelingen og organiseringen af det samfundsmæssige arbejde, idet der her ligger et uformelt og institutionelt hegemonisk vurderingssystem, der bestemmer chancerne for social respekt. Han skriver således, at ”...en persons sociale værdsættelse i vid udstrækning måles efter, hvilket bidrag personen har ydet til samfundet i form af et formelt organiseret arbejde.”(Honneth 2003:43). I et velfærdstatsperspektiv mener han således også, at den statslige pligt er at gøre det muligt for den enkelte at yde deres bidrag til samfundet, fordi det først er i en sådan situation, individet kan opfatte sig selv som et fulgyldigt samfundsmedlem (Honneth 2008:141). I min undersøgelse vil jeg således fokusere, på hvilke sociale værdsættelse førtidspensionisterne mener, de kan opnå uden deres deltagelse på det formelle arbejdsmarked, og deres reaktioner på herpå.

Som konsekvens af udfordringen med at få indblik i individets selvforhold, har jeg valgt også at kigge på den sociale deltagelse som indikation på individets selvforhold. Dette gør jeg ud fra antagelsen om, at den sociale deltagelse i høj grad er et produkt af selvforholdet jf. konsekvenserne i de tre sfærer, og som jeg som beskuer i højere grad kan kortlægge gennem samtaler med førtidspensionisterne, men også kan opnå viden omkring via andre undersøgelser³⁵.

Kampen mod anerkendelsesordenen

Honneth mener, at individets krænkelse også giver grobund for et iboende ukontrolleret forsvar af sig selv ved søge at opnå nye former for social anerkendelse. Og således er subjektets handlingsimpulser grobunden for social forandring. Honneth pointerer dog, at denne handling forudsætter, at individet formoder en accept fra et kontrafaktisk fællesskab; er denne tilstede bliver der således grobunden for den praktiske proces hvor den ”*individuelle ringeagts erfaringer fortolkes som en hel gruppes typiske nøgleoplevelser*” – og der kan give anledning til social kamp for anerkendelse (Honneth 2006:209). Krænkelser i den private sfære kan dog ikke udgøre et udgangspunkt for en social kamp, da disse erfaringer ”...ikke kan universaliseres ud over primærrelationens horisont.”(Honneth 2006:209). Derimod er krænkelse af den retslige lighed og sociale værdsættelse i høj grad et spørgsmål om social kamp, idet erfaringerne her i den grad er et offentligt anliggende, idet de baserer sig på socialt almengjorte kriterier (Honneth 2006:210ff).

Honneth mener, at man skal tænke mange forhåndværende sociale kampe som kampe for anerkendelse og ikke blot tænke på sociale kampe i traditionel forstand - altså et spørgsmål om motivering ud fra egen interesse. Han mener nemlig, at de fleste historiske konflikter kan føres tilbage til krænkelse og indignation af implicite regler for gensidig anerkendelse og dermed immate-

---

³⁵ Den sociale deltagelse vil selvfølgelig også være påvirket af borgerens købekraft, helbredssituation, alder mv. og i såvel mine interview som den kvantitative litteratur vil jeg også tage højde for disse forhold.

rielle goder, selvom udtryksformen ofte har været ulige fordeling af materielle overlevelsesmuligheder eller rettigheder (Honneth 2006: 206ff, 213). På den måde skal interessekampe ikke erstattes af anerkendelseskampe, men ses som supplement til disse. Dette viser relevansen af sammenstillingen af Marshall og Honneths forskellige selvrealiseringsfokus forud for at sikre, at social marginalisering og stigmatisering ikke er en konsekvens af den arbejdsmarkeds-mæssige marginalisering. Men den eventuelle kollektive modstand skal dog ikke kun undersøges i forhold til det kollektive emancipatoriske sigte, men også ift. hvorvidt denne bidrager til at den enkelte ”*rives ud af den lammende situation hvor man passivt tåler nedværdigelsen og herigennem kan få et nyt, positivt forhold til sig selv*” og dermed ift. den individuelle emancipation (Honneth 2006:211). Således vil jeg i mine interview med førtidspensionisterne søge at afdække, hvorvidt deres krænkelseserfaringer er interesse-motiveret eller om deres fortælling om krænkelse-erne henviser til et kollektivt krav om udvidede anerkendelsesrelationer gennem en brug af en kollektiv semantik. Bruges den kollektive semantik er der således et potentiale for at de individuelle følelser går fra en status af følelsesmæssigt råstof til en normativ udviklingsmulighed i forhold til udvidelsen af den gældende moralske konsensus (Honneth 2006:206-217).

De individuelle ressourcer og strategier er også af betydning for selvforholdet

Jeg mener dog, det er vigtigt at påpege, at det altid vil være oplevelsen af anerkendelsen eller manglen på samme der undersøges. Dette betyder således, at borgeres oplevelse af anerkendelse altid afhænger deres egen subjektive fortolkning af anerkendelsen – en fortolkning der afhænger af den enkeltes position og dermed de ressourcer som borgerne besidder og vurderer ud fra (Juul 2005:112, Halvorsen 1994:31ff). Og for at tydeliggøre at førtidspensionisternes internalisering af anerkendelsesorden og eventuelle stigmatiserede stereotyper i deres eget selvforhold også afhænger af egne ressourcer, inddrages teoretiseringen fra Halvorsen. Halvorsen pointerer at den enkeltes selvforhold afhænger af en række her-og-nu-faktorer af både strukturel og individuel karakter. Faktorerne, der anses som af betydning er: alder, sted i livsforløb, klasseposition, helbredssituation, arbejdsstolthed og arbejdsorientering og forhåbninger for fremtiden³⁶ (Halvorsen 1994:31ff, Albrecht Larsen 2003:266). Førtidspensionisternes mulighed for at realisere det gode liv efter pensioneringen bliver derved analyseret som et samspil mellem de sociale strukturer og institutioner vedr. bl.a. arbejdets betydning (som pointeret af Marshall, Oorschot og Honneth) og individets personlige ressourcer dvs. individets samlede livssituation.

Halvorsen mener derudover, i tråd med Honneth, at borgere generelt anlægger forskellige mestringsstrategier for at gøre op med deres krænkelseserfaringer og aktivt søger at forbedre deres marginale position for et undgå en stigmatiserende selvforståelse³⁷ (Halvorsen 1994:34, Albrecht

---

³⁶ Denne del følger ikke decideret Halvorsens opdeling, idet han ud fra et arbejdsløshedssynspunkt mener, at man også bør skele til opfattelsen af hvorfor man blev arbejdsløs, hvor lang arbejdsløsheden vil vare og hvordan man oplever ansøgningsprocessen. Da disse elementer ikke er relevante i førtidspensionisternes situation, har jeg valgt at bruge parameteret – forhåbninger for fremtiden.

³⁷ Halvorsen skelner her mellem flere forskellige strategier – den problemorienterede og den følelsesmæssige mestringsstrategi. Mens den problemorienterede strategi handler om at fjerne eksempelvis den økonomiske belastning, handler den følelsesmæssige

Larsen 2003: 267). Netop alderen og sted i livsforløbet mener Halvorsen derfor er af afgørende betydning, idet livsforløbet er afgørende for, hvilke acceptable sociale roller individet kan påtage sig – eksempelvis hvorvidt man kan påtage sin en forældreidentitet og dermed skifte arbejdsidentiteten ud med roller, der ikke er knyttet til arbejdsmarkedet, men stadig er legitim (Halvorsen 1994:31ff, Albrecht Larsen 2003:267). Antagelsen er i den forbindelse, at kvinder oftere har nemmere ved at finde ro i andre identiteter, fordi de i højere grad kan falde tilbage på moderrollen, ligesom pensionistrollen for de ældre borgere har vist sig som legitim (Albrecht Larsen 2003:267). Således vil jeg i analysen af førtidspensionisternes oplevelser og reaktioner på de strukturelle rammer også være opmærksom på førtidspensionisternes øvrige sociale forhold som alder, civilstand, forsørgerrolle mv. i forhold til førtidspensionisternes selvforhold og sociale deltagelse. Ligeledes vil jeg søge at belyse, hvorvidt førtidspensionisterne søger at begrunde deres sociale værdi gennem andre roller som eksempelvis forsøger eller socialt aktiv.

Dette fokus på de individuelle ressourcer og rollers betydning for selvforholdet bliver erstattende for et selvstændigt fokus på førtidspensionisternes oplevelser i den private sfære. Fravalget af en analyse knyttet direkte til den private sfære skyldes, at jeg ikke mener, at primærrelationernes meget personspecifikke karakter kan være med i mit fokus på de strukturelle rammers betydninger for førtidspensionisternes sociale medborgerskab og social anerkendelse, ligesom Honneth også pointerer at krænkelser i privatsfæren ikke kan være grobunden for social kamp, idet der her ikke ligger et samfundsmæssigt potentiale (Honneth 2006:209). Dog vil jeg trække på oplevelser i privatsfæren som led i belysningen af hvorvidt oplevelserne her er med til påvirke konsekvenserne af krænkelserne i den retslige og solidariske sfære.

2.5 Operationalisering af de teoretiske begreber

Ud fra præsentationen af medborgerskabsperspektivet fra Marshall og anerkendelsesperspektivet fra Honneth har jeg således skabt den analytiske ramme og de begrebsmæssige ledetråde for de videre analyser. Dvs. mine analyser af socialpolitikken og danskernes signaler om det sociale medborgerskab for førtidspensionister (i kapitel 4), samt analysen af førtidspensionisternes oplevelser og reaktioner på disse signaler (i kapitel 5). I det følgende vil jeg redegøre for, hvordan de enkelte teoretiske begreber benyttes i disse analyser.

Operationalisering af begreberne fra Marshall

Begreberne fra Marshall skal primært anvendes til i kapitel 4 at analysere, hvilken status førtidspensionisterne tillægges af danskerne og i socialpolitikken, samt som redskab til at analysere hvilken status førtidspensionisterne selv oplever at have i samfundet på såvel formelt som uformelt plan i kapitel 5. Det overordnede begreb fra Marshall er begrebet om det sociale medborgerskab og underbegreberne; rettigheder, symbolsk status og pligter. Disse suppleres med Oorschots tidligere præsenteret begreb om værdighedskriterier som tildeling af disse rettigheder, pligter og

---

mestring mere om at reducere de følelsesmæssige reaktioner på situationen uden for arbejdsmarkedet ved at påtage sig andre roller (Clement 2004: 38,79).

symbolsk status betinger. Som led i at belyse disse begreber i danskernes holdninger bruger jeg tre overordnede kategorier: synet på det retfærdige samfund, ønsket om statens sociale rolle og synet på velfærdsmodtagere. Nedenstående udgør de ledetråde, som begreberne operationaliseres igennem:

Rettigheder

- Hvilke rettigheder i form af ydelser og service tildeles førtidspensionisterne i socialpolitikken qua deres manglende arbejdsevne?
- Hvilke rettigheder burde førtidspensionister tildeles ifølge danskernes holdninger som de kommer til udtryk i holdningerne til det retfærdige samfund, ønsket om statens sociale rolle og synet på velfærdsmodtagere - og hvorledes fordeler disse holdninger sig efter forskellige socio-demografiske variable?
- Hvilke rettigheder oplever førtidspensionisterne at de tildeles af socialpolitikken og af danskerne?

Symbolsk status

- Hvilken symbolsk status, i form af eksempelvis forestillinger om deres levevilkår og personlige integritet, udtrykker socialpolitikken (indirekte) om førtidspensionisterne?
- Hvilken symbolsk status udtrykker danskernes holdninger (indirekte) om førtidspensionisterne som kommer til udtryk i holdningerne til det retfærdige samfund, ønsket om statens sociale rolle og synet på velfærdsmodtagere - og hvorledes fordeler disse holdninger sig efter forskellige socio-demografiske variable?
- Hvilken symbolsk status oplever førtidspensionisterne, at de tillægges af såvel danskerne som socialpolitikken?

Pligter

- Hvilke pligter, til eksempelvis aktivering, indeholder tildelingen af førtidspension i socialpolitikken - både under tildelingsforløbet og efter tildeling af pension?
- Hvilke pligter udtrykker danskerne, at de burde tildeles førtidspensionister, som de kommer til udtryk i holdningerne til det retfærdige samfund, ønsket om statens sociale rolle og synet på velfærdsmodtagere - og hvorledes fordeler disse holdninger sig efter forskellige socio-demografiske variable?
- Hvilke pligter oplever førtidspensionisterne at socialpolitikken og danskerne tillægger dem?

Værdighedskriterier

- Hvilke værdighedskriterier udtrykker socialpolitikken er betingende for den institutionelle solidaritet med borgere?
- Hvilke værdighedskriterier udtrykker danskerne er betingende for deres institutionelle solidaritet med medborgere, som de kommer til udtryk i holdningerne til det retfærdige samfund, ønsket om statens sociale rolle og synet på velfærdsmodtagere - og hvorledes fordeler disse holdninger sig efter forskellige socio-demografiske variable?
- Hvilke kriterier i socialpolitikken og hos danskerne oplever førtidspensionisterne de skal leve op til som led i at opnå (den institutionelle) solidaritet?

Operationalisering af begreberne fra Honneth

Begreberne fra Honneth benyttes i både i kapitel 4 og 5.

I kapitel 4 benyttes begreberne fra Honneth i forlængelse af analysen af førtidspensionisternes sociale medborgerskab i form af de rettigheder, pligter, den symbolske status og værdighedskriterier, som socialpolitikken og danskernes udtrykker, idet jeg her analyserer hvilken anerkendelsesorden blikket for socialt medborgerskab samlet set udtrykker.

I kapitel 5 skal begreberne fra Honneth belyse hvorvidt førtidspensionisterne oplever uoverensstemmelse mellem anerkendelsesordenen og egne anerkendelsesforventninger, og hvem der er de primære aktører bag denne anerkendelsesorden. Oplevelser af uoverensstemmelse giver anledning til krænkelseserfaringer hos førtidspensionisterne, hvorfor det undersøges hvordan disse krænkelseserfaringer påvirker deres selvforhold og den indirekte indikator herfor - den sociale deltagelse. Og dermed hvorvidt de føler, at deres position implicit eller eksplicit leder til social marginalisering. Afslutningsvist bruges begreberne fra Honneth til at analysere, hvem førtidspensionisterne anser som aktørerne og mekanismerne bag anerkendelsesordenen samt hvorvidt og eventuelt hvordan de kæmper mod denne orden. De analytiske begreber, der er ledetråde for analysen, er: anerkendelsesordenen, krænkelse, selvforhold samt anerkendelseskamp. Nedenstående udgør de ledetråde, som begreberne operationaliseres igennem:

Anerkendelsesorden

- Hvilken anerkendelsesorden udtrykker socialpolitikken og danskernes holdninger om førtidspensionisternes medborgerskab i form af de rettigheder, pligter, symbolsk status og værdighed de tillægges her?
- Hvilken anerkendelsesorden oplever førtidspensionisterne udtrykkes i den retslige sfære gennem socialpolitikken og i den solidariske sfære gennem danskernes holdninger?
- Hvilke aktører og mekanismer anser førtidspensionisterne som ledende den aktuelle anerkendelsesorden?

Krænkelser

- Hvorvidt oplever førtidspensionisternes uoverensstemmelse i mellem anerkendelsesordenen i socialpolitikken og danskerens holdninger og egne anerkendelsesforventninger som derved giver udslag i krænkelse - udtrykt gennem eksempelvis vrede eller skuffelse?
- Selvforhold
- Hvorledes påvirker eventuelle krænkelse førtidspensionisternes selvforhold og den sociale deltagelse?
- Hvilke faktorer udtrykker førtidspensionisterne som afgørende for et godt selvforhold efter pensioneringen – og hvilken betydning har de individuelle forhold som bl.a. alder og oplevelser i den private sfære?

Anerkendelseskamp

- Giver førtidspensionisternes krænkelse anledning til individuelle eller kollektive anerkendelseskampe – og hvis ikke, hvorfor?

Kapitel 3 – Det empiriske grundlag

I dette korte kapitel redegør jeg for den empiri, der danner udgangspunkt for specialets analyser og for de overvejelser jeg har gjort mig i forbindelse med analyser på baggrund af dette grundlag.

3.1 Det empiriske materiale til afdækning af den aktuelle socialpolitik og førtidspensionssystemet

Analysen af den aktuelle socialpolitik og førtidspensionssystem tager udgangspunkt i et empiri-grundlag baseret på eksisterende materiale om området. Analysen af den generelle socialpolitik tager udgangspunkt i sekundær litteratur, dvs. forskningslitteratur om de seneste diskurser inden for socialpolitikken, mens analysen af førtidspensionssystemet tager udgangspunkt i forskelligt lovgivningsmateriale og reformforslag fra bl.a. Arbejdsmarkedskommissionen, samt bl.a. redegørelser fra Indenrigs- og Socialministeriet, Ankestyrelsen og SFI. Samlet set giver empirien grundlag for at tegne et billede af den institutionelle kontekst for førtidspensionisternes oplevelser.

3.2 Det empiriske materiale til afdækning af danskernes holdninger

Empirisk materiale til afdækning af danskernes holdninger er kvantitative data fra European Social Survey³⁸ (ESS). Formålet med brug af den kvantitative empiri fra European Social Survey og den efterfølgende statistiske analyse har været at analysere på systematisk erhvervet numerisk information om danskernes holdninger. Og sidenhen vise med hvilken sikkerhed jeg kan fremsætte bestemte hypoteser om danskernes blik for socialt medborgerskab og de bagvedliggende variable, der muligvis forklarer disse holdninger (Clement og Ingemann 2007:7ff).

Mine egne data sammenligner jeg kun i begrænset omfang med eksisterende analyser, grundet spørgsmålenes meget specifikke karakter, som kun få andre analyser har behandlet – i et vist omfang inddrages Juul 2005, samt Albrecht Larsen (2004).

I det følgende vil jeg diskutere, hvordan dataen fra ESS kan belyse min problemstilling og vise mine dertilhørende overvejelser om validitet og reabilitet af denne analyse.

Definitionsmæssig validitet

En generel udfordring ved brug af datamateriale, der er indsamlet af andre, er, at det ofte er indsamlet med et andet formål (Clement og Ingemann 2007:50). Dette har dog ikke været tilfældet med min brug af data fra ESS. Selve baggrunden for modulet i ESS var at belyse velfærdsattituder, bekymringer hos borgerne og indsigt i legitimiteten i velfærdsstaten og eventuelle reformer

---

³⁸ ESS er en akademisk drevet fælleseuropæisk analyse, der løbende indsamler komparative data fra 30 (primært europæiske) lande. Formålet er at belyse interaktionen mellem Europas foranderlige institutioner og de holdninger, overbevisninger og den adfærd som borgerne i disse forskellige lande har (ESS.org). Den centrale koordinering af ESS er finansieret af Europakommissionen og European Science Foundation, mens udgifter til indsamling af data nationalt finansieres af det enkelte land. I Danmark via Statens Samfundsvidenskabelige Forskningsråd. De løbende undersøgelser er sammensat af en række kernemoduler der går igen i alle årene, eksempelvis politisk deltagelse. Derudover er der roterende moduler med fokus på specielle emner. I denne omgang: holdninger til velfærdsstaten.

(Svallfors et. al 2007: 8ff). Jeg har også løbende forsøgt at sikre, at mine tolkninger af spørgsmålene er i overensstemmelse med intentionerne, hvilket er gjort ved at gennemgå den tekniske dokumentation, hvor metoder, definitioner mv. er beskrevet. Overfor min læser viser jeg også løbende, hvilke spørgsmål fra ESS, der danner rammen for mine konklusioner.³⁹

Alligevel er der altid en vis udfordring i at undersøge og oversætte så abstrakt et begreb som danskernes holdninger til det sociale medborgerskab til førtidspensionister gennem kvalitative data, og hvordan det efterfølgende afgøres, hvordan et resultat egentlig skal forstås. En måling af danskernes holdninger til deres moralske forpligtelser via spørgeskemaer kræver dermed i første omgang en række indirekte indikatorer for at klatre ned i abstraktionsniveau (Clement og Ingeman 2007:19). Men et stort problemet har dog været, at der ikke har været spørgsmål direkte relateret til førtidspensionister – kun spørgsmål direkte til ældre eller arbejdsløse. Som konsekvens af dette manglende fokus på førtidspensionister i undersøgelsen – som i sig selv siger lidt om deres usynlighed i samfundet – har jeg brugt mange indikatorer for at sikre sig en pålidelig måling i forhold til holdninger til denne gruppe. Og ligeledes har jeg opstillet underkategorier til belysning af dette via kategorierne: synet på det retfærdige samfund, statens sociale ansvar og synet på velfærdsmottagere. Men da også disse kategorier er så abstrakte, at de kræver flere indikatorer for sikre målingens validitet, har jeg brugt flere konkrete spørgsmål fra ESS som jeg mener, kan belyse holdningerne til disse kategorier. Disse konkrete spørgsmål fremgår af bilag 1.

Validiteten og reliabilitet i data fra ESS

Idet ESS er bredt anerkendt for sin metodiske validitet mener jeg ikke at jeg bruges af ESS er problematisk. De mest almindelige problemer med data der relaterer sig til reliabiliteten og validiteten, er omfanget af manglende deltagelse fra bestemte grupper af befolkningen sammen med relative bias- og svareffekter. ESS har dog via Survey Quality Predictor (SQP) løbende kontrolleret udarbejdelsen af spørgsmålene samt vægtning af respondenter, hvilket styrker datas reliabilitet. Men omvendt mener jeg ikke, det er muligt blindt at stole på dataene fra ESS, idet det ikke er muligt for ESS at rense for alle aspekter af bias, reliabilitet og validitetsproblemer inden frigivelsen af data: primært respondenternes misforståelser af spørgsmålene og problemer i interaktionen mellem respondent og interviewer. Styrken ved ESS er dog i den forbindelse, at alle data indsamles ved personlig samtale med respondenter, hvilket muliggør afklaring af eventuel usikkerhed. Det er dog mulige fejl, jeg må se bort fra i brugen af dataene, men have i mente ved mine konklusioner på baggrund af disse data.

---

³⁹ Tidsstudier ville i denne sammenhæng havde været et brugbart redskab til at sætte tallene i relation til noget. Og ligeledes kunne denne metode have været brugt til at belyse ændringer i danskernes holdninger, ikke mindst den sociale dynamik bag disse, ved eksempelvis at se på hvordan strukturelle ændringer (som fx stigninger/fald i arbejdsløsheden) påvirker danskernes moralske forpligtelser. Dette er dog ikke muligt med det anvendte modul i ESS, da dette er nyt, og tidligere moduler eller spørgsmålene i European/World Value Survey eller International Social Survey Program³⁹ er for overordnede til at belyse min problemstilling.

Signifikante sammenhænge mellem de afhængige og uafhængige variable

Målet med de kvantitative analyser er at belyse holdninger i befolkningen generelt, men også at se på hvorvidt der er en sammenhæng (en kausalitet) mellem de to typer af variable, jeg arbejder med. De *afhængige* variable tager udgangspunkt i holdningsspørgsmålene ud fra de tidligere angivne kategorier og de *uafhængige* (baggrunds-) variable. (Se bilag 1 for de konkrete spørgsmål fra ESS og bilag 2 for de konkrete baggrundsvariable).

De uafhængige baggrundsvariable består af flere typer: Borgerens socio-demografiske variable, borgerens vurdering af egne risici og sociale dispositioner. Disse typer baggrundsvariable er valgt ud fra antagelsen om, at holdninger afhænger af et miks af interrelaterede faktorer i forhold til værdier og interesser (Oorschot 2006: 27). Borgerens egne risici, og heri socio-demografiske variable kan i høj grad kategoriseres som egeninteresser, da de vidner om den risiko, der er for at borgeren har brug for sociale ydelser inden for en kort årrække, og dermed vil dette øjensynligt også påvirke opbakningen til velfærdsstaten (Oorschot 2006:27, Svallfors et. al 2007:10). Borgernes sociale dispositioner er derimod en gruppe af uafhængige variable, der har betydning for den institutionelle solidaritet. Elementerne i de sociale dispositioner er opfattelsen velfærdsstatens økonomiske bæredygtighed (Svallfors et. al 2007:8) .

De forskellige typer af uafhængige variable betyder, at jeg kun ved de socio-demografiske variable kan få resultater, der afspejler kausale relationer, fordi kun de socio-demografiske variable kan placeres tidsmæssigt før den afhængige variabel. Relationen mellem holdningerne og sociale dispositioner er derimod svær at afgøre statistisk – dvs. hvad der påvirker hvad. Målet med analyserne bliver derved at konstatere, hvorvidt der eksisterer eventuelle sammenhænge, og herunder om disse er tilfældige, eller om jeg med en passende sandsynlighed kan konkludere, at der er en årsagssammenhæng⁴⁰(Clement og Ingeman 2007:38).

De anvendte analyseformer

Analysen vil tage udgangspunkt i flere analyseformer: deskriptive frekvensanalyser, chi2 test, gammaanalyser og multiple regressionsanalyser.

Den deskriptive analyse og frekvensanalysen anvendes til at redegøre for danskernes holdninger til forskellige spørgsmål som helhed samt til at illustrere spredningen af holdninger. De primære værdier fra analysen jeg vil afrapportere, er middelværdierne og standardafvigelsen. Altså den typiske værdi for centraltesen og fordelingen af holdningerne. Er spredningen lille, ligger observationerne tæt omkring middelværdien, mens de omvendt spreder sig meget omkring den, hvis spredningen er stor (Clement og Ingemann 2007:33).

Derudover benyttes chi2-test og gammatest for at undersøge en eventuel sammenhæng mellem respondenternes holdninger og forskellige baggrundsvariable. Chi2-testen går ud på at teste en nul-hypotese om uafhængighed mellem to variable. Her kan alle nominelle og ordinale variable

---

⁴⁰ Dette er i og for sig ikke en statistisk regel, men en regel som jeg bruger i dette speciale. Jeg mener det er nødvendigt at holde resultaterne op mod en teoretisk forklaring der kan sandsynliggøre relationen. Dette mener jeg er nødvendigt for at udgå at blive forblændet af et statistisk output, der måske nok opfylder alle de matematiske, statistiske regler, men som ikke giver nogen logisk mening (Clement og Ingemann 2007:39).

bruges (Acton et.al.2009:141). Og således afgøres det, om der er en statistisk signifikant sammenhæng mellem de to variable, ved at der er en forskel mellem de forventede og de observerede værdier. Det forventede antal observationer er altså det resultat, man ud fra nul-hypotesen ville forvente, hvis der var uafhængighed mellem variablene (Acton et.al.2009:144). Er tallene ikke som forventet, vil der muligvis være en sammenhæng mellem de to variable. En nul-hypotese jeg forkaster eller anser som sandsynlig afhængig af Chi2 værdien og signifikansniveauet. Nul-hypotesen om ingen sammenhæng afvises således ved et signifikansniveau under mit generelle valgte signifikansniveau på mellem 0,00 og 0,05. Det betyder, at der er mindre end 5pct risiko for at nul-hypotesen er (statistisk) sand – eller mere end 95pct. sandsynlighed for at en alternative hypotese er sand. Signifikansniveau aflæses som p-værdien, $p=0,05/ 0,01/ 0,001$ (Acton et.al.2009:126).

Denne Chi2 test kan kun bruges som mål for sammenhængs eksistens eller ikke eksistens, og ikke som mål for retningen og styrken af en eventuel sammenhæng. Retningen og styrken af sammenhængen mellem to ordinale variable måler jeg derimod i Gamma korrelationskoefficienten. Resultatet antager her værdierne mellem -1 og +1, hvor 0 indikerer ingen sammenhæng; 1 en perfekt positiv sammenhæng; og -1 en perfekt negativ sammenhæng mellem de to variables rangordning (Acton et.al.2009:158)

De multiple analyser vil ligeledes inddrages gennem den multiple regressionsanalyse. Forudsætningerne er her, at alle data er på intervallskala. Dog er det anerkendt praksis også at lave analyserne på baggrund af ordinale variable (Acton et.al 2009:205ff). Analyseformen anvendes til at forklare, hvorvidt der er en sammenhæng mellem flere variable ud fra antagelsen om, at værdierne fra nogle uafhængige variable er påvirket af/påvirker værdierne på andre variable (Acton et.al.2009:153). Dermed testes der for spuriøse sammenhænge mellem to variable, ved at andre inddrages, og kun det, der herefter bliver tilbage, kan være udtryk for en årsagseffekt⁴¹ (Clement og Ingemann 2007:40). Eksempelvis hvad sammenhængen mellem længden af uddannelse og holdninger til solidaritet er, når indkomst holdes konstant (Acton et.al.2009:213). Den relative vigtighed af hvert enkelt variabel aflæses i B-værdien, der angiver hældningskoefficienten og dermed den reelle påvirkning af den enkelte variabel på observationernes udfald. Derfor vil B være et forskelligt tal afhængigt af, hvilke svarmuligheder der foreligger (Acton et.al.2009: 217). Denne påvirkning skal samtidig være på et signifikant niveau⁴².

Praktiske ændringer i data forud for mine test

Som led i at gøre mine analyser mere simple i såvel test som fremstilling, har jeg været nødsaget til at omkode en række baggrundsvARIABLE. Dette gælder eksempelvis indkomstdata, som jeg har

---

⁴¹ Regressionsanalyse antager intet om reel kausalitet, men derimod om den rent matematiske sammenhæng.

⁴² Dog er det vigtigt at påpege, at testene jeg udfører i SPSS vil være matematisk pålidelige, men ikke nødvendigvis valide. Selv reelt umulige sammenhænge i den virkelige verden kan optræde som matematisk pålidelige. Af den grund spejder jeg meget til litteraturen og den sunde fornuft i valget af variable og forklaringer på eventuelle sammenhænge. Et andet klassisk problem i de multivariabel regressionsanalyser er *multikollinearitet*. Dvs. det forhold, at der er tilnærmelsesvis lineær afhængighed mellem to eller flere af de forklarende variable i en regressionsmodel. Problemet er at det kan give beregnings- og fortolkningsmæssige problemer, da de forklarende variables effekter på responsvariablen ikke kan adskilles (Acton et.al.2009:213).

omkodet til fem ordinale kategorier, uddannelsesniveaue som reduceret til fem ordinale kategorier og alderskategorierne som er reduceret til fire kategorier, ligesom jeg har reduceret antallet af kategorier i forhold til arbejdsmarkedsstatus som led i at lave variabelen om fra en nominal til en ordinal kategori. Ligeledes har jeg konstrueret yderligere et par variable, der viser noget om borgernes egne sociale dispositioner for forskellige holdninger ved at danne kategori: egen risikovurdering. (Se bilag 2 for alle de anvendte variable og yderligere forklaring af baggrunden for eventuelle omkodninger og nye variable).

3.3 Det empiriske materiale til afdækning af førtidspensionisternes oplevelser og reaktioner

Kvalitative interview har været min primære metode til belysning af førtidspensionisternes oplevelser af de strukturelle rammer, samt af hvordan rammerne påvirker deres selvforhold og den sociale deltagelse i samfundet – førtidspensionisternes egen fortælling var således essentiel.

Som problemstillingen antyder, er mit mål med disse interview ikke en kvantificering, hvor jeg får kortlagt udbredelsen af problemstillingen blandt førtidspensionister (Kvale 1997:43). Derimod giver undersøgelsen mig mulighed for empirisk at undersøge et bredt udsnit af teoretiske begreber fra litteraturen i den aktuelle kontekst, som ellers ikke er mulig at belyse via standardiserede kvantitative data. Dermed får jeg mulighed for at få sat ord på anerkendelsesordenen som den subjektivt fortolkes af førtidspensionisterne⁴³.

Det bærende princip for de kvalitative interview er livshistoriske interviews med førtidspensionister. Livshistoriske interviews er valgt, idet disse giver mulighed for at analysere de betydninger, som de strukturelle betingelser måtte have for førtidspensionisternes sociale medborgerskab og anerkendelse. Med ønsket om disse livshistoriske interview har tilgangen været en semi-struktureret interviewguide med afsæt i de teoretiske begreber, som jeg operationaliserer og oversætter til en tematiseret form, der muliggør en fokuseret samtale som råstof til fortolkning. Men da fokus har været førtidspensionisternes livsverdenserfaringer, dvs. deres konstruktion af virkeligheden og deres opfattelse af sig selv i samfundet, har det været vigtigt at give førtidspensionisterne plads og dermed muligheden for at udtrykke, hvad de anser som væsentligt, udover hvad jeg har anset som relevant fra begyndelsen. Dvs. førtidspensionisternes egen fortælling, udtryksmåde og ordvalg har været essentielle for at indikere mere end det mere objektive meningsindhold i forhold til, hvorledes de oplever de strukturelle rammer (Thagaard 2003:122). Og derved er det mønsteret i beretninger og den underliggende logik der præger informanternes beretninger, som er i fokus i analysen af interviewene (Thagaard 2003:123).

Væsentligt har det også været i situationen at opbygge en tillid til interviewpersonerne, idet interviewene blev meget personlige i og med, at samtalerne handler bl.a. om familiens opbakning, sygdom og den interviewedes selvforhold. At jeg anerkendte førtidspensionisterne og de havde

---

⁴³ Dog er jeg opmærksom på, at samspillet mellem mekanismer ikke kan antages som kausalt og dermed at danskernes holdninger udspiller sig direkte i handlinger. De kvalitative interview vil altid afspejle mine interviewpersoners opfattelser af social viden, mening og virkelighed (Kvale 1997:17ff).

tillid til at jeg ville dem godt, var derfor essentielt for gennemførelsen. Af den grund har interviewenes længde været alt mellem 1,5 og 2,5 time, hvor de interviewede også fik rum til at tale om emner som ikke umiddelbart faldt indenfor mit fokusområde. Dog måtte jeg også til tider spørge direkte til mine problemstillinger, og derved være mere deltagende end forskrifterne for livsverdensinterview ellers ville forskrive. Ligeledes måtte ét interview (Jane) finde sted uden mulighed for lydoptagelse og et andet som gruppeinterview (Bent og Ib), pga. behovet for at skabe trykthed forud for samtalen. Se bilag 3 for den specifikke interviewguide. (De transskriberede interview/lydfiler kan sendes ved behov)

Udvælgelsen af interview personer

Jeg har valgt at interviewe fem førtidspensionister til at belyse min problemstilling, som et led i at opnå belyse problemstilling. Spørgsmålet var så hvem jeg skulle interviewe, idet gruppen af førtidspensionister i høj grad er præget af diversitet (Clement 2004:7). De kan i en vis udstrækning kun siges at have deres førtidspension og dermed deres manglende arbejdsevne, til fælles, jf. socialbeskrivelsen af gruppen i bilag 4. Fordi borgerne er så forskellige, vil de også opleve og reagere forskelligt på situationen som stående udenfor arbejdsmarkedet. Eksempelvis i forhold til hvorvidt deres økonomi og sociale relationer påvirkes ved pensioneringen.

Grundlæggende var en diversitet blandt mine interview personer således en målsætning, selvom en generalisering alligevel ikke er mulig ved denne metode. Ligeledes ønskede jeg kun at tale med førtidspensionister, der tidligere havde fungeret på arbejdsmarkedet, således at jeg fik interviewpersoner der kunne berette om ændringen i situationen efter pensioneringen. Derudover havde jeg som mål at interviewe borgere i en aldersgruppe, hvor arbejdsmarkedsdeltagelsen generelt er høj, ud fra betragtningen om at deres fortælling ville afspejle forskellene i syn fra omverden på om man fungerer på arbejdsmarkedet eller ej. Er man fx i en aldersgruppe, hvor mange endnu ikke er på arbejdsmarkedet eller netop har trådt ud af det, vil det måske være mere acceptabelt ikke at være i beskæftigelse, ligesom den interviewede ikke ville stå uden for normen i fællesskabet.

En mulig udvælgelsesmetode kunne være sket gennem annoncering i dagspressen for at sikre diversitet. Dog fravalgte jeg denne metode, idet den sjældent giver mange respondenter. Jeg har derfor fundet interviewpersonerne gennem gruppens interesseorganisation, Foreningen for Førtidspensionister. Faren her er, at jeg har fundet et specielt segment, der ikke er repræsentativ for gruppen. Altså enten dem der måske har behov for sociale fællesskaber, eller alternativt er ildsjæle, der kæmper for deres sag. Men alternative udvælgelsesformer mener jeg dog ikke ville have kompenseret for dette problem, idet borgere der melder sig til disse interview sjældent vil være borgere med psykisk og sprogligt underskud. Ikke desto mindre er det problematisk i forhold til belysningen om manglende anerkendelse, hvor netop de tavse borgere ville være relevante.

Alt andet lige har jeg haft samtaler med førtidspensionister der varierer i køn, uddannelsesbaggrund, civilstatus, tidligere beskæftigelse, grad af og årsag til invalidering og antal år med ydelsen (jf. de individuelle socialprofiler i bilag 5). Ligeledes har formanden for Foreningen for Førtidspensionister medvirket, hvilket har betydet at han også trækker på erfaringer og oplevelser fra

andre. Dette har således også bevirket, at jeg generelt refererer mere til erfaringerne fra Carl end de øvrige interviewede, ligesom jeg generelt refererer mindre til Jane hvor interviewet ikke blev optaget.

Transskribering efterfulgt af kodning af interview

Som Halvorsen påpeger, skal borgeres muligheder for at mestre situationen ses i lyset af såvel individets egne ressourcer som de strukturelle betingelser (jf. kapitel 2). Derfor har jeg på baggrund af mine transskriberede interview først kortlagt mine interviewpersoners sociale position – dvs. alder, helbred, økonomi mv. - dvs. de umiddelbare årsager til at en marginalisering kunne finde sted. Med dette udgangspunkt meningskondenserede og komprimerede jeg de enkelte interviews øvrige fortællinger med det formål at få belyst den enkeltes særtræk og derigennem at opnå en overordnet beskrivelse af interviewpersonerne. Beskrivelserne bruges således som redskab til at beskrive førtidspensionisternes generelle oplevelser og reaktioner på de strukturelle betingelser i forhold til observerede personspecifikke forklaringer (Thagaard 2004:168). (Se bilag 5 for de individuelle socialbeskrivelser).

I den efterfølgende fase skelede jeg ikke til interviewpersonernes udgangspunkter. I stedet søgte jeg, gennem en samling af alle transskriberingerne, at udføre en mere systematisk og detaljefokuseret gennemgang af interviewene i henhold til de overordnede teoretiske ledetråde (jf. kapitel 2) med det formål at få en forståelse for tendenser og mønstre i materialet (Thagaard 2004:168). Resultatet blev således en citatsamling under hvert overordnet spørgsmål, som således dannede rammen for analysen af førtidspensionisternes oplevelser og reaktioner på de strukturelle betingelser i en rekontekstualiseret form på baggrund af mine teoretiske begreber (Thagaard 2004:168, 171). I denne fase skelede jeg dog også til informanternes overordnede fortælling som helhed, og til den grundlæggende logik, denne afspejlede (Thagaard 2004:159). Afslutningsvist brugte jeg de overordnede beskrivelser af de interviewede til at undersøge, hvorvidt nogle af udsagnene kan forklares ud fra den enkeltes specifikke situation i forhold til de kategorier, jeg har opstillet.

Mine konklusioner på baggrund af de kvalitative interviews og heri relativ begrænsede kvantitative udsnit af førtidspensionister spejler jeg således i andre kvantitative forskningsresultater vedr. førtidspensionisters sociale deltagelse og trivsel (primært Clement 2004) som led i at sikre en reabilitet i mine konklusioner.

Kapitel 4 – Analyse af de strukturelle rammer

Fokus for denne analyse er problemformuleringens første led, handler om hvilken forståelse af førtidspensionisters sociale medborgerskab den gældende socialpolitik og danskernes holdninger signalerer.

Analysens teoretiske ramme er det sociale medborgerskab – dvs. hvilke rettigheder, symbolsk status og pligter førtidspensionisternes tillægges i socialpolitikken og danskernes holdninger, samt hvilke værdighedskriterier, en institutionel solidaritet betinger. I forhold til danskernes holdninger vil disse også blive belyst i forhold til danskernes forskellige socio-demografiske baggrund. Hvilken anerkendelsesorden socialpolitikken og danskernes holdninger samlet set udtrykker, vil afslutningsvist blive analyseret. Således bidrager analysen til at belyse hvorvidt førtidspensionisterne har mulighed for at føle sig som en del af samfundet qua deres situation, hvor de lever af fællesskabets økonomiske solidaritet. Analysen fungerer også som et empirisk grundlag for analysen i kapitel 5 af førtidspensionisternes personlige oplevelser i den retslige og sociale sfære.

4.1 Den aktuelle socialpolitik i et medborgerskabsperspektiv

I det følgende analyseres den generelle socialpolitik i et medborgerskabsperspektiv, efterfulgt af en analyse af førtidspensionssystemet. Disse analyser vil således kunne belyse socialpolitikken samlede signaler om førtidspensionisternes sociale medborgerskab - signaler som er afgørende i forhold til den anerkendelsesorden og de eventuelle krænkelse førtidspensionisterne oplever, og som analyseres i kapitel 5.

Den generelle socialpolitik

Velfærdsstaten har i de seneste år været under pres fra politisk hold og velfærdsstaten har forandret sig. Spørgsmålet er således, om disse ændringer er af sådan karakter, at af selve konceptet i velfærdsstaten med fokus på værdierne reciprocitet, inklusion og tillid, trues, ligesom det er relevant at belyse, hvorvidt de ændrede værdier underminerer danskernes støtte til velfærdsstaten og det universelle medborgerskab til alle (Taylor-Gooby 2009:3, Svallfors 2008:3ff).

I litteraturen er der bred enighed om, at det sociale sikringssystem har undergået en række interne forandringer som følge af udefrakommende pres på velfærdsstaten, men også som følge af værdikampe inden for det politiske system (Jensen og Pfau-Effinger 2005, Svallfors 2008).

De udefrakommende pres har vist sig i form af teknologiske skift der giver pres på arbejdsmarkedsstrukturene, den finansielle, kommercielle, politiske og demografiske globalisering og de demografiske udfordringer i forhold til en aldrende befolkning og ændringer i familiemønstre (Taylor-Gooby 2009:3ff, Jensen og Pfau-Effinger 2005:1, Svallfors 2008). Og forandringerne har således slået ét fast: det anses fra politisk hold ikke som værende muligt at tilgodese tidligere og

nye sociale behov på traditionel vis⁴⁴. Det tidligere mantra om de-commodificering - altså at gøre individet mindre afhængig af markedet - har fået en mindre fremtrædende rolle.

Værdikampen inden for det politiske system mener Jensen og Pfau-Effinger har udspillet sig på to dimensioner (Jensen og Pfau-Effinger 2005:2). For det første er der sket ændringer med fokus på deregulering, privatisering og markedsgørelse internt i den offentlige sektor i henhold til New Public Management strategier⁴⁵. Disse interne forandringer har dog også påvirket servicen overfor borgerne. Det skyldes, at outcome af servicen nu i langt højere grad bliver bedømt som resultat af indsatsen, hvilket flere forskere argumenter for får konsekvenser i form af cream-skimming – altså at indsatsen i højre grad bliver rettet mod borgere, hvor der er størst mulighed for succes, dvs. generelt ikke overfor de svageste borgere, idet succes her er langt mere usikker (Taylor-Gooby 2008: 170). Dette er også relateret til hvad Jensen og Pfau-Effinger betegner som den anden dimension – et skift fra en logik om social retfærdighed til økonomisk investeringslogik som guideline for socialpolitikken⁴⁶(Jensen og Pfau-Effinger 2005:2).

Konkret har forandringer blandt andet bestået i at gøre borgerne aktive, når der skal vælges services. Og i forhold til sociale ydelser har tilgangen ændret sig med et øget fokus på at 'det skal kunne betale sig at arbejde' – og dermed er eksempelvis forbindelsen mellem jobsøgning/aktivering styrket i forhold til muligheden for ydelser, ligesom man har søgt at øge forskellen mellem minimumslønningerne og de sociale ydelser som led i at skabe incitament til at arbejde.

Flere argumenterer for, at denne tilgang også har fortrængt andre problemstillinger og reelt lavet en målforskydning, hvor andre sociale og politiske problemer ikke håndteres til fordel for den arbejdsmarkedspolitiske ambition (Clement 2000:5, Albrecht Larsen 2003:274). Ligeledes vidner tilgangen om en indirekte antagelse om, at ledighed skyldes et udslag af fejl i den lediges arbejdsudbud, frem for den tidligere fokusering på konjunkturernes effekter på individet og generelt strukturelle faktorer, som derved berettigede borgerne til ydelser (Albrecht Larsen 2003:260). Forskere argumenterer for, at denne tilgang er anlagt som led i at få individerne til at tage mere ansvar for outcome (Taylor-Gooby 2008:169, 182). Og dermed at reformerne afspejler nye ideer om medborgerskab og nye normer for passende og upassende adfærd fra borgerne (Jensen og Pfau-Effinger 2005: 4). Forandringer, litteraturen betegner som et skift fra et passivt til et aktivt medborgerskab (Jensen og Clement 2005: 276, Taylor-Gooby 2008 og 2009, Albrecht Larsen 2003:260ff). Med dette skrift kan man derfor antage, at førtidspensionisternes position i samfundet risikerer at blive devalueret, idet arbejdsmarkedsperspektivet for denne gruppe er udtømt.

---

⁴⁴ Pierson mener dog, at velfærdsstaternes reaktioner på konteksten ikke har været med udgangspunkt i et 'nødvendigt onde', men at forandringerne derimod er blevet set som et 'nødvendigt gode' (Pierson 1995i Taylor-Gooby 1999:6).

⁴⁵ NPM betragtes ofte som et paradigmeskift inden for teoretiseringen af offentlig organisering, styring og ledelse. NPM repræsenterer et skift fra klassisk bureaukratisk administration og forvaltning til styring og ledelse inspireret af den private sektor med fokus på principal-agent teori, public choice teori samt transaktionsomkostningsteori.

⁴⁶Forandringerne har dog ikke været entydige – på den ene side er nogle elementer af det sociale medborgerskab styrket, mens andre er svækket. De styrkede er fx den mere omfattende brugerinddragelse i forhold til fx børnepasning, mens sociale rettigheder er svækket ved fx aktiveringsreglerne (Jensen og Pfau-Effinger 2005:2).

På sigt kunne et pessimistisk scenarie være, at deres ydelser bliver væsentligt reduceret, ligesom den sociale og politiske dimension af deres rettigheder bliver (yderligere) fortrængt.

Ligeledes kan man frygte at en udvikling mod en markedslogik, vil give anledning til en individualiseret ulighed, og en yderligere opdeling i klasser pga. den større re-commodifikation (Svallfors 2008: 4, Taylor-Gooby et. al 2009). Men samtidig er individualiseringen så dominerende, at denne opdeling i nye former for klasser ikke artikuleres som strukturelt bestemte klasser. Risikoen er så, at fx førtidspensionister ikke anser deres position som del af et fælles problem og dermed kan risikere at fungere som en stopper for bl.a. førtidspensionisters sociale kampe for såvel rettigheder og anerkendelse, idet disse kræver en forståelse af, at andre har lignende krænkelsererfaringer (Svallfors 2008: 4, Honneth 2006:209).

Spørgsmålet er også, hvordan markedslogikkens indtog i den offentlige sektor påvirker borgerens holdninger til det sociale medborgerskab, idet markedslogikkens fokus på kortsigtede egeninteresser repræsenterer helt modsatte værdier end det sociale medborgerskabets grundlæggende værdier med fokus på såvel horisontal som vertikal reciprocitet. Afgørende for at denne reciprokke adfærd kan bestå er således tilliden til systemets bæredygtighed og medborgernes reciprocitet, fordi den enkelte borgers reciprocitet på den ene side er med til at reducere usikkerhed, men på den anden side også ændrer valg og dermed bliver en sårbarhed, når man som borger udskyder sine egne behov eller umiddelbare økonomiske gevinst for i stedet at bidrage til andres nuværende behov (Taylor-Gooby 2009:11). Man kan derfor antage at borgerens internalisering af den retfærdighedslogik, som markedslogikken repræsenterer, betyder at borgerens reciprokke adfærd erstattes af et fokus på den (umiddelbare) økonomiske gevinst ved at engagere sig i fællesskabet. En internalisering, som med al sandsynlighed vil reducere den økonomiske opbakning til landets førtidspensionister, men ikke mindst øge risikoen for at social marginalisering og stigmatisering bliver en konsekvens af en manglende arbejdsmarkedsdeltagelse⁴⁷ (Taylor-Gooby 2008: 175ff).

Førtidspensionssystemet

I det følgende gennemgås kortfattet den del af socialpolitikken, som førtidspensionister er underlagt, Lov om Social Pension. Altså hvilke ressourcer velfærdsstaten tilbyder borgere før og efter de forlader arbejdsmarkedet grundet helbredsproblemer og dermed de ressourcer⁴⁸ borgerne har at trække på i en situation med risiko for social marginalisering (Clement 2004:46ff). Her skelnes mellem ordningerne som førtidspensionister her fået tilkendt ydelsen efter – hhv. ordningen fra før og efter 2003. Førtidspensionister der blev tilkendt førtidspension inden 2003 har nu og fremover de rettigheder som gjaldt dengang.

---

⁴⁷ Taylor-Gooby henviser her til utallige komparative analyser der viser, at holdningen til hvorfor nogle er fattige er meget forskellig på tværs af lande – jo mere marked, desto mere holdning til at det er individets egen skyld (Taylor-Gooby 2008:180)

⁴⁸ Netop blikket for ressourcerne som velfærdsstaten stiller til rådighed, skal ses i sammenhæng med den moderne definition af velfærdsstaten som eksempelvis Esping Andersen advokerer for.

Den gamle lovgivning for førtidspension - før 2003

Inden 2003 tilkendte man fire forskellige former for førtidspension afhængig af borgerens alder og helbredssituation – med fokus på graden af erhvervsevnetabet og det fremtidige forsørgelsesbehov. Pensionen kunne tilkendes for et erhvervsevnetab mellem 50pct og 100pct, med ydelser udregnet på baggrund af graden af invalidering, men også på baggrund af sociale problemer, som dog kun kunne give ydelser i de to laveste kategorier.

Ny lovgivning for førtidspension i 2003

I 2003 blev begrebet om erhvervsevnetab og de fire kategorier herunder erstattet af én kategori, hvor kriteriet er mindst 67 pct. reduktion af arbejdsevnen. Den primære forandring er, at kriteriet for tildeling af førtidspensionen nu ikke er reduktion af evne til at udføre sit erhverv, men den tilbageværende arbejdsevne generelt (Høgelund og Pedersen 2002:19, Ankestyrelsen 2009:14). Tilkendelsesprocessen tager derfor udgangspunkt i en kortlægning af arbejdsevnen gennem en kortlægning af borgerens ressourcer og af hvad der hinder arbejdsmarkedstilknytningen⁴⁹. Det kræves, at borgerne kan dokumentere, at selvforsørgelse er umulig, uanset hvilke jobfunktioner der ville kunne tilbydes. Omvendt skal kommunen angive, hvilke funktioner borgeren menes at kunne varetage - også på særlige vilkår som fx fleksjob, og eventuelt hvilke teter, der kan og skal tilbydes for at sikre dette. På baggrund af den samlede vurdering af arbejdsevnen, ofte også bedømt gennem flere arbejdsprøvninger, og efter at alle (hjælpe-) muligheder anses som udtømt, kan der tilkendes førtidspension (SFI 2009, Ankestyrelsen 2009:7ff, Hansen et al 2009:7f). De ændrede regler med fokus på de tilbageværende ressourcer og introduceringen af fleksjob har dog ikke påvirket antallet af nytildkendelser, specielt ikke for den yngre gruppe borgere (Frost 2007). Siden 1990 har andelen af borgere på førtidspension i den erhvervsaktive alder ligget mellem 7 og 8 pct. - dvs. omkring 240.000 danskere (CASA 2008).

Tekstboks 4.1: De 4 kategorier for førtidspension før 2003 og ydelsernes niveau

Førtidspensions ydelser udregnes dengang såvel som nu forskelligt for de 4 ordninger.

Højeste førtidspension består af grundbeløb, pensionstillæg, invaliditetsbeløb og erhvervsudygtighedsbeløb. I 2010 betyder det maksimalt 17.413kr til enlige og 14.490 kr. for samlevende. De øvrige tre kategorier berettiger til ydelser der i 2010 betyder maksimalt 13.756 kr. for enlige og 10.833kr for samlevende.

Alle gruppernes beløb kan dog nedsættes på baggrund af pensionistens egen og samlevers personlige indkomst, positiv kapitalindkomst og aktieindkomst over 5.000 kr. Dog maksimalt med 50pct. (ISM.dk)

Dertil kommer for alle grupperne de eventuelle behovsbestemte tillæg, der derudover kan søges om. Det er bl.a. helbredstillæg, varmetillæg og personligt tillæg. Eksempelvis til betaling af briller og sundhedsbehandlinger. Disse ydelser tildeles på baggrund af konkrete vurderinger af indtægtsgrundlag, supplerende erhvervsarbejde, civilstand, forsørgerbehov mv. (ISM.dk).

Tekstboks 4.2: Ydelsesniveauet for borgere tilkendt førtidspension efter 2003

Ydelserne under den nye ordning er nu lig den højeste dagpenge- og sygedagpengesats, mens samlevende får 85pct. heraf, dvs. for år 2010 maksimalt hhv. 16.285 kr. for enlig og 13.842 kr. til samlevende, ligesom ægtefælles og førtidspensionistens øvrige indtægter kan blive fratrukket i ydelsen¹(ISM.dk).

Der kan forsat (dog i meget begrænset grad) bevilliges tilskud til indretning af hjem, sundhedsydelser mv., men disse tilskud tildeles på baggrund af Aktivlovens generelle bestemmer om mulighed for enkeltydelser ved specielle omstændigheder (ISM.dk).

For borgere under den nye ordning indbetales nu obligatorisk til ATP i lighed med lønmodtagere (førtidspensionisten betaler 1/3 og kommunen betaler 2/3 af bidraget) og dermed gives et supplement til folkepensionen. Derudover kan førtidspensionisten vælge at bidrage med mere (ISM.dk).

⁴⁹ Borgernes ressourcer kortlægges gennem Arbejdsevnetmetoden. Her benyttes bl.a. Ressourceprofilen hvor følgende vurderes: uddannelse, arbejdsmarkedserfaring, interesser, sociale kompetencer, omstillingsevne, indlæringssevne, arbejdsrelevante ønsker, præstationsforventninger arbejdsidentitet, bolig og økonomi, socialt netværk, helbred (ISM.dk, Frost 2007).

Førtidspensionisternes sociale medborgerskab i socialpolitikken og førtidspensionssystemet

I det følgende analyseres hvilket socialt medborgerskab for førtidspensionisterne som socialpolitikken og førtidspensionssystemet udtrykker. Denne konklusion danner jeg på baggrund af signallerne om førtidspensionisternes rettigheder, pligter, og symbolske status og de værdighedskriterier, der tæller forud en institutionel solidaritet.

Ændringen i tilkendelseskriteriet – men stadig et universelt medborgerskab

Udviklingen i lovgivningen om førtidspension skal ses i sammenhæng med udviklingen i socialpolitikken generelt, med fokus på muligheder og ressourcer samt på at gøre flere selvforsørgende. Afgørende er, at den nye ordning i 2003 strammer tilkendelseskriterierne og i højere grad markedsliggør ansvaret for borgeres indtægt med introduktionen af fleksjobordningen⁵⁰ (Frost 2007, SFI 2009:9). Alt andet lige, så udtrykker disse to rettighedsområder i den retlige sfære begge en grundlæggende anerkendelsesorden, hvor borgeren anses som rettighedsbærer blot qua sin status som medborger. Det gælder i højere grad i førtidspensionssystemet end i socialpolitikken, idet førtidspensionen (endnu) ikke er betinget af pligter bortset fra i tilkendelsesperioden, mens der i socialpolitikken i stigende grad tildeles rettigheder ud fra borgerens indsats. Her tænker jeg konkret på eksempelvis arbejdsgivernes fradragsberettigede sundhedsforsikringer og pensionsindbetalinger og på aktivering i kontanthjælpssystemet.

Dog er det væsentligt her at pointere, at borgere med nedsat arbejdsevne alligevel indirekte tildeles forskellige rettigheder afhængig af egen indsats. Borgere der er i fleksjob helt ned til 12 timer ugentligt har nemlig mulighed for at få et offentligt løntilskud på 24.000kr/md (mens arbejdsgiver kun er forpligtet til at betale 8.000kr for borgerens indsats) – et beløb der langt overstiger førtidspensionsydelsen. Paradokset beskriver arbejdsmarkedskommissionen således: ”*Hvorfor skal mennesker, der har større arbejdsevne end førtidspensionister, have mulighed for et så stort offentligt løntilskud? Det er i strid med et overordnet princip om målretning af offentlige ydelser.*” (Arbejdsmarkedskommissionen 2009b:22). Hermed cementeres, at rettighederne i det offentlige system i høj grad orienteres mod *workfare* - hvor de aktive tillægges en større symbolsk værdi og hermed også anses som mere værdigt trængende uanset det mindre behov.

Store forskelle i kommunernes tildelingspraksis – borgerens retssikkerhed i fare

Førtidspensionisternes retssikkerhed har været diskuteret i litteraturen længe. Kritikken af tildelingsprocessen og kriterierne herfor har været kontinuerlig siden 1970'erne – ikke mindst på grund af de store forskelle i praksis i de decentrale institutioner. I 1970'erne og 1980'erne viste SFIs undersøgelser også, at en betydelig del af de borgere der fik tildelt førtidspensionen, reelt ikke var berettiget, ligesom der var store forskelle i afslagsprocenterne (ml. 7 og 32 pct.), som ikke kunne forklares af sociale baggrundsvARIABLE eller forskelle i de regionale nævns politik på

---

⁵⁰ Visionen om et rummeligt arbejdsmarked var grundlaget for reformen i 2003, hvor arbejdsgiverne blev tillagt et socialt ansvar for at integrere borgerne med reduceret arbejdsevne med bl.a. indførelse af fleksjobordning (Frost 2007, SFI 2007:83). Fleksjob er job på særlige vilkår med offentligt tilskud til personer, der ikke har fuld arbejdsevne, men som kan arbejde på fleksible vilkår.

området (Bengtson 2009). Problemstillingen blev senere udvidet til også at handle om forskellene i alternativer til førtidspension, fx revalidering og arbejdstilbud – og dermed at muligheden for at få førtidspension i én kommune er større end i andre (Hansen et. al 2009:7, Bengtson 2009). Bengtson mener, at antallet af tilkendelser nok er faldet, men det er forskellene mellem kommunerne ikke. Dette gælder særligt for bedømmelsen af arbejdsevnen i forhold til psykiske lidelser (Bengtson 2009). Dvs. at borgerens retsstilling kan problematiseres, men kan dog ikke betragtes som en intentionel diskrimination i den retslige sfære.

Kommunernes incitamenter - i borgerens interesse?

I 1995 fik kommunerne den fulde kompetence til at tilkende førtidspension, hvorimod kommunerne tidligere kun stod for udredningen af borgeren ligesom reglerne for statsrefusion blev ændret.

Staten refunderede tidligere 100pct. af de kommunale udgifter til førtidspension mod nu 35pct., ligesom statsrefusionen for sygedagpenge blev reduceret fra 75pct. til 50pct, men frafalder refusionen efter 1år. Derimod er refusionen for borgere, der deltager i aktivering, steget til 65pct., ligesom fleksjob kompenseres med 65pct. (Høgelund og Pedersen 2002:16). Formålet med disse ændringer var at sikre en mere aktiv indsats overfor borgere med nedsat arbejdsevne gennem eksempelvis midlertidige revalideringstilbud⁵¹ eller fleksjob samt at rykke ansvaret for borgerens beskæftigelse ud af den offentlige sektor, dog med tilskud fra det offentlige (Bengtson 2009, Høgelund og Pedersen 2002:19). Som følge af denne ændring og ydelseernes generelle niveau er kommunens økonomiske incitamenter til at tilkende førtidspension derfor langt mindre end til ydelserne kontanthjælp og sygedagpenge, mens incitamentet til fleksjobs forsat er mindre end til førtidspension, idet fleksjobtilskuddet som regel er højere end førtidspensionsydelsen med et maksimum på 24.000kr/med. Flere forskere, bl.a. Hansen et. al peger således på, at incitamentstrukturen har bevirket, at kommunerne kun i ringe omfang fokuserer på at tilbyde borgere med reduceret arbejdsevne (fremadrettede) muligheder på arbejdsmarkedet gennem revalidering eller fleksjob. Dette har således givet udslag i et højere antal førtidspensionister end intentionen (Hansen et.al 2009:8). Således passiverer den generelle incitamentstruktur i den grad indsatsen overfor borgerne.

Men refusionsreglerne indeholder ligeledes et incitament til at lade borgerens sag trække ud via arbejdsprøvningsperioder i længere perioder, idet der her ydes den langt lavere kontanthjælpsydelse tilmed med større refusionsprocent fra staten i en sådan 'aktiv' periode (SFI 2007:34). En mulighed der muligvis bliver yderligere styrket med Arbejdsmarkedskommissionens forslag fra sommeren 2009 om, at borgere med nedsat arbejdsevne for fremtiden først deltager i et tidsbegrænset udviklingsforløb på lav ydelse forud for tilkendelse af førtidspension. Reglerne om arbejdsprøvningsperioder og eventuelt endnu et tidsbegrænset udviklingsforløb, kan nok ses som en nødvendig vej til at afklare borgernes kompetencer og inddrage borgeren i egne beslutninger, men kan omvendt

---

⁵¹ Revalidering er midlertidige erhvervsrettede aktiviteter og økonomisk hjælp for borgere med nedsat arbejdsevne. Formålet er, at forbedre mulighederne for selvforsørgelse i form af eksempelvis omskoling, uddannelse og virksomhedspraktik (ams.dk)

også ses som en endnu foranstaltning, der giver kommunerne mulighed at placere personer med nedsat arbejdsevne på en lav ydelse i en lang periode med mange (og måske formålsløse) arbejdsprøvninger. Og samtidig individualiserer denne reglerne om arbejdsprøvninger ansvaret for tilbagevenden til arbejdsmarkedet, idet arbejdsgiverne her ikke gives et medansvar (LO 2009). Dermed kan arbejdsprøvninger også betragtes som ren aktivering og et disciplineringsredskab, hvor værdien i at arbejde pointeres for individet, et fokus der på sigt kan være med til yderligere at marginalisere den gruppe, der af helbredsmæssige årsager ikke har nogen arbejdsevne - specielt set i lyset af at det offentliges indsats overfor borgeren stopper så snart førtidspensionen er tildelt (Jensen og Pfau-Effinger 2005:5, Frost 2007). Efter pensioneringen sker der nemlig som oftest ingen yderligere indsats, der kan forbedre borgernes muligheder for på længere sigt igen at kunne varetage et job, ligesom der Janer ikke tilbydes eller faciliteres sociale tilbud, der kan hindre social marginalisering. Således mener jeg, at systemet i høj grad udtrykker, at borgernes velbefindende ikke er af samfundets interesse, så snart arbejdsmarkedsperspektivet ikke længere er til stede – med den manglende arbejdsevne anses de ikke som værdige aftagere af andre indsatser som findes under andre ydelser. Et paradoks om en klar afgræsning, som Arbejdsmarkedskommissionen beskriver således: ”Førtidspension er (...) et signal om, at samfundet ikke forventer noget og heller ikke tilbyder noget.” (Arbejdsmarkedskommissionen.dk).

Økonomiske rettigheder – men 40pct. af borgerne under den relative fattigdomsgrænse er førtidspensionister

I modsætning til eksempelvis sygedagpenge er førtidspensionen og ydelserne ikke en individuel ret, men ydelsestørrelse afhænger af borgerens civilstand og dermed af husstandens mulighed for at klare den økonomiske belastning af den manglende arbejdsevne.

Ligeledes er der i den nye ordning for førtidspension ikke mulighed for tillægsydelse afhængig af borgerens økonomiske eller helbredsmæssige behov, som det ellers er tilfældet for folkepensionister. Det er kun muligt at søge enkelte ydelser på lige fod med andre borgere under aktivloven, som betinger større sociale og uforudsete begivenheder og manglende mulighed for selv at betale. Problemet for førtidspensionister er derfor, at de i modsætning til borgere på arbejdsmarkedet ikke kan forvente hverken tilskud fra arbejdsgiver til behandlinger eller blive optaget i private forsikringsordninger, og dermed vil netop deres årsag til pensioneringen – det dårlige helbred – ofte vil betyde mange sundhedsudgifter til eksempelvis fysioterapi, da vederlagsfri behandling ikke omfatter alle diagnoser. I den kontekst skal man således også anskue førtidspensionisternes disponible indkomst. Nok er førtidspensionisternes gennemsnitlige disponible indkomst på ca. 8545kr for enlige ikke under den relative fattigdomsgrænse på ca. 5352kr (2003 tal), men såvel Finansministeriet og Rådet For Socialt Udsatte har påvist, at førtidspensionister er overrepræsenteret i gruppen af borgere under den relative fattigdomsgrænse, idet 40 pct. af borgerne, der lever under den relative fattigdomsgrænse er førtidspensionister (Rådet for Socialt Udsatte 2003, Finansministeriet 2006:21). Tal der netop kan anses som konsekvens af, at ydelserne på førtidspension på trods af at de er højere end kontanthjælpen og lig dag- og sygedagpengene (i hvert fald for enlige) stadig stiller førtidspensionisterne økonomisk dårligere end disse andre grupper, fordi førtidspen-

sionisternes situation er varig og dermed med manglende muligheder for at eksempelvis at stifte gæld til senere afbetaling, ligesom man yderligere må påregne deres sundhedsudgifter. På trods af disse problemer, udtrykker socialpolitikken rettigheder for førtidspensionisterne, at gruppen i høj grad mindre værdigt trængende end de øvrige. Positivt er det dog i den forbindelse, at overgangen til de nye regler efter 2003 berettiger førtidspensionister til indbetalinger til ATP på lige fod med lønmodtagere, sådan at en førtidspensionist ligesom en lønmodtager har tillæg til folkepensionen når den tid kommer, selvom der ikke er tale om en regulær arbejdsmarkedspension som lønmodtagere kan tegne.

På baggrund af denne ovenstående analyse af førtidspensionisternes formelle medborgerskab, som den udtrykkes i socialpolitikken, er hermed dannet en kontekst, som førtidspensionisterne oplever med socialpolitikken kan ses i relation til – en analyse der finder sted i kapitel 5.1.

Men ligeledes har jeg nu dannet en kontekst til at forstå den anden del af det sociale medborgerskab, som vil påvirke førtidspensionisternes risiko for social marginalisering og stigmatisering – den uformelle del af det sociale medborgerskab – nemlig medborgerens syn på førtidspensionisternes sociale medborgerskab.

4.2 Danskernes holdninger i et medborgerskabsperspektiv

Som bl.a. Honneths argumenterer for, så er nye mønstre af ulighed snarere uformelt end formelt struktureret og styret af samfundets kulturelle anerkendelsesorden. Og med Taylor-Goobys ord pointeres således vigtigheden af at se på medborgerens holdninger til førtidspensionisternes sociale medborgerskab, idet: *”Rights to benefits are substantially less value if those entitled to them do not claim them because they are stigmatized.”* (Taylor-Gooby 2009:5).

Jeg belyser i det følgende danskernes holdninger på baggrund af udtræk fra ESS, som jeg inddeler i tre overordnede kategorier: synet på det retfærdige samfund, ønsket om statens sociale rolle og synet på velfærdsmodtagere. Holdningerne i disse kategorier, og mønstrene heri, kan give indikationer på hvilke forestillinger om rettigheder, pligter, symbolsk status og værdighedskriterier, førtidspensionisterne oplever i mødet med deres medborgere.

Ligeledes undersøger jeg mønstrene i danskernes holdninger i forhold klasseplacering, idet holdninger ikke altid kan forudsiges som resultat af en bestemt klassebevidsthed - altså hvor den materielle og immaterielle basis knyttes sammen med forskellige former for samvittighed (Svallfors 2008:6ff). Således kan analysen af danskernes holdninger i forhold til forskellige socio-demografiske baggrundsvARIABLE give indikationer på hvilke borgere, der eventuelt har mere eller mindre solidariske holdninger i forhold til førtidspensionister. Analysen af holdninger og fordelingen af disse er således parametre, der er afgørende i forhold til den anerkendelsesorden og de eventuelle krænkelser førtidspensionisterne oplever i relationen til deres medborgere, hvilket analyseres i kapitel 5.2.

Grundlæggende holdninger blandt danskerne

I det følgende redegøres kort for danskernes forestillinger om de sociale problemer i velfærdsstaten, idet jeg mener, at disse holdninger påvirker den institutionelle solidaritet og synet på medborgere, der lever af sociale ydelser herunder borgerne på førtidspension.

Marshall's grundlæggende pointe er, at sociale klasser ikke er blevet udvisket som følge af de sociale rettigheder som opstod i det 20. århundrede, men derimod at de byggede fundamentet, hvorpå social ulighed ofte blot accepteres, og Marshall pointerer derfor at, en mere menneskelig og realistiske opfattelse af social lighed inden for alle samfundsklasser er derfor nødvendigt for at frigøre barriererne for social lighed (Marshall 2003: 88ff). Af den grund er det relevant at undersøge, hvordan borgerne anser problemer i velfærdsstaten, som led i at få indikationer af, hvorvidt førtidspensionisternes eventuelle retfærdighedskrav anses som legitime ud fra Oorschot betragtning om kontrol og behov som de primære kriterier for medborgeres institutionelle solidaritet.

Tabel 4.1 viser, at ca. halvdelen af danskernes overvurderer andelen af befolkningen i den erhvervsaktive alder, der står uden for arbejdsmarkedet og mangler det mest nødvendige - ca. 72 pct. af danskerne mener at der var over 5 pct. arbejdsløse samt 47 pct. at over 9 pct. var syge og handicappede, idet arbejdsløsheden reelt var på ca. 3 pct. i 2008, mens 7,1 pct. modtog førtidspension. Danskernes holdninger til andelen af borgere i den arbejdsdygtige alder, der mangler det mest nødvendige, er derimod svær at vurdere, idet de ca. 5 pct. af danskerne, der lever under den relative fattigdomsgrænse (2006 tal, AE 2009), ikke kan antages at være i tråd med den definition, danskerne anlægger til spørgsmålet om at mangle det mest nødvendige. Kendetegnende er dog, at 60 pct. af danskerne mener, at over 9 pct. af danskerne mangler det mest nødvendige, dvs. at her overvurderes også de faktiske forhold. Og således er der en overvurdering af de sociale problemer i samfundet, der burde give tiltro til førtidspensionisternes berettigelse til ydelser, jf. Marshall 2003:88f)

Tabel 4.1: Danskernes syn på problemer i velfærdsstaten

<i>Frekvensanalyse på spørgsmål D7, D8 og D9.</i>	<i>Hvor mange ud af hver 100 i den arbejdsaktive alder i Danmark, vil du mene, er arbejdsløse og samtidig arbejdssøgende?</i>		<i>Og hvor mange ud af hver 100 i den arbejdsaktive alder i Danmark, vil du mene, er langvarigt syg eller handicappet?</i>		<i>Og hvor mange ud af hver 100 i den arbejdsdygtige alder i Danmark, vil du mene, mangler penge til det mest nødvendige?</i>	
	Pct.	Akkumuleret pct.	Pct.	Akkumuleret pct.	Pct.	Akkumuleret pct.
0-4	27,5	27,5	22,4	22,4	30,5	30,5
5-9	28,3	55,7	31,1	53,5	28,6	59,1
10-14	15,6	71,3	22,1	75,7	17,8	76,9
15-19	7,2	78,5	9,1	84,8	7,7	84,6
20-24	6,3	84,8	6,5	91,3	6,3	90,9
25-29	3,6	88,3	2,7	94,0	3,0	93,8
30-34	2,4	90,8	2,2	96,2	2,0	95,8
35-39	1,8	92,5	1,3	97,5	1,2	97,0
40-44	1,5	94	,7	98,2	1,0	98,0
45-49	1,5	95,4	,8	99,0	,7	98,7
50 eller flere	4,6	100	1,0	100,0	1,3	100,0
Antal svar	1610		1610		1610	

Tabel 4.2 viser, at danskerne dog anser levevilkårene for disse grupper som relativt gode. På en skala fra 1-10, hvor 1 er ekstremt dårligt og 10 er ekstremt godt, vurderer danskerne i gennemsnit at levevilkårene er hhv. 5,39 for pensionister og 5,09 for arbejdsløse – der er ingen tal for gruppen af syge og handikappede. Og gennemsnitligt er danskerne hverken enige eller uenige med udsagnet om, at ydelserne er for lave til at hjælpe borgere der er i reel nød. Standardafvigelsen mellem 1 og 2,3 indikerer ligeledes, at spredningen i holdningerne er lille. Og dermed at der er relativ stor enighed om, at velfærdsmodtagernes og heri førtidspensionisternes levestandard er på det jævne, og at danskerne overvejende er uenige i, at ydelserne er for lave til at hjælpe borgere der er i reel nød – tal der kan være en indikator på at førtidspensionisterne ikke anses som havende behov for højere ydelser.

Tabel 4.2: Danskernes syn på levestandarden for forskellige grupper

Frekvensanalyse på spørgsmål D11, D12 og D43	N	Min	Max	Middelværdi	Std.afvigelse
<i>Hvad mener du generelt om levestandarden for pensionister?</i>	1598	0	10	5,39	2,237
<i>Hvad mener du generelt om levestandarden for arbejdsløse?</i>	1568	0	10	5,09	1,844
<i>Hvor enig eller uenig er du i dette udsagn - ydelserne i Danmark er utilstrækkelige til at hjælpe dem, der virkelig er i nød</i>	1560	1	5	3,02	1,045

Danskernes opfattelse af det retfærdige samfund

Diskussionen om det retfærdige samfund er et af de klassiske spørgsmål inden for sociologien. I Marshalls optik har vi som borgere en humanistisk forpligtelse til at hjælpe vores medborgere til et civiliseret liv i overensstemmelse med de standarder, der dominerer samfundet, det være sig gennem reciprocitet og inklusion af disse ud fra argumentet om lige status (Marshall 2003:54, Jæger 2001:222). Danskernes syn på det retfærdige samfund er således relevant i relation til den solidaritet, danskerne har med førtidspensionisterne qua deres situation, hvor de ikke deltager på arbejdsmarkedet pga. manglende arbejdsevne og dermed hverken nu eller på sigt kan være reciproke og bidrage økonomisk til samfundet gennem det formelle arbejdsmarked. Danskernes forestillinger om det retfærdige samfund belyser jeg gennem en række spørgsmål, der alle vidner om, hvordan såvel løn som offentlige goder bør fordeles mellem borgere afhængig af evner og indsats på arbejdsmarkedet.

Accept af indkomstforskelle

Danskernes syn på, hvorvidt indkomstforskelle som følge af talent og evner bør accepteres, vidner om en klar individuel belønningskultur. Kun 15 pct. er uenige eller meget uenige med udsagnet om at indkomstforskelle accepteres som måde at belønne talent og evner, jf. tabel 4.4. Danskerne mener således i tråd med Marshall, at incitamenterne til at arbejde skal bestå, og at evner kan betragtes som en legitim faktor til at fordele indkomst og magt – det skal ikke kun kunne betale sig

at arbejde, man skal også belønnes, hvis man er særlig dygtig hertil⁵². Hermed udtrykker danskeres holdninger en hierarkisk værdiorden i den sociale sfære, hvor evner og talent i høj grad belønnes, og dermed at social retfærdighed ikke knyttes til en ligelig social værdsættelse af borgerne.

I spørgsmålet om hvorvidt små forskelle i levestandard er nødvendigt for et retfærdigt samfund, udtrykker danskerne indirekte, i hvilken grad evner accepteres som betingende for indtægt. Her viser tabellen, at 45,3 pct. af danskerne er uenige eller meget uenige i udsagnet om, at et retfærdigt samfund er et samfund med kun små forskelle i levestandarden, jf. tabel 4.3. En tankegang der derved ikke afspejler samme egalitære holdning som litteraturen antager (fx Esping Andersen 1990). Derimod vidner holdningerne om, at ulighed i en vis grad er acceptabel. I hvilken grad er dog forsat uklart.

Tabel 4.3: Danskernes holdninger til indkomstforskelle

Frekvensanalyse af spørgsmål D1 og D5	Det er acceptabelt med store indkomstforskelle for at belønne talent og indsats (D1)		Hvis et samfund skal være retfærdigt, må der kun være små forskelle i levestandard (D5)	
	Pct.	Akk. pct.	Pct.	Akk. Pct.
Meget enig	16,7	16,7	5	5
Enig	50	66,7	26,6	31,7
Hverken eller	18,8	85,5	23	54,7
Uenig	12,5	97,9	38,4	93,1
Meget uenig	2,1	100	6,9	100
Valide i alt	1590 svar		1588 svar	

Fordelingen af velfærdsydelser

I det følgende beskrives hvordan danskernes holdninger ift. fordelingen af velfærdsydelser er afhængig af medborgernes indkomstniveau. Og dermed hvorvidt værdigheden til modtagelse af ydelser er betinget af tidligere bidrag, og altså hvorvidt danskerne har en betinget reciprocitet eller en mere generel reciprocitet, der både er horisontal og vertikal. Analysen kan give indikationer på, hvordan førtidspensionister vurderes som værende berettiget til deres ydelse, og hvorvidt størrelsen af denne burde afhænge af deres tidligere indtjening. Holdninger, som er relevante i henhold til den herskende diskurs inden for den offentlige socialpolitik, hvor tendensen til *workfare* er styrket (jf. afsnit 4.1).

Som det fremgår af tabel 4.4, bakker danskerne i høj grad op om det nuværende pensionssystem, idet 66,5 pct. af danskerne mener, at pensionen skal være den samme uanset tidligere indtjening⁵³. Overraskende nok mener hele 24,3 pct. af danskerne, at borgere med tidligere lavere lønninger skal have højere folkepension. På spørgsmålet om fordeling af ydelser til arbejdsløse er opbakningen til logikken i det nuværende kontant- og dagpengesystemet ligeledes altoverskyggende.

⁵² Juul undersøgte samme spørgsmål i 2003 og fik samme resultat - 3/4 af danskerens mente i 1999 at man skal belønnes økonomisk hvis man er særlig dygtig til sit arbejde, ligesom 62pct. mener, at det i højere grad burde være muligt at blive økonomisk velstående i Danmark ved dygtighed eller hårdt arbejde (Juul 2005:236, 323).

⁵³ Folkepensionen gives pt. som 'flat rate', dvs. samme ydelse uanset tidligere indtjening, men med mulighed for diverse tillæg afhængig af pensionistens aktuelle behov.

75 pct. af danskerne mener, at der bør udbetales samme beløb uafhængig af tidligere indtjening. Dermed vidner danskernes holdninger om, at Marshalls idé om det universelle sociale medborgerskab i høj grad er en internaliseret del af danskernes værdier og dermed en retslig anerkendelsesorden med fokus på lighed og universelle omfordelingsprincipper – en universalisme Marshall introducerede som led i at fjerne de stigmatiserede virkninger af datidens fattighjælp (Marshall 2003:71).

Tabel 4.4: Fordelingen af velfærdsydelse

Frekvensanalyse af spørgsmål D35 og D37:	Svarmuligheder	Pct.
<i>Nogle siger, at folk med en høj indkomst burde have højere folkepension, fordi de har betalt mere over skatten. Andre siger, at folk med en lav indkomst burde have højere folkepension, fordi de har mere brug for den.</i>	Folk med høj indkomst burde have højere folkepension end folk med lav indkomst.	5,8
	Folk med høj og lav indkomst burde have det samme beløb i pension	67,9
	Folk med lav indkomst burde have højere folkepension end folk med høj indkomst.	24,9
	Ingen af delene	1,5
	Total	100 (ud fra 1577 svar)
<i>Nogle mener, at folk med høj indkomst skal modtage en højere ydelse, når de er midlertidigt arbejdsløse, fordi de har betalt mere i skat, mens andre mener, at folk med lav indkomst skal modtage en højere ydelse, fordi deres behov er</i>	Folk med høj indkomst, der bliver midlertidigt arbejdsløse, skal modtage en højere ydelse.	13,3
	Folk med høj og lav indkomst skal modtage det samme beløb.	77,5
	Folk med lav indkomst, der bliver midlertidigt arbejdsløse, skal modtage en højere ydelse.	7,1
	Ingen af delene	2,1
	Total	100 (ud af 1558 svar)

Danskernes ønske om statens sociale rolle

På baggrund af de konkrete eksempler på ændringer i socialpolitikken med fokus på individualisering af ansvar som eksempelvis i frit-valgsordninger er det interessant, hvorvidt dette også har påvirket danskernes holdning til statens sociale rolle. For selvom markedsincitamentet ikke erstatter alle øvrige motiver for handling, så forskubber de balancen i afvejningen af, hvordan der skal handles, ligesom der i høj grad signaleres, at individer fortager rationelle valg og dermed også selv er ansvarlige for deres outcome (Taylor-Gooby: 2008:172, Svallfors 2008). Samtidig kan danskernes holdninger også indikere hvorvidt de velfærdsstatlige løsninger anses som effektive – gjorde de ikke det, ville borgere i højere grad finde løsninger på det private marked (Juul 2005:334).

Ligeledes er danskernes holdning til statens sociale ansvar interessant i forhold til specielle grupper, idet vi fra Oorschot ved, at parametrene kontrol, grad af behov, identitet, modtagerens holdning og modtagerens egen reciprocitet er af stor betydning for, hvem der anses som berettiget til sociale rettigheder fra fællesskabet. De værdige modtagere af den samfundsmæssige solidaritet, og dermed dem som fællesskabet skal hjælpe med at realisere det gode liv for, belyses således i nedenstående.

Tabel 4.5 viser, at danskernes generelt mener det i overvejende grad er statens ansvar at sikre pensionister en god levestandard (gns. 8,29) og at sikre sundhedspleje til syge (gns. 8,85). I modsætning hertil anser danskerne det i mindre grad som statens ansvar at sikre job til alle (gns. 5,47) og en god levestandard for arbejdsløse (gns. 6,62). Alle spørgsmål har relativt lave standardafvigelser, specielt i forhold til synet på forpligtelserne overfor syge og ældre.

Uanset hvorvidt denne opbakning til arbejdsløse synes høj eller ej, vidner holdningerne alt andet lige om, at borgerne ønsker, at staten skal sikre et retfærdigt samfund, og at nogle borgere anses som mere værdige end andre til at modtage hjælp fra fællesskabet. Holdninger i tråd med teoretiseringen fra Oorschot: Oorschot forklarer, at ældre generelt anses som værdige grundet deres behov, manglende kontrol over situationen, tidligere indbetaling til systemet og ikke-afvigende identitet fra de øvrige medborgere, ligesom opbakningen til syge også generelt er stor grundet de syges manglende kontrol over situationen. Arbejdsløse bliver i højere grad anset som uværdige trængende, specielt under højkonjunktur, ud fra betragtningen om at individet således selv har kontrol over sin situation som arbejdsløs (Oorschot 2006:24).

Tabel 4.5: Ønsket om statens sociale ansvar

Deskriptiv statistik på spørgsmål B30, D15, D16, D17, D18, og D20 (svar på en skala fra 0-10, hvor 0 er ingen rolle).	N	Min	Maxi	Middel værdi	Std. afvigelse
<i>Hvor meget ansvar bør det offentlige have for at sikre job til alle, der ønsker et?</i>	1585	0	10	5,47	2,350
<i>Hvor meget ansvar bør det offentlige have for at sikre passende pleje til syge?</i>	1600	0	10	8,85	1,370
<i>Hvor meget ansvar bør det offentlige have for at sikre en rimelig levestandard for ældre?</i>	1597	0	10	8,29	1,502
<i>Hvor meget ansvar mener du, det offentlige bør have for at sikre en rimelig levestandard for arbejdsløse?</i>	1588	0	10	6,62	1,953

Synet på velfærdsmodtagere

Synet på velfærdsmodtagerne kan i denne sammenhæng have en selvstændig betydning for opbakningen til velfærdsstatens ydelser, der er rettet mod de svageste grupper, jf. Oorschots teori om de 5 kriterier for bedømmelsen af værdigheden i forhold til at modtage ydelser fra fællesskabet.

Taylor-Gooby har ligeledes argumenteret for, at synet på og opbakningen til disse grupper er afgørende for ydelseernes opretholdelse, idet modtagerne af disse ydelser ofte er dårligt organiseret, og derfor ikke selv er i stand til at fremsætte de nødvendige krav til systemet (Taylor-Gooby 2009: 12). Men helt essentielt er danskernes holdninger til velfærdsmodtagere generelt, idet disse kan give indikationer af, hvilke forestillinger danskerne har om førtidspensionisterne, og dermed hvordan førtidspensionisterne oplever deres status i samfundet på uformelt plan. Uden en oplevelse af lighed i status og respekt mener såvel Marshall som Honneth, at den sociale inklusion svækkes og en stigmatisering og marginalisering muligvis finder sted: ”På samme måde har ytringsfriheden kun et beskedent reelt indhold hvis man på grund af manglende uddannelse intet har at sige der er værd at sige, og ingen måde at blive hørt på hvis man siger det.” (Marshall 2003:87). Grundet velfærdspolitikens generelle afsmittende effekter på borgerens holdninger, jf. kapitel

1.4, kan man således frygte at stigmatisering bliver en uundgåelig konsekvens af manglende arbejdsmarkedsdeltagelse. Noget der dog ud fra socialpolitikken markedsstrategi måske ligefrem er ønskværdigt for at reducere antallet af borgere uden for arbejdsmarkedet (Albrecht Larsen 2003: 262).

I tabel 4.6 ses danskernes holdninger til, hvorvidt arbejdsløse reelt søger arbejde og synet på hvorvidt mange borgere modtager ydelser uberettiget – altså spørgsmål formuleret som et mistillidsspørgsmål til deres medborgere. Tabellen viser, at danskerne overvejende er uenige eller meget uenige i at arbejdsløse ikke reelt forsøger at finde arbejde (57,9 pct.), eller at mange modtager ydelser de ikke er berettiget til (45,1pct.). Men alligevel vidner tabellen om, at hhv. 18 og 32 pct. af danskerne er enige eller meget enige i, at dette er tilfældet, hvilket må betragtes som en høj andel. Væsentligt er det dog at bemærke de store andele, der svarer hverken enig eller uenig. Disse svar bunder muligvis i betragtningen om, at danskerne anser velfærdsmodtageres adfærd som meget forskellig – at nogen reelt er berettiget, mens andre ikke er⁵⁴. Overraskende viser tallene også, at mistilliden ikke er rettet specifikt mod arbejdsløse, men derimod er mistilliden langt større til danskerne generelt i forhold til hvorvidt mange modtager ydelser, de ikke er berettigede til. Spørgsmålene er desværre ikke yderligere specificeret ift. andre grupper, og derfor kan man kun gisne om, hvorvidt det er førtidspensionisterne, der trækker gennemsnittet op i denne kategori, da de alt andet lige udgør den største gruppe af modtagere af overførselsindkomster i den erhvervsaktive alder (7pct. i 2008)⁵⁵ – er dette tilfældet har 32pct. af danskerne mistillid til deres berettigelse af deres ydelse.

I tabellen 4.6 fremgår det ligeledes, hvorvidt danskerne mener, at sociale ydelser gør deres medborgere dovne og uansvarlige for sig selv og deres familie, og dermed hvorvidt den institutionaliserede solidaritet i velfærdsstaten hæmmer borgerens personlige ansvar over for sig selv og deres nærmeste (Juul 2005:335). Og dermed indirekte også om danskerne anser mange førtidspensionister som pensionerede pga. dovenskab eller svækket (arbejds-)moral.

Tabel 4.6 for viser, at kun hhv. 34,5pct. og 46,3pct. af danskerne er uenige eller meget uenig at velfærdsydelse gør folk dovne og uansvarlige. Væsentligt er det også her, at en stor andel af danskerne er hverken enig eller uenig i spørgsmålene, og dermed er gruppen af borgere, der mener at man bliver doven og uansvarlig således på hhv. 25,2 pct. og 28,6 pct. Alt andet lige, giver tallene indikationer af, at førtidspensionisterne i nogen grad vil møde stigmatiserende forestillinger om deres moral og etik – dvs. opfattelser af at de blot nasser på samfundets institutionelle solidaritet⁵⁶.

---

⁵⁴ Samme konklusion drager Albrecht Larsen i sine analyser fra 2004. På spørgsmålene ”*Many receive social transfers without needing them*” og ”*Many of those unemployed do in reality not want to take a job*”, viser Albrecht Larsens analyser at hhv. 27 pct. og 18 pct. af danskerne mener at dette er tilfældet 2001 (Albrecht Larsen 2004:12)

⁵⁵ Til sammenligning er 92.000 borgere på sygedagpenge målt i helårspersoner, svarende til 2,6pct. af borgerne i den erhvervsaktive alder i 2007. (Bm.dk 2007).

⁵⁶ Til sammenligning viser Albrecht Larsen at 45 pct. af danskerne i 2001 også mente, at der burde være mere kontrol med lediges reelle rådighed, mens 45 pct. mente at det daværende system, med blidere regler end nu burde bevares. (Albrecht Larsen 2004:11). Juuls undersøgelser fra 1999 bekræfter samme tilgang (Juul 2005:274).

Afslutningsvist ses danskernes holdninger til, hvorvidt mange borgere med lav indkomst modtager mindre ydelser, end de er berettiget til. Og dermed afviger spørgsmålet fra karakteren af de øvrige spørgsmål, idet dette spørger til, hvorvidt danskernes tror, at borgere med lave indkomster svigtes af systemet i dets udmøntning. Tallene viser, at 48 pct. af danskerne er uenige eller meget uenig i at dette er tilfældet. Gruppen af borgere der mener at dette er tilfældet er derimod kun 28,6 pct. Den øvrige andel er hverken enig eller uenig. Således vidner danskernes holdninger på dette spørgsmål om, at kun blandt knap 30 pct. af befolkningen har en generel tro på, at de svageste i samfundet også snydes for ydelser fra fællesskabet, hvilket giver indikationer af, at førtidspensionisterne ikke vil kunne møde meget forståelse for deres eventuelle krænkelser i det offentlige system⁵⁷.

Tabel 4.6: Danskernes tillid til velfærdsmodtagere

Frekvenstabel spørgsmålene D40, D42, D41 D27 og D29	<i>De fleste arbejdsløse prøver i virkeligheden ikke at finde et arbejde.</i>		<i>Mange opnår at modtage ydelser og tilbud, som de ikke er berettiget til.</i>		<i>De sociale ydelser i Danmark gør folk dovne.</i>		<i>De sociale ydelser i Danmark gør folk mindre villige til at tage sig af sig selv og deres familie</i>		<i>Mange med meget lave indkomster får mindre ydelser end de er berettiget til.</i>	
	Pct.	Akk. Pct.	Pct.	Akk. pct.	Pct.	Akk. Pct.	Pct.	Akk. pct.	Pct.	Akk. pct.
Meget enig	2,6	2,6	3,2	3,2	1,6	1,6	4,2	4,2	2,8	2,8
Enig	15,6	18,3	29	32,2	23,5	25,2	24,4	28,6	25,8	28,6
Hverken enig eller uenig	23,8	42,1	33,9	66,1	40,3	65,4	24,7	53,3	23,4	52
Uenig	48,2	90,3	31,5	97,5	32	97,4	35,9	89,2	42,5	94,5
Meget uenig	9,7	100	2,5	100	2,6	100	10,8	100	5,5	100
Total	100		100		100		100		100	
Antal valide Svar	1593		1523		1479		1589		1576	

På baggrund af analysen af danskernes holdninger er der ikke anledning til at tro, at der er en direkte sammenhæng mellem indretningen af socialpolitikken og befolkningens syn på velfærdsmodtagere som ellers antaget, idet synet på det rette niveau og fordelingen af ydelser i høj grad divergerer mellem det formelle og det uformelle niveau. Derimod udtrykker socialpolitikken og danskerne begge en høj grad af mistillid til velfærdsmodtagere, ligesom der gives større opbakning til ældre og syge end til arbejdsløse.

⁵⁷ Juul spurgte i 1999 danskerne om den passende størrelse for forskellige overførselsindkomster: SU, kontanthjælp og dagpenge og folkepension. Undersøgelsen viste, at danskernes grundlæggende mente at de havde det passende niveau – for kontanthjælpen (på dengang 6600kr før skat) gjaldt at kun 17pct. anså ydelserne som for lave, mens 13pct. anså dem som for høje – og dermed meget færre end ved de øvrige ydelser anså dem som for lave. Fx anså 57pct. folkepensionen som for lav (dengang 7500kr før skat) (Juul 2005:331).

Danskernes holdninger set i forhold til egne socio-demografiske variable

Jeg mener, det er interessant at belyse hvilke borgere der har hvilke holdninger til det retfærdige samfund, ønsket om statens sociale rolle og synet på velfærdsmodtagere. Disse oplysninger kan nemlig give indikationer af, hvilken moral der eksisterer på tværs af danskerne, men ikke mindst i forhold til at få implikationer for, hvor førtidspensionisterne vil møde forskellige anerkendelsesordener og eventuelle krænkelse i forhold til synet på deres rettigheder, pligter, symbolske status samt værdighed til at modtage sociale ydelser.

Således har jeg valgt at teste holdninger i forhold til en række socio-demografiske baggrundsvariable - alder, køn, geografi, uddannelse, indkomst, arbejdsmarkedsstatus. Herudover har jeg opstillet yderligere tre variable, som er relevante ift. at afdække et sådant mønster i holdninger: Borgegens egen risikovurdering af hvorvidt familiemedlemmer eller de selv rammes af sygdom eller arbejdsløshed; borgerens egen oplevelse af sin helbredssituation; og borgerens opfattelse af hvorvidt nationaløkonomien belastes eller ej som følge af velfærdsstaten⁵⁸. Altså variable, der øjensynlig kan påvirke synet på det retfærdige samfund, synet på velfærdsmodtagere og ønsket om statens sociale rolle i samfundet. Det skyldes, at de socio-demografiske variable og de to første af de opstillede variable kan ses om som egeninteresser, da de vidner om den risiko der er for, at borgeren har brug for sociale ydelser inden for en kort årrække, mens den sidste vedr. synet på økonomiens belastning kan betyde, at borgere afviger fra deres eventuelle solidariske holdninger grundet dette hensyn (Oorschot 2006:27, Svallfors et. al 2007:8ff).

Ud fra chi2 og gammatest af alle spørgsmålene gennemgået i dette kapitel, er tendenserne klare. Specielt seks baggrundsvariable påvirkede holdningerne - alder, uddannelsesniveau, indkomst, arbejdsmarkedsstatus, helbredssituationen samt den økonomiske belastning af velfærdsstaten. Derimod viste størrelsen af byen, borgeren bor i, ikke at have samme betydning, ligesom egne erfaringer med arbejdsløshed og egen risikovurdering ikke viste sig at have en signifikant sammenhæng med holdningerne.

Tendensen i baggrundsvariablenes betydning for holdninger (uden øvrige variable holdes konstant) var generelt at:

- jo højere indkomst, desto mindre solidarisk holdning til fordelingen af ydelser og desto større accept af indkomstforskelle. Jo højere indkomst desto mere reduceres ønsket om statens sociale rolle, men reducerer samtidig mistroen til velfærdsmodtagere og bekymringerne om dovenskab og uansvarlighed som konsekvens af sociale ydelser.
- jo højere uddannelsesniveau, desto mere solidarisk holdning til fordelingen af ydelserne, men også desto større accept af indkomstforskelle. Jo højere uddannelsesniveau desto højere ønske om statens sociale rolle og desto mindre mistro til velfærdsmodtagerne og mindre bekymring om de sociale konsekvenser af sociale ydelser.

---

⁵⁸ Konstruktionen af disse variable fremgår af bilag 2.

- jo højere alder, desto mindre accepterer man indkomstforskelle i samfundet⁵⁹ og desto mere solidarisk ønsker man velfærdsydelser fordelt. Og jo højere alder desto større ønsket om statens sociale rolle og desto mindre mistilliden til velfærdsmodtagere og desto mindre bekymringen om de sociale konsekvenser af sociale ydelser⁶⁰.
- jo længere væk fra arbejdsmarkedet, desto mere solidarisk og desto mindre accept af indkomstforskelle. Jo længere væk fra arbejdsmarkedet desto større ønske om statens sociale rolle og desto mere mistillid til velfærdsmodtagere og desto større bekymring om de sociale konsekvenser af sociale ydelser.
- Jo større bekymringer om velfærdsstatens økonomiske bæredygtighed, desto mindre solidarisk i forhold til fordelingen af ydelser og desto mere accepteres indkomstforskelle, ligesom ønsket om statens sociale rolle reduceres og mistillid til velfærdsmodtagere og desto større bekymringer om de sociale konsekvenser af velfærdsstaten.

(se bilag 6, 7 og 8 for de statistiske beviser for de helt spørgsmålsspecifikke variationer og styrker på sammenhænge om hhv. synet på det retfærdige samfund, ønsket om statens sociale rolle og synet på velfærdsmodtagere). I fodnoten fremgår resultaterne af de multiple regressionsanalyser⁶¹.

I tabel 4.7 fremgår resultaterne af chi2testen, gammatesten og regressionsanalysen af spørgsmålet om hvorvidt danskerne mener, at mange borgere modtager ydelser de ikke er berettiget til – et spørgsmål som jeg mener i høj grad knytter sig til en mistillid blandt danskerne til førtidspensionister. Spørgsmålet er ligeledes valgt som eksempel på sammenhængene mellem baggrundsvariable og holdninger som beskrevet i forrige afsnit. Fordelingerne af svarene er vægtede i forhold til antallet af respondenter i de enkelte kategorier.

---

⁵⁹ Alderen har dog ingen signifikant sammenhæng med holdningen til hvorvidt indkomstforskelle på baggrund af evner er acceptable.

⁶⁰ En tendens som bl.a. Juul (2003) og Ugebrevet A4s prestigeundersøgelse også viser: ”Jo yngre man er, jo lavere bedømmer man de lediges prestige” Ugebrevet A4 2006). ”Overhovedet ikke at bidrage og tjene sine egne penge, men tværtimod trække fra i samfundsregnskabet, det er i den grad stigmatiserende for de unge generationer ” (Tonboe i Ugebrevet A4 2006).

⁶¹ På baggrund af multiple regressionsanalyser, dvs. hvor der testes for én baggrundsvariabels betydning når de øvrige holdes konstante, var følgende tendenser tilbage: *Alderen* har en selvstændig betydning på alle spørgsmål vedr. synet på det retfærdige samfund, i forhold til hvorvidt det er statens rolle at reducere indkomstforskelle og sikre sygepleje samt på spørgsmålet om, hvorvidt arbejdsløse reelt ikke søger og hvorvidt folk bliver dovne som følge af de sociale ydelser. *Uddannelse* har ingen selvstændig betydning på alle spørgsmålene vedr. synet på velfærdsmodtagere. *Indkomsten* som variabel har en selvstændig betydning i forhold til synet på, hvorvidt indkomstforskelle på baggrund af evner og generelt accepteres, og hvorvidt det er statens rolle at reducere indkomstforskelle og sikre job til alle. *Arbejdsmarkedsstatus* har kun en selvstændig betydning for, hvorvidt indkomstforskelle på baggrund af evner og talent accepteres og hvorvidt arbejdsløse reelt søger arbejde - men her var tendensen, modsat i gammatesten, at desto længere fra arbejdsmarkedet desto mindre mistroisk. Synet på, *hvorvidt økonomien belastes* har en selvstændig betydning i forhold til alle spørgsmålene i alle kategorierne. *Helbredssituationen* har en selvstændig betydning i forhold til alle spørgsmålene vedr. det retfærdige samfund samt på spørgsmålene vedr. statens rolle i forhold til at sikre job til alle og levestandarden for ældre og arbejdsløse (se bilag 6,7 og 8).

Tabel 4.7: Danskernes mistillid til velfærdsmodtagere

<i>Spørgsmål D42: Mange opnår at modtage ydelser og tilbud, som de ikke er berettiget til.</i>	Meget enig	Enig	Hverken eller	Uenig	Meget uenig	total	Statistiske test	
Uddannelsesniveau								
Kun ungdomsudd.	0,9%	29,2%	30,1%	38,1%	1,8%	100%	Gamma testens P værdi	0,000
Kort videregående /erhvervs udd.	4,1%	30,3%	34,9%	28,8%	1,9%	100%		
Minimum mellem-lang udd.	1,3%	19,0%	34,4%	41,4%	3,9%	100%	Anovatest sig.	0,000
Total	2,7%	25,9%	34,3%	34,4%	2,7%	100%		
Indkomstniveau								
Under 147.000kr	2,5%	36,9%	30,3%	27,3%	3,0%	100%	Gamma testens P værdi	0,000
147.000-276.000kr	3,5%	33,9%	31,2%	28,8%	2,7%	100%		
277.000-534.000kr	2,4%	25,6%	34,4%	35,7%	1,9%	100%	Anovatest sig.	0,000
Over 534.000kr	4,4%	17,1%	38,7%	37,0%	2,8%	100%		
Total	3,0%	28,4%	33,5%	32,7%	2,4%	100%		
Alderskategorier								
18-29årige	5,0%	28,3%	36,3%	29,6%	0,8%	100%	Gamma testens P værdi	0,027
30-45år	1,9%	24,3%	35,8%	35,3%	2,6%	100%		
46-64år	2,9%	27,2%	33,8%	32,9%	3,1%	100%	Anovatest sig.	0,074
over 65år	3,8%	38,8%	29,7%	25,2%	2,5%	100%		
Total	3,2%	29,0%	33,9%	31,5%	2,5%	100%		
Arbejdsmarkedsstatus								
I arbejde	2,6%	27,1%	34,0%	33,2%	3,2%	100%	Gamma testens P værdi	0,000
Studerende/militær	3,1%	21,7%	38,8%	36,4%	0,0%	100%		
Arbejdsløs	0,0%	16,7%	47,2%	30,6%	5,6%	100%	Anovatest sig.	0,000
Kronisk syg/handikappet	0,0%	27,6%	44,8%	27,6%	0,0%	100%		
Pensio-nist/hjemmegående	4,6%	36,3%	30,1%	27,1%	1,8%	100%		
Total	3,1%	29,0%	33,8%	31,5%	2,5%	100%		
Belastningen af økonomien som følge af velfærdsstaten								
Belaster økonomien	5,5%	41,6%	32,2%	19,9%	0,8%	100%	Gamma testens P værdi	0,000
Belaster ikke økonomien	2,3%	24,6%	34,5%	35,5%	3,1%	100%		
Total	3,2%	29,0%	33,9%	31,5%	2,5%	100%	Anovatest sig..	0,000

4.3 Delkonklusion – de strukturelle rammer for førtidspensionisternes sociale medborgerskab

Den aktuelle socialpolitik vidner om en ændret incitamentsstruktur i den offentlige sektor med fokus på resultater og individuelle valg samt ansvar for outcome for den enkelte borger. Desuden knyttes indsats og sociale rettigheder i højere grad sammen. Denne struktur vidner om øget fokus på investeringslogik og mindre fokus på social retfærdighed, ligesom der er tendenser til en bevægelse fra et passivt til et aktivt medborgerskab. Og således også en mere konservativ forståelse af det sociale medborgerskab, hvor man som borger i højere grad skal gøre sig fortjent til sociale ydelser. Det er en ændring, som kan lede til en individualiseret ulighed og yderligere klasseopdeling, men som også kan ændre borgernes universelle retfærdighedslogik til i højere grad at afspejle en markedslogik. En ændring, der på sigt må antages at influere førtidspensionisternes sociale medborgerskab i form af en stramning af de værdighedskriterier, der betinger de sociale rettigheder, pligter og den symbolske status.

Ændringen af førtidspensionssystemet i 2003 betød stramninger i kriterierne for tildelingen, men ordningen giver forsat borgerne mulighed for et passivt medborgerskab, hvor der ikke er pligter forbundet med førtidspensionen udover mange arbejdsprøvninger i tildelingsprocessen. Dog er det med fleksjobordningen alligevel tydeligt, at borgere der blot i mindre omfang deltager på arbejdsmarkedet, anses som mere værdige modtagere af fællesskabets økonomiske solidaritet ift. førtidspensionister, idet de kan modtage op til 24.000kr/md i løntilskud. Således mener jeg, at det tydeligt, at førtidspensionens mulighed for en passiv ordning også er betinget af passivitet fra det offentlige system, og at værdighedskriterierne i den offentlige sektor ikke kun er behov, men i høj grad også er betinget af den reciprocitet som borgerne selv udviser. Min ikke mindst giver forskellen i ydelserne og statsrefusionen incitament til at kommunen blot parkerer borgerne på den passive forsørgelsesydelse, førtidspensionen, frem for at tænke i fremadrettede arbejdsmarkedsperspektiver på fleksible vilkår. At pensioneringen samtidig også betyder, at den offentlige sektor har ret til ingen yderligere sociale initiativer til borgerne, er en tilgang jeg mener, er dybt problematisk set i lyset af, at alle offentlige initiativer for at reducere antallet på førtidspension ikke kun henviser til det samfundsøkonomiske hensyn, men også til hvordan borgere risikerer social marginalisering som konsekvens af den manglende arbejdsmarkedsdeltagelse.

Danskernes retfærdighedslogik og holdninger til det sociale medborgerskab for landets førtidspensionister, mener jeg, også vidner om en belønningskultur, hvor evner og talent anses som legitime årsager til indkomstforskelle. Det skyldes, at kun 32 pct. af danskerne mener, at et retfærdigt samfund er et samfund med små indkomstforskelle. Men danskernes holdninger til det retfærdige samfund vidner grundlæggende også om en retfærdighedslogik, hvor det sociale medborgerskab skal give lige adgang til sociale ydelser som pension og arbejdsløshedsdagpenge og på samme niveau, uanset tidligere indtjening. Dermed er holdningerne i tråd med den skandinaviske velfærdsmodels universelle omfordelingsprincip, hvor man som borgere anses som ligeværdige blot qua sit medborgerskab. En tilgang, som afviger fra den kontinentaleuropæiske model med fokus

på social forsikring og solidarisk risikospredning inden for afgrænsede fællesskaber, samt fra den anglo-saxiske model, hvor ydelser generelt forbeholdes de svageste i samfundet.

På trods af denne universelle logik, er det alt andet lige også klart, at der er klare grænser for, hvem der anses som de værdige aftagere af ydelser fra fællesskabet: mens sundhedspleje for de syge og sikring af levestandarden for ældre i høj grad er ønskelig, er danskerne mere tilbageholdne overfor statens ansvar for at sikre job til alle og sikre levestandarden for arbejdsløse. Danskeres syn på velfærdsmodtagere er også i en vis udstrækning forbundet med stigma. Det konkluderer jeg på baggrund af at 18 pct. af danskerne mener, at arbejdsløse reelt ikke søger at finde arbejde, og 32 pct. mener at mange medborgere modtager ydelser, de ikke er berettiget til. Samtidig er 48 pct. af danskerne uenige eller meget uenige i at borgere med lave indkomster svigtes af systemet i dets udmøntning, hvilket giver indikationer af en holdning til at bl.a. førtidspensionisterne ikke får mindre end de fortjener – dette skal ses sammenholdt med at kun 34,5pct. og 46,3pct danskernes er uenige i, at social ansvarlighed og dovenskab i høj grad er en konsekvens af sociale ydelser.

Danskeres værdighedskriterier for og holdninger til førtidspensionisternes sociale medborgerskab i forhold til rettigheder, pligter og den symbolske status kan i nogen udstrækning tilskrives borgerens egne socio-demografiske baggrundsvariable. Analyserne viste således, at jo yngre borgeren er desto mindre solidarisk, desto mere mistroisk overfor velfærdsmodtagere og desto mindre ønske om statens sociale ansvar. Dette indikerer reelt at børnene af velfærdsstaten er mere skeptiske i forhold til det universelle sociale medborgerskab. Således kan være grund til bekymring for fremtidens solidaritet med førtidspensionisterne og andre sårbare grupper.

Det helt omvendte er tilfældet i forhold til uddannelsesniveau, hvor tilliden og solidariteten styrkes desto højere uddannelsesniveau, hvilket vidner om, at egeninteresser ikke er afgørende for indlevelse i medborgerens problemer og solidariteten med disse – derimod er det et spørgsmål om immaterielle ressourcer. Indkomst som variabel var tvetydig, idet mistilliden på den ene side reduceres i takt med en stigning i indkomst, men på den anden side accepteres indkomstforskelle og som følge heraf, ligesom jo højere indkomst også betyder desto mindre ønske om statens sociale ansvar. Samme var gældende i forhold til borgernes arbejdsmarkedsstatus, hvor det gælder at jo længere borgeren er fra arbejdsmarkedet desto mere mistillid til velfærdsmodtagere, men desto mindre accepteres indkomstforskelle og ønsket om at statens rolle styrkes. Hermed viser de to variable, der i høj grad må betragtes som egen risiko for behov for velfærdsstaten, giver ambivalente holdninger uden klare sammenhæng til den materielle og immaterielle basis.

Samlet set udtrykker socialpolitikken og danskeres holdninger en anerkendelsesorden, hvor lighedstanken og universelle omfordelingsprincipper omkring er en institutionaliseret del af samfundets normative idealer. Borgeren respekteres i den retslige sfære som rettighedsbærer uanset tidligere beskæftigelse – noget der forsat gælder i danskeres holdninger og førtidspensionssystemet, men i mindre grad i socialpolitikken med eksempelvis økonomisk belønning til borgere med nedsat arbejdsevne i fleksjob og fradragsberettigede sundhedsforsikringer og arbejdsmarkedspensioner. Men på den anden side udtrykker danskeres holdninger også en hierarkisk værdiorden i den

sociale sfære, hvor evner og talent i høj grad belønnes. Dermed er danskernes syn på social retfærdighed ikke knyttet til en ligelig social værdsættelse af borgerne – en anerkendelsesorden som specielt yngre og højtlønnede borgere udtrykker. Derimod eksisterer der forestillinger om velfærdsmodtagere som havende en ringere (arbejds-)moral og dermed som mindre anerkendelsesværdige ud fra antagelsen om, at dovenskab og uansvarlighed ofte er en konsekvens af de sociale ydelser.

Førtidspensionisternes oplevelser af anerkendelsesordenen i det sociale medborgerskab, som den udtrykkes i de to sfærer, og dennes konsekvenser for førtidspensionisternes selvforhold er analysens fokus i næste kapitel.

Kapitel 5 – Analyse af oplevelserne og reaktionerne på de strukturelle rammer

Fokus for denne analyse er problemformuleringens andet led, der omhandler hvordan førtidspensionisterne oplever og reagerer på de forståelser af socialt medborgerskab, der kommer til udtryk i socialpolitikken og danskernes holdninger.

Analysen er baseret på kvalitative interviews med førtidspensionister og fokuserer indledningsvist på, hvorvidt førtidspensionisterne som effekt af deres manglende deltagelse på arbejdsmarkedet føler en overensstemmelse mellem deres anerkendelsesforventninger og deres oplevelser af deres rettigheder og pligter som medborgere, men også deres symbolske status og de værdighedskriterier som de tillægges af deres omgivelser. Første afsnit i kapitlet analyserer således krænkelsoplevelser i forhold til socialpolitikken, mens andet afsnit fokuserer på krænkelserne i relationer til deres medborgere. Analysen vil herefter i tredje afsnit fokusere på, hvad førtidspensionisterne oplever som mekanismerne og aktørerne bag den gældende anerkendelsesorden, mens fokus i fjerde afsnit er på, hvorvidt disse krænkelser får konsekvenser for deres selvforhold og sociale deltagelse – heri belyses også betydningen af de individuelle ressourcer og relationerne i privat-sfæren. Afslutningsvist, i afsnit fem, belyses det hvorvidt førtidspensionisterne søger at gøre op med denne anerkendelsesorden gennem social kamp. Løbende spejles fortællingerne i informantens individuelle socialprofil, dvs. sygdomsforhold, civilstand, tidligere beskæftigelse, arbejdsideal, økonomi mv.(jf. bilag 5).

5.1 Førtidspensionisterne krænkelsoplevelser i fht. socialpolitikken

I alle mine interviews giver førtidspensionisterne udtryk for en klar skuffelse over indsatsen i det offentlige system - en uretserfaring der skyldes krænkende oplevelser i tilkendelsesprocessen og i størrelsen af pensionen. Men den primære krænkelse skyldes den rolle som systemet har spillet efter tilkendelsen er førtidspensionen – nemlig ingen.

Hurtig tilkendelsesproces – men præget af mistillid

Alle mine interviewede tilkendegiver, at tilkendelsesprocessen har været nem for dem, hvis man ser på varigheden, men at processen alt andet lige er noget, der tager på kræfterne og selvforholdet pga. en proces præget af mistillid.

Carl, formand for Landsforeningen for Førtidspensionister, reflekterer over spørgsmålet om, hvorvidt man bliver taget alvorligt i systemet med en klar sondring i forhold til, om man har fået tilkendt førtidspension efter den gamle eller den nye ordning: AKF⁶²: ”Er din erfaring fra landsforeningen, at man som regel bliver taget alvorligt i systemet?” Carl: ”Nej. Ikke i dag. Men her kan man skelne meget skarpt mellem den nye og den gamle førtidspension.” (Carl). Mistilliden er et aspekt, som de interviewede mener knytter sig til alle ansøgere om førtidspension uanset diagnose og tidligere beskæftigelse. Eksempelvis fortæller Jane, hvordan hun var meget forundret over den mistillid, hun mødte i forhold til hendes sygdomssymptomer – en mistillid sagsbehandle-

---

⁶² Dette er en forkortelse for mit fulde navn.

ren udtrykte ved gentagende gange at henvise til, at hun jo ikke tidligere havde været sygemeldt. Sagsbehandlerens udmelding kan forstås som problematisk i Janes situation, hvor hun i en længere periode havde levet en tilværelse, som udelukkende bestod af at gå på arbejde, lave øvelser for at udbedre skaderne samt at spise og sove. Grundet en høj arbejdsmoral og et brændende ønske om at blive på arbejdsmarkedet på trods af hendes sygdom, ofrede Jane andre aktiviteter i sin tilværelse for ikke at have en sygedag (Jane). Således vidner Janes oplevelser om, at man først for alvor betragtes som værdigt trængende, hvis man påtager sig en identitet og tilværelse som lidende – en antagelse Carl bekræfter: *”Jeg har et eksempel med en dame som var meget meget syg. Men hun skulle på kommunen. Det var hun tvunget til. Så gjorde hun lidt ud af sig selv med make-up osv. Og det første hun hører er, hvor godt hun ser ud og underforstået at hun må være rask.”* (Carl). En påtagelse af en identitet som lidende som netop Oorschot mener, man som borger er nødsaget til at påtage sig som led i at opnå den institutionelle solidaritet fra omverden. En pointe som også den neoliberale litteratur (bl.a. Dahl og Thygesen) påpeger er velfærdsstatens dilemma, fordi *”velfærdssamfundet ikke gør tabere til vindere, men belønner dem, der fremstiller sig som tabere”*, og giver borgerne incitament til at melde sig ud af præstationskampen (Dahl og Thygesen i Lykkeberg 2007b).

At de nuværende regler er så stramme, at man konstant skal vise sin værdighed til ydelsen, mener Carl skyldes, at der selvfølgelig er borgere som *”ikke har rent mel i posen”*. Men alt andet lige mener han, at dette ofte skyldes, at borgerne bliver tvunget ud i eksempelvis spekulationer i, hvilken kommune man skal ansøge: *”Der er sgu ingen der shopper rundt som spekulation. Det er af desperation, fordi man reelt forhaler sagen ved at flytte og fordi man også har omkostninger ved at flytte - omkostninger som man heller ikke har råd til.”* (Carl). Bent og Ib mener, at relativt få prøver at snyde i systemet, men at det klart var mere udbredt på den gamle ordning – noget som ikke er muligt i dag (Bent og Ib). Hermed prøver de interviewede direkte at gøre op med forestillingen om, at førtidspensionister har en lavere (arbejds-) moral, der leder til social uansvarlighed og ydelser, de ikke er berettigede til – forestillinger om velfærdsmodtagerne, som mine kvantitative analyser i kapitel 4 viste netop præger mange af danskerne.

Pligterne i tilkendelsesprocessen i orden – men styret af en forkert logik

Interviewpersonerne mener grundlæggende, at pligternes omfang i tilkendelsesprocessen er retfærdige, ligesom ingen af dem giver udtryk for at føle sig umyndiggjort i tilkendelsesprocessen. Ingen har ønsket sig yderligere inddraget i processen, fordi de mener, at man som borger i den situation ikke har overskud til det (Ib, Tina). Dog udtrykker de alle, at borgernes pligter misbruges i det konkrete sagsforløb, idet borgeren bærer bevisbyrden for, at arbejdsevnen er permanent udtømt, samt at pligten til arbejdsprøvnings misbruges ved at sende borgere i mange og ofte formålsløse arbejdsprøvnings (Carl, Bent og Ib). Årsagen til de mange arbejdsprøvnings, mener de, er konsekvens af det offentlige organisering af ansvar og grundlæggende logik: AKF: *”Hvordan er sagsbehandlerens indstilling – sender de bare ud i alverdens arbejdsprøvnings eller eksisterer der en form for fornuft om at mindre kan gøre det?”* Carl: *”Nej. Egentlig ikke. Fordi man presser kommunerne fra ministeriet og ankestyrelsen. Man presser dem til at foretage mange arbejds-*

prøvnings. Man ser jo ofte afgørelser fra det sociale ankenævn, hvor sager sendes tilbage med besked om, at der skal arbejdsprøves yderligere (...) Det er netop den klare intention i loven, som kommer klart fra Claus Hjort Frederiksen, han har jo udtalt at hvis folk bare arbejdsprøves tilstrækkeligt længe så bliver de raske. (...) Det er jo ren ideologi. I sin helt rendyrkede form – at man bare skal ud og arbejde, så bliver man rask.” (Carl). At arbejdsprøvningsne ofte ikke er reelle, men derimod finder sted i beskyttede værksteder, giver stof til eftertanke ift. om, hvorvidt arbejdsprøvningsne blot er et disciplineringsredskab (Carl, Ib og Bent). De interviewede mener, at i stedet for disse arbejdsprøvnings kunne tiden være brugt bedre på behandling som kunne fremme muligheden for målrettet arbejdsprøving, og dermed kunne afklare det reelle arbejdsmarkedsperspektiv - holdninger der vidner om, at borgerne ikke søger en klientligørelse eller blot ydelser, men ønsker en hjælp til at blive selvforsørgende. Men systemet får i stedet i høj grad en passiverende effekt på borgerne.

Det er også dog kendetegnende for alle interviewene, at den enkeltes egen proces fremstår mindre krænkende end den uretserfaring, som de taler om⁶³. Altså kan de interviewedes uretsbevidsthed i høj grad anses som dannet på baggrund af andres erfaringer eller myter om uretfærdig behandling fra systemets side.

Oplevelser af en klar incitamentstruktur i det offentlige system – på bekostning af retssikkerheden

Oplevelsen af manglende retssikkerhed er en holdning som både Bent, Ib og Carl fortæller om, mens Tina og Jane ikke nævner dette, hverken implicit eller eksplicit.

Alle de interviewede henviser dog til, at de enkelte sagsbehandlere i forløbet har haft en afgørende betydning for processens forløb og resultat, dvs. processen har været personafhængig. De interviewede udtrykker desuden, at flere sagsbehandlere ikke havde den fornødne tid og de fornødne kompetencer til at vurdere dem. Men de interviewede bebrejder dog generelt ikke den enkelte sagsbehandlers den forskellige indsats, men derimod det system, de arbejder inden for⁶⁴. Problemet mener de primært skyldes en udpræget brug af skøn i processen, ligesom de mener, der sker en tilfældig indblanding fra øvrige instanser og kommunale nævn, som bevirker at borgere ikke får lige behandling. En tendens de oplever som stigende, hvilket forskningslitteraturen bekræfter⁶⁵. Dette problem, mener Carl, skyldes den incitamentsstruktur, som kommunerne er pålagt fra statens side, men også at Det Sociale Ankenævn ofte tilbageviser sager med henblik på yderligere

---

⁶³ Tal fra Ankestyrelsen viser, at 73 pct. af alle nye førtidspensionister i 2008 havde deltaget i arbejdsmarkedsrettede foranstaltninger inden tildelingen af førtidspension - en stigning på 10pct. siden 2004 – fordelingen mellem de forskellige tilbud er dog ikke klar. (Ankestyrelsen 2009:8,34). Gregersen og Christoffersen undersøgte i 1999, hvorvidt sygedagpengemodtagere følte sig klar til tilbuddene eller at disse ikke var relevante. Det synes ikke at være et problem, idet kun ca. 10 pct. mente at dette var tilfældet. (Gregersen og Christoffersen 1999:101)

⁶⁴ Carl udtrykker som den eneste, at processen også er meget frustrerende for sagsbehandlerne, fordi det regelsæt, de arbejder under, i væsentlig grad står i modsætning til de faglige kompetencer, som de besidder, og dermed de vurderinger, som de ville have foretaget i henhold hertil – et modsætningsforhold som ifølge Carl resulterer i, at også socialrådgiverne ender på førtidspension pga. det psykiske pres, hvor de er bundet på hænder og fødder: AKF: ”Føler du at sagsbehandlerne også har den personlige holdning? Carl: ”Nej. Og det er det der er problemet. Og det er jo det der gør dem syge. Der er jo mange psykiske lidelser og specielt blandt yngre, som så ender på førtidspension. Og det er der jo en grund til”. (Carl)

⁶⁵ Bengtson påpeger ligeledes problemet. Og Hansen et. al peger på flere årsager til forskellene anno 2008. Her har bl.a. puklen fra kommunalreformen i 2007 haft stor betydning, ligesom en presset personalesituation med såvel underbemanning som manglende socialfaglige kompetencer har gjort det svært at få belyst og afsluttet sagerne tilfredsstillende - specielt de

arbejdsprøvning. ”De (kommunen) bliver ved, indtil de får det svar, de vil have fra en læge – uanset hvad det koster. Fx går man ud og taler med en helt tredje læge, der siger det, man gerne vil have. Man vælger ikke som borger. Det gør kommunen. Og de må vælge mange gange, så de får det de vil have. Der er ikke meget retssikkerhed at komme efter her. (...) Fx ændrer de matchgruppernumre sådan at kommunerne kan få større statsrefusion. Det er kassetænkning man er vidne til. Der er ingen retssikkerhed. Specielt når de begynder at omskrive fx ressourceprofilen uden at man som borger er orienteret.” (Ib og Bent). På den baggrund udtrykker Ib og Bent, at de altid råder borgere, der henvender sig til dem i foreningsregi, til få personlige samtaler med sagsbehandlerne frem for telefonisk kontakt, ligesom Carl opfordrer alle medlemmer til at henvise til tidligere afgørelser fra Det Sociale Ankenævn som måde at styrke sin sag og sin retssikkerhed på (Ib, Bent og Carl).

Ligeledes beskriver alle de interviewede, at problemet er, at man ikke oplyses bedre om sagsforløbet og sine rettigheder – som konsekvens af sagsbehandlerens manglende tid til sagen, og oplevelsen af, at man som borgerne anses som social bedrager, hvis man søger førtidspension (Tina, Ib og Bent, Carl og Tina). En retslig krænkelse, som bevirker en mistillid til systemet, og som har været det handlingsledende motiv for Ib, Bent og Carl engagement i Foreningen for Førtidspensionister. Gennem foreningen prøver de at afhjælpe disse problemer ved at tilbyde information samt at være bisidder ved borgerens møder i kommunen i forbindelse med en tilkendelsesproces – som borgerne ofte selv søger at løse gennem bistand fra private advokater. Men den retslige krænkelse oplever de ikke meget forståelse fra deres medborgere: ”Men det er da underligt, at man taler så højt om flygtninge og andre gruppers retssikkerhed – men hvad med os?”⁶⁶ (Bent og Ib) Noget, som i høj grad kan ses som konsekvens af danskernes generelle meget høje tillid til folketinget og retssystemet, som jeg har testet på baggrund af data fra ESS. Her viste det sig også at tilliden til det offentlige system stiger desto ældre borgere er, desto tættere borgerne er på arbejdsmarkedet samt desto højere lønnede borgerne er – måske endda dem der i ringest omfang er i kontakt med det offentlige system⁶⁷.

Førtidspensionsydelsen anses som rimelig – men også som udtryk for deres status

De økonomiske rettigheder, som førtidspensionen berettiger til, mener de interviewede på den ene side er rimelig, men på den anden side vidner den i høj grad om deres (manglende) anseelse – fordi den umuliggør den deltagelse i samfundet, som ellers er blevet standarden, og som Marshall anså som det kvalitative aspekt, velfærdsstaten skal opretholde (Marshall 2003).

Et fald i indkomst er en situation, som man er nødsaget til at acceptere - indkomsten for de interviewede blev således reduceret med minimum 50 pct. efter deres førtidspensionering (Carl, Ib,

---

komplerede og langsvarende sager. Hansen et. al pointerer dog, at der *ikke* har været signifikante forskelle i processerne og de beskæftigelsesrettede foranstaltninger og senere førtidspensioneringer i forhold til forskellige lokalpolitiske prioriteringer eller budgetmæssige begrænsninger (Hansen et.al 2009:8). Uanset årsagerne, kan førtidspensionisternes retstilling dog kritiseres.

⁶⁶ Hertil er det vigtigt at pointere, at ingen af de interviewede udtrykte nogen holdninger om at andre borgere i højere grad blev tilgodeset, dvs. at citatet skal ses som et udtryk for en krænkelse af egen retssikkerhed og ønske om at være en mere synlig gruppe i samfundet generelt.

⁶⁷ På baggrund af data fra ESS er danskernes tillid til folketinget og retssystemet på en skala fra 1-10 gennemsnitligt på hhv. 6,5 og 7,28. Alder, indkomst og arbejdsmarkedsstatus er alle signifikant i chi2 og ANOVA test. F værdierne var hhv. 13, 39 og 42.

Tina, Bent). Men den økonomiske begrænsning opleves som særlig uretfærdig i og med, at deres helbredssituation som førtidspensionist er varig, og de derfor ikke har mulighed for at indhente eventuel gæld senere. *"Man kan ikke bare lige overarbejde som andre kan"* (Carl Erik) Og: *"Når de ydelser er lavet for at tvinge folk i arbejde, så straffes vi også – selvom vi ikke kommer ud."* (Bent og Ib). Dvs. her påpeges det, hvordan andre offentlige ydelser holdes lave for at øge lediges motivation til at komme i beskæftigelse, men at dette lave niveau har en afsmittende effekt på førtidspension, selv om der her ikke er udsigt til nogensinde at komme i beskæftigelse igen – det er jo netop kriteriet for at få denne ydelse. Dette gælder såvel borgere på den nye ordning som borgere på den gamle. På den nye ordning er fordelene, at ydelsen ikke er differentieret mellem borgerne afhængig af graden af arbejdsevnetab, men på den anden side anses det som meget problematisk, at der på den nye ordning ikke er mulighed for behovsbestemte ydelser, som eksempelvis tilskud til briller eller niveauregulerede ydelser afhængigt af, hvorvidt man har børn (Bent og Ib og Carl).

En anden eksemplificering af oplevelsen af miskendelse er, at det ikke er muligt at få tilskud til briller på lige fod med folkepensionister (Bent, Ib og Carl). *"Briller – det er umuligt at finansiere. Specielt hvis man skal have nogle med glidende overgang. De er et godt eksempel på hvad man regner os for"*.(Carl). Derudover italesættes det som meget urimeligt, at ydelsen udregnes på baggrund af civilstand, og dermed at ydelsen ikke er en individuel rettighed i lighed med sygedagpenge og fleksjobbevillinger idet denne skelen til civilstand får konsekvenser i de nære relationer (Bent, Ib, Tina, Carl). Bent og Ib beskriver det således: *"Og det er jo fordi der er samordning – sådan at en ægtefælle straffes fordi kun en arbejder – og så ryger værdigheden. Fordi man er på forsørgelse hos den anden modpart. Det bliver ulige. Og det leder ofte til skilsmisser."* (Bent og Ib).

Ingen rettigheder efter tildelingen af pensionen

Som nævnt er den primære krænkelsesoplevelse hos alle mine interviewede den manglende støtte fra systemet, så snart førtidspensionen er tilkendt. Som Ib og Bent udtrykker det: *"Enten er man i arbejde eller også er man folkepensionist. Vi falder bare mellem to stole."* (Bent og Ib).

De interviewedes primære ønske og forestillinger om det gode liv indebærer at være en integreret del af samfundet, hvilket de mener, staten burde hjælpe med at muliggøre. Som Carl svarer på et spørgsmål der handler om, hvad der vil være velfærd for ham: *"At man har tilstrækkelige midler til at fungere i det samfund man nu engang er en del af eller gerne ville være en del af. Men det kan man jo blive forhindret i at deltage i på lige fod bl.a. pga. manglende økonomi. Det vil jo være velfærd, i hvert fald med mine øjne, hvis man ofrede lidt flere penge på at sikre, at førtidspensionister bare fungerede nogenlunde som andre i vores omverden."* (Carl). Jane uddyber: *"Mest kritisabelt er det, at der ikke stilles nogle muligheder til rådighed efter pensioneringen. End ikke en videreformidling af viden om Foreningen for Førtidspensionister."*(Jane). Og netop en minimal indsats, som en informationsfolder om eksempelvis Foreningen for Førtidspensionister, bare hvilken som helst folder, er et ønske alle mine interviewede ordret udtrykker, selvom mit spørgsmål blot lød, hvorvidt de kunne have tænkt sig, at systemet skulle havde gjort noget efter tilkendelsen.

Bent: *"Da jeg fik min førtidspension – det husker jeg tydeligt at jeg tænkte – oplyses man ikke om noget. End ikke en folder!"*(Bent).

De interviewedes generelle vurdering af deres status i det offentlige system, på baggrund af denne manglende indsats, indkapsler Bent således: *"Når man har fået sin førtidspension, så forventer de, at man bare går hjem og sover den af. Men er man på sygedagpenge og skal have et fleksjob - så er det straks noget andet. Så er de helt vilde."*(Bent). Således ses tydeligt, at førtidspensionisterne føler, at andre ledige borgere med arbejdsmarkedsperspektiver i høj grad behandles som mere værdige aftagere af en indsats fra det offentlige. Alle de interviewede mener, at kommunen burde stille tilbud til rådighed for gruppen - eller om ikke andet blot videreformidle eventuelle andre aktørers aktiviteter - i tråd med de tilbud de fik i deres sygedagpengeperioder (Bent, Ib, Jane).

Carl beskriver rationalet i førtidspensionisternes behov for en indsats således: *"Et par hurtige bud, er bare at udlevere vores folder. Sådan at når man får tilkendt førtidspensionen ved man at der er et netværk for os, for det sker for alle, at man fra den ene dag til den anden sidder med oplevelsen af intet netværk at have og ingen økonomiske midler, at man sidder totalt alene. Og det er noget af det værste man kan forestille sig. Og man hører slet ikke fra den forbaskede kommune, som ellers har været på nakken af en i mange år. Man hører ikke fra nogen. Folk oplever et kæmpe tomrum, og det går folk ned med flaget af."*(Carl). Carl uddyber, hvad han mener er det reelle behov for gruppen af førtidspensionister: *"Derudover kunne jeg tænke mig, at der var flere tiltag, som man eksempelvis ser på ældreområdet. De har jo fx dagcentre. Jeg ville gerne have at vi kunne få lov at deltage her også. Men omvendt så er det jo ikke lige vores brugere hvis man er 30 eller 40 år (...). Vi kunne godt tænke os et projekt, som jeg i øvrigt har drøftet med X Kommune, om et hus/lokale så vi kunne have et køkken, hvor man grundet sin økonomiske situation kunne lære at lave noget god og billig mad. Hvor fx kommunen ville betale driften. Og det samme ville vi lave med motion, hvor fx der også kunne være en fysio- eller ergoterapeut en gang eller to om måneden."* (Carl). Og således er Carls primære krænkelseserfaring den manglende opmærksomhed på de sociale problemer, som en førtidspensionist oplever som følge af pensioneringen.

Den manglende hjælp til finansiering af foreningen, som Carl drømmer om (ca. ½-1 mio. årligt), mener han vidner om en manglende erkendelse af de problemer, førtidspensionister har med ensomhed og isolation. Men forhåbningerne om at private fonde vil træde til er Janer ikke stor. Tinas sondering udtrykker hvordan hun og de øvrige oplever at deres status i den retslige sfære udtrykkes gennem socialpolitikken: *"Det ville være rart, hvis kommunen gjorde noget mere ud af det. Men igen så er vi bare som en udstødt gruppe – for alderspensionister bliver der gjort så meget, også fordi Ældresagen er stærk og gør meget. Og det lader også til at kommunen også bruger Ældresagen til at få informationer ud – altså at de har et godt samarbejde. Men sådanne findes ikke for førtidspensionister – men igen så er det fordi vi er en usynlig gruppe."* (Tina).

Førtidspension som kommunens eneste løsning på helbredsmæssige problemer

Jane og Tina udtrykker ligeledes såvel forundring som frustration over, at førtidspensionen anses som den eneste løsning på deres helbredsmæssige problemer. Selv ønskede de begge et fleksjob,

men fik ikke nogen opbakning fra kommunen – Jane oplevede i langt højere grad skepsis rettet mod tilkendelses af fleksjob end processen hen i mod førtidspensionen. Tina beretter at hun aldrig har fået en snak om fleksjob, selvom det altid har været hendes ønske. Først nu - flere år efter pensioneringen - har en socialrådgiver på hospitalet opfordret hende til at presse sin sagsbehandler til dette. ”Jeg spurgte så, om han ville orienteres løbende om noget, og hvad der formelt skulle ske – han svarede så bare, at det kunne han da godt.... De gider virkelig ikke én på kommunen. De er helt ligeglade og er ikke med til at give nogle alternativer. Det øjeblik du er førtidspensionist, så er du det forever. De er fuldstændig ligeglade med dig derefter. De har ikke tid til det. Det er som om, at det er nok, når man er kommet ned i en kasse – så skal den ikke åbnes igen. (...). Man kunne jo godt overveje at ringe rundt én gang årligt til førtidspensionister under fx 50 år og så spørge dem, om der er noget man kan gøre for dem, eller noget de kunne tænke sig. Men sådanne ting sker jo bestemt ikke. (...) Ingen andre har givet fremtidige alternativer – kun trukket mig ned-ad.”⁶⁸ (Tina).

Den manglende proaktive indsats fra kommunens side mener Bent og Ib er dybt problematisk, fordi de mener, at man som førtidspensionist generelt ikke er ønsket på arbejdsmarkedet, og derfor kan det være svært for den enkelte at håndtere situationen alene. Ligeledes henviser de til, at man som ofte er psykisk nedbrudt efter tilkendelsesprocessen i kommunen og jo generelt har helbreds-mæssige problemer (Bent og Ib). I en sådan situation pointerer de alle, at det er vigtigt at blive hjulpet på vej, sådan at man også sikrer sig at formalia er i orden, og at man ikke belaster sig udover sine grænser: ”For jeg kan ikke bare selv gå ud og finde et (arbejde). For hvis jeg selv finder et job i vildelse og bare kaster mig ud i et og lader min pension stoppe, så går det galt. Det kan jeg ikke risikere med min sygdom. Så skal det være virkelig gennemtænkt og med de rigtige regler og formularer og skemaer.” (Tina).

Carl mener problemet er, at systemet ikke tillader, at man kan vise, hvad man er god til, idet blot det mindste initiativ til at arbejde eller til forbedringer i helbredssituationen giver anledning til mistillid overfor berettigelsen af førtidspensionen, da man således viser at arbejdsevnen ikke er totalt reduceret – noget der specielt er problematisk for borgere med skjulte handicaps (Tina, Ib, Bent, Carl) ”Det er systemet der gør, at man ikke prøver at komme ud. Sådan er systemet så åndssvagt. Men sådan tænker kommunen også. Hvilken ydelse det bedst kan betale sig at parkere folk på. Ikke om folk kan arbejde.”(Bent og Ib). Hermed tydeliggøres det oplevede paradoks i, at arbejdet på den ene side anses som den eneste vej til det gode liv, men at kommunen efter førtidspensioneringen er initiativløs, til trods for at de fleste førtidspensionister drømmer om at arbejde bare få timer ugentligt, og at man som borger konstant skal bevise sit dårlige helbred som led i at sikre sin indtægt, indtil der udsigt til et konkret job⁶⁹ (Bent og Ib, Carl, Tina, Jane). Et paradoks,

---

⁶⁸ Forskningslitteratur fra 1999 viser, at mellem en fjerdedel og halvdelen af sygedagpengemodtagerne har diskuteret muligheden for revalidering, arbejdsprøvning, arbejdsoptræning og løntilskudsjob, mens tallene til sammenligning viser at stort set alle i løbet af sygedagpengeperioden har diskuteret muligheden for at få en førtidspension. (Gregersen og Christoffersen 1999:95).

⁶⁹ Gregersen og Christoffersen viste i 1999, at ca. 1/3 af sygedagpengemodtagerne har været godt tilfredse med den rådgivning og vejledning de modtog af kommunen i løbet af sygedagpengeperioden. En 1/5 vurderer derimod at de ikke har kunnet

som kan anses som problematisk i såvel et anerkendelsesperspektiv som i den neoliberale optik, idet Honneth pointerer, at det først er med arbejdet at individet kan opfatte sig selv som et fuldgyldigt samfundsmedlem, ligesom Dahl og Thygesen kritiserer velfærdsstatens fokus på sygdommens sprog som gørende borgere til tabere (Honneth 2008:141, Lykkeberg 2007b).

De svage borgere klemmes generelt i systemet

Generelt mener de alle, at det er problematisk, at deres erfaringer viser, at borgere, der er stærke og er inde i systemet, har meget bedre sagsforløb. AKF: *"Folk der ikke er inde i systemet som dig – får de samme (gode) oplevelse?"* Carl: *"Dengang måske, men ikke i dag. Og derfor har vores forening sin berettigelse. Fordi vi kan gå ind og fortælle folk, hvordan de skal agere i processen og hvilke rettigheder og pligter man har som borger her."* (Carl). Tina udtrykker samme oplevelse: alle behandlingstilbud hun har deltaget i, har været på hendes eget initiativ og ofte for egen regning. Tilbud, som har været afgørende for at hjælpe hende med at håndtere sin manio-depressivitet. *"Men det største problem er, at folk selv skal klare det derfra. Folk selv skal være oppe på beatet. Det gode liv skaber man selv. Der er ingen hjælp. Man kan højst få et lille halmstrå."* (Bent og Ib). Og således bliver det et spørgsmål om egne ressourcer, da systemet og tilværelsen som førtidspensionist opleves som svær – noget som alle de interviewede oplever som uretfærdigt. De er kede af, at håndtering af situationen bliver et spørgsmål om den hjælp, de vil og kan få af deres familie: *"Systemet burde være sådan skruet sammen at man kunne agere i det uden at involverer andre"*. (Jane). Således mener de, at systemet ikke kun opleves forskelligt afhængig af egne ressourcer, men også giver forskellige rettigheder som følge heraf. En differentiering som Marshall netop advarede imod, således at staten ikke legitimerer statusulighed, men som Taylor-Gooby mener karakteriserer den offentlige service under den nuværende diskurs (Taylor-Gooby 2009:16).

Førtidspensionisternes oplevelser i og subjektive fortolkning af den retslige sfære, gør, at deres krænkelserfaringer fremstår som konsekvens af en oplevelse af manglende retssikkerhed, forestillinger om dem sociale bedragere, men primært på baggrund af en oplevelse at være en usynlig gruppe, der ikke kan fremsætte legitime krav om hjælp til fremtidig beskæftigelse eller håndtering af sociale problemer som følge af de helbredsmæssige problemer. Disse krænkende oplevelser får dem, specielt Carl, til udtrykke mistillid til alle systemets handlinger, uanset hvordan de måske kunne virke som bagateller for en udefrakommende. I fjerde afsnit analyseres konsekvenserne af oplevelser med socialpolitikken for førtidspensionisternes selvforhold.

I det følgende fokuseres på krænkelserne som førtidspensionisterne oplever i relationer til deres medborgere i den sociale sfære.

---

bruge vejledningen til noget. Ligeledes vurderer ½ at kommunens interne samarbejde har været fuldt tilfredsstillende, mens 1/5 vurderer dette som helt utilfredsstillende (Gregersen og Christoffersen 1999:96, 104).

5.2 Førtidspensionisterne krænkelseroplevelser i relationer til deres medborgere

I det følgende beskrives hvorledes førtidspensionisternes oplever deres rettigheder, pligter, værdighedskriterier og forestillinger om identitet i relationen til deres medborgere, og hvordan disse er i modsætning til egne forestillinger.

Alt eller intet på arbejdsmarkedet – men en mellemvej burde også være en ret

Alle de interviewede mener generelt at retten til at vise sit værd på arbejdsmarkedet er meget ringe for folk med nedsat arbejdsevne.

Førtidspensionisterne udtrykker alle, at ens generelle arbejdsværdi på arbejdsmarkedet kun gælder, såfremt man kan arbejde 100 pct., uanset hvordan man tidligere har tilført samfundet eller den konkrete arbejdsgiver sin arbejdskraft – som eksempelvis Jane der tidligere arbejdede 50-60 timer ugentlig på sin arbejdsplads gennem 13 år. Janes arbejdsgiver var kun villig til at lade hende gå ned i timer, såfremt dette ville være med tilskud fra staten i form af et fleksjob; en omplacering i funktion eller arbejdsopgaver var ikke en mulighed, selvom Jane virkelig ønskede dette og vurderer, at det burde være muligt grundet hendes alsidige arbejdsopgaver som forsker på en uddannelsesinstitution⁷⁰. Under tildelingsprocessen i kommunen oplevede Jane gentagende gange, at arbejdsgiveren henvendte sig til hende vedr. en afklaring fra kommunen med påmindelse om, at det ellers ikke kunne svare sig for ham at have hende ansat – en pointering der stressede Jane så meget, at hun arbejdede langt over helbredsmæssig evne og aldrig nævnte sine helbredsproblemer til kollegaerne. En behandling, som ikke mindst blev oplevet som smertefuld efter et år i fleksjob, hvor hun bliver fyret med begrundelsen om et fald i refusionen fra staten, der bevirkede, at arbejdsgiveren ikke mente at han fik nok ”*value for money*” (Jane). Noget Jane giver udtryk for slet ikke er i tråd med behandlingen i hendes syv måneders opsigelsesperiode, hvor hun blev bedt om at blive hjemme. En manglende fleksibilitet fra arbejdsgiverens side, som også forskningslitteraturen pointerer⁷¹.

Janes forløb blev ikke bedre af, at reaktionen fra (de ellers afholdte) kollegaer var en berøringsangst, hvor ingen spurgte til hendes sygdom (skader på nervesystemet i specielt arme og hænder), og ikke accepterede hende som en del af det faglige fællesskab, så snart hun ikke lagde de nødvendige (50-60) timer – dvs. at hendes anseelse forsvandt med det samme. En berøringsangst, som også Tina husker fra tiden som afdelingsleder i en bank, hvor kollegaerne aldrig henvendte sig til hende i forbindelse med sygemeldingen og den efterfølgende fyring. Janes oplevelse med naboerne indfanger de to fortællinger: ”*Ingen spurgte direkte om noget. Kun kommentarer af arten – jeg har lagt mærke til at din bil ikke er meget ude at køre for tiden...*” (Jane).

---

⁷⁰ Til sammenligning viser Gregersen og Christoffersens undersøgelse fra 1999 at ca. 1/3 af sygedagpengemodtagerne mener, at arbejdsgiveren har gjort, hvad han eller hun kunne for, at det skulle blive muligt at vende tilbage, mens omkring 40 pct. erklærer sig helt uenige i dette udsagn (Gregersen og Christoffersen 1999:95).

⁷¹ Gregersen og Christoffersens undersøgelse fra 1999 viser, at blandt de førtidspensionister, der kom fra sygedagpenge, havde 77 pct. en arbejdsgiver, da de blev sygemeldt. Og blandt disse har følgende andele fået tilbud om fastholdelsesstrategier af arbejdsgiveren: 1/6 fik tilbud om en fleksibel arbejdstid – og det blev iværksat hos omkring halvdelen af dem, 1/10 fik tilbud om en særlig indretning af arbejdspladsen, 1/5 fik tilbud om at man ville tage hensyn til sygdommen i det daglige, mens 1/10 fik tilbud om et nyt arbejde, hvor der ikke kræves en fuld arbejdsindsats (arbejde med løntilskud) (Gregersen og Christoffersen 1999:95)

Således vidner Jane og Tinas konkrete oplevelser og de øvriges henvisninger til lignede oplevelser om, at arbejdsmarkedet og herunder medborgere på arbejdsmarkedet ikke anser det som deres sociale opgave at integrere borgere med nedsat arbejdsevne, ligesom borgernes evner og kompetencer ikke værdsættes, med mindre man kan arbejde på lige vilkår med andre⁷². Alle de interviewede mener dog, at samfundet burde være bedre til at muliggøre beskæftigelse for borgere med forskellige helbredsmæssige problemer, idet de mener, at langt de fleste førtidspensionister ville ønske sig beskæftigelse i det omfang, de kan magte, da arbejde giver selvtillid og selvtilfredsstillelse. Noget, de mener blot kræver velvilje og en investering på den korte bane: *”Men jeg kender et godt eksempel fra Esbjerg. En mand havde mistet sine hænder. Men ville gerne være kranfører. Men så ombyggede de kranen og så han sad og klarede det hele med fødderne. Det kan lade sig gøre. Og de var glade for hinanden. Og det var ikke billigt at gøre.”* (Bent og Ib). Juuls undersøgelser understøtter antagelsen om denne manglende velvilje til positiv særbehandling af borgere med nedsat arbejdsevne: kun 23 pct. af danskerne går ind for dette - dog er borgere over 50 år og offentlige ansatte positivt indstillet overfor særbehandling af gruppen (Juul 2005:239).

Tina mener selv, at hun er heldig, fordi hun, udover sin bankuddannelse, har en uddannelse i kropsmassage og gymnastik, der muliggør at hun kan arbejde som selvstændig, når hun har overskud. Det giver hende en masse selvtillid – en mulighed og ret som hun mener alle burde have. *”Hvis det passer mig, at jeg underviser i gymnastik, så kan jeg jo altid gøre det og så bare oplyse det efterfølgende (...) Men rent psykisk giver det en masse selvtillid, hvis man kan tænke på, at man har den ret (...). Ja at komme ud blandt nogle andre mennesker og gøre noget for andre mennesker. Få nogle andre indtryk og tale med nogle andre mennesker – som også kunne gøre at man havde noget andet at tale med sin mand og børn om.”* (Tina). Og hermed indikerer Tina Honneths antagelse om, at arbejde ikke kun har betydning for den enkelte, men også for den respekt, man som borger kan møde i andre henseender (Honneth 2003:43).

En bredere definition af arbejde savnes

En generel kritik fra alle de aktive i Foreningen for Førtidspensionister er, at deres foreningsarbejde ikke på lige fod med et betalt arbejde bliver opfattet som anerkendelsesværdigt af deres medborgere. Som Carl beskriver diskussioner med familien: *”Jeg føler egentlig at jeg har meget at bidrage med i forhold til hvad jeg brænder for, men det gider andre ikke høre om. Det skal tvinges ind.”*(Carl). Oplevelsen er, at man som førtidspensionist i sociale sammenhænge sidder i periferien og føler sig udenfor, og at der bliver talt direkte uden om en i samtaler (Tina, Carl, Jane). Samme oplevelse vidner Tinas erfaringer om – dog også betinget af hendes egen forestilling om arbejdet, hvor det at blive betalt for sin indsats er af stor betydning. Den kvantitative værdsættelse er nemlig essentiel for Jane: *”Ja selv mig nu efter at havde levet med førtidspension i 5 år, så er det stadig min drøm at få et fleksjob – bare springet derop vil være så stort for mig, fordi man kommer tilbage til samfundet via arbejdsmarkedet. Også selvom det så er statsstøttet. Så tjener du*

---

⁷² Juuls undersøgelser om fra 1999 viste, at 86 pct. af danskerne, på holdningsniveau, gerne ville arbejde sammen med mennesker, der var ansat på særlige vilkår, selvom det betød at man skulle hjælpe den enkelte fx ½ time dagligt. Dog påpeger Juul, at holdningerne ikke skal opildne til optimisme om det sociale engagement, da hans kvalitative interview med medarbejderne viser en helt anden logik – solidariteten omfatter ikke borgere der ikke umiddelbart kan tilpasse sig arbejdspladsens normer – som kollega orker man dem ikke (Juul 2005:236).

også noget af din løn, fordi en arbejdsgiver betaler noget for dig. Nu her på førtidspension så er det kun kommunen, der betaler.” (Tina).

Alle de interviewedes ønsker om et arbejde skal også ses som konsekvens af oplevelser af, at ikke andre aktiviteter end det formelle lønarbejde anerkendes - som eksemplet her om Tinas indsats i sønnens 6. klasse vidner om: ”Og når jeg gør noget for klassen, som jeg tit gør, som fx bagning af boller mv., så er der ingen, der kommenterer det. Siger tak fordi jeg gør det for vores børn. AKF: Så det du gør, sættes der ikke pris på?” Tina: ”Nej bestemt ikke. Kun fra børnene - men det er også det vigtigste.” (Tina).

Samfundsnormen – ingen ret til pension

På trods af de interviewedes forgæves kamp om at blive på arbejdsmarkedet og gøre noget for fællesskabet i andre sammenhænge, oplever de alle, at de ikke mødes med accepten af at modtage offentlige ydelser som følge af deres sygdom. Derimod oplever de at blive opfattet som en unødigt byrde for samfundet, og deres berettigelse betvivles ofte (Ib, Tina). Carl: ”Vi har set det mange gange. At en nabo anmelder kommunen, at han har set naboen klippe hæk og ved at han er førtidspensionist. Men samme nabo ringer jo ikke til kommunen, hvis man ikke har set naboen i et par dage.(...) Jeg kender folk som er blevet anmeldt – man ved selvfølgelig ikke hvor udbredt det er”. AKF: ”Har folk lidt ondt i røven over at nogle ikke arbejder?” Carl: ”Ja det tror jeg. For de samme mennesker prøver jo ikke at hjælpe med at klippe hækken.” (Carl) Bent udtrykker derimod en oplevelse af, at danskerne anser det som mere normalt at være på førtidspension og at gruppen derfor også har en ret til et godt liv: ”Så folk tænker også, at vi også har retten til at være her. Så jeg synes ikke, at folk synes, at vi er en flok idioter.” (Bent)

Men alle de interviewede udtrykker dog, at forståelsen for førtidspensionisters situation forsat mangler (fortalt i forbindelse med historien om klipning af hæk). Carl: ”Og de glemmer at førtidspensionisten nok har mange smerter, når det sker og de generelt heller ikke har andre muligheder (for at få klippet hæk) da det ikke er sikkert at de har hverken netværket eller pengene til at få det klaret af andre.”(Carl).

Ønske om mulighed for samvær imødekommes ikke

Som tidligere angivet er de interviewedes primære kritik mod det offentlige system den manglende facilitering af sociale aktiviteter ligesom de øvrige medborgeres indstilling til dem som socialt acceptable mangler. Førtidspensionisterne oplever eksempelvis, at medlemskaber af bl.a. idrætsforeninger ofte er umuligt for dem pga. dårlige perioder enten psykisk eller fysisk – for ustabil fremmøde uanset årsag, anses ikke som legitimt af omgivelserne (Tina). AKF: ”Ville du gerne have mere social kontakt?” Tina: ”Ja det ville jeg meget gerne. For jeg har altid været meget socialt anlagt. Men jeg ved jo godt, at det ikke udelukker mig at være med i en sportsklub, fordi jeg er førtidspensionist, men det udelukker meget én at være i en sportsklub, når man er maniodepressiv, fordi man svinger meget – den ene halvdel af året er man glad, mens man den anden dag er trist.” (Tina). Og således er oplevelsen, at der mangler fora, hvor førtidspensionisterne føler sig velkomne på trods af deres ustabile helbred. Familie og venner godtager ikke afbud til arrange-

menter grundet manglende helbredsmæssigt overskud (Jane). Og ældrehusene anser alle generelt Janer ikke som åbne overfor dem, fordi de er for unge (Tina, Jane, Bent og Ib).

Samtidig oplever de alle, at der generelt tales nedsættende om gruppen i mange sociale sammenhænge, hvilket også er den erfaring, de aktive i foreningen hører fra de øvrige medlemmer: AKF: *"Er det personlige erfaringer eller hvad I hører fra jeres medlemmer?"* Bent og Ib: *"Det er dels hvad vi hører, men også hvad vi selv oplever. Fx på en bæk eller en restaurant – så kan du let få ørerne på for det."* (Bent og Ib). Dog pointerer Bent og Ib at de personlige erfaringer i høj grad også afhænger af hvordan man tager sig ud – om man ser velsoigneret ud eller ej, og dermed hvorvidt man forsøger at tilpasse sig omgivelserne. På Nørrebro hvor de bor, oplever de dog en større åbenhed og mangfoldighed, der gør, at de ikke anser det som et problem. Men de mener ikke at alle er lige så heldige – specielt ikke i rige kvarterer og på landet (Bent og Ib). Et krav om tilpasning til de kulturelle normer i forhold til livsførelse som også Oorschot mener, generelt er gældende hos europæerne forud for solidaritet med velfærdsmodtagere (Oorschot 2000:43), men som i høj grad også kan ses i konflikt med kravet om en identitet som såvel lidende, taknemlig som havende reelt behov for ydelsen - som eksemplet med kvindens møde på kommunen iført make-up vidnede om.

Usynlige handicaps styrker mistilliden

På mit spørgsmål til hvem der udtrykker denne nedsættende holdning til førtidspensionister kommer Tina til at reflektere over årsagen til, at gruppen som helhed ikke anerkendes i samfundet og ikke anses som berettigede til deres ydelser – en holdning, som også de øvrige interviewede udtrykker. *"Man kan dele førtidspensionisterne op i sådan 3-4 forskellige folk. Og kun den lille bitte gruppe er dem, der får os alle til at se dårlige ud. Men er de egentlig ikke i deres gode ret til så at være der, for det er bestemt sørgeligt at være alkoholiker og narkoman for de ødelægger sig selv – det er jo ikke at deres fri vilje at de gør det. (...) Men stadigvæk, så er der en lille bitte gruppe der scorer kassen og godt kunne gøre noget og som bare ødelægger det for os andre. Det er ligesom det med 2. generationsindvandrere – der er to af dem, der laver ballade, og så stempler man de øvrige 1000."* (Tina). Tina uddyber oplevelserne i anden sammenhæng. AKF: *"Er der lidt mistillid til at du reelt er berettiget?"* Tina: *"Ja det er der.(...). Fordi jeg i nogle perioder kan det hele – for når man er manio, så er man jo fuld af energi, hvor man kan arbejde 20 timer i døgnet og bare sove 3-4 timer. Og der er jo det, folk ser. Ingen ser jo, når jeg ligger med nedrullede gardiner og intet kan."* (Tina) At have usynlige helbredsproblemer opleves i høj grad som problematisk for alle de interviewede. AKF: *"Så der er ikke tillid til at du har problemer med hovedet, når du siger det?"* Carl: *"Nej. Som regel ikke. Jeg ser jo normal ud."*(Carl).

Og netop deres problemers usynlighed får folk til at tro, at den manglende arbejdsmarkedsdeltagelse er selvforskyldt. Tina: *"Mine forældre er som folk er flest – fuld af fordomme overfor fremmedarbejdere, overfor arbejdsløse - de er også under den der minusgruppe, hvor det at være arbejdsløs helt sikkert må være selvforskyldt fordi der da altid er arbejde at få."* (Tina). En holdning der for Janes vedkommende også blev til følelsen af skam over at være i situationen, og som bevirkede, at der gik over et år inden Jane fortalte naboerne om sin situation. Reaktionen lød også

promote, at hun så måtte finde sit et andet jo – hun så jo ikke syg ud. AKF: ”*Er det mistillid eller misundelse?*” Carl: ”*Det er lidt af begge dele.*” (Carl). I de kvantitative analyser i kapitel 4 fremgik det også, at hhv. 18 og 32 pct. af danskerne mener at arbejdsløse ikke reelt forsøger at finde arbejde eller at borgere generelt modtager ydelser, de ikke er berettigede til. Ligeledes var kun 25,2 pct. af danskerne uenige i de sociale ydelser er med til at gøre folk dovne og uansvarlige, hvilket i høj grad kan være den holdning som førtidspensionisterne refererer til. En manglende kontrol som årsag til den enkelte velfærdsmodtagers situation, ved vi fra Oorschot, er det styrende kriterium for om borgere anser velfærdsmodtagere som værdige aftager af den institutionelle solidaritet.

Henvisning til tidligere beskæftigelse som måde at vise en velvilje

Interviewpersonerne mener, at hvis førtidspensionister kunne fremvise den mindste arbejdsmarkedsdeltagelse ville mistilliden væsentligt reduceres, fordi de herved ville udtrykke, at de har en velvilje til at bidrage til samfundet (Ib, Bent). Ib, Bent, Tina og Carl beskriver alle, uden mit direkte spørgsmål herom, hvordan de ofte henviser til deres tidligere beskæftigelse som led i at vise denne velvilje og dermed komme uden om spekulationerne om uberettiget modtagelse af ydelsen og vise deres egen reciprocitet. Som Ib formulerer det: ”*Man kan jo sidde til et middagselskab og så pludselig mærker man foragten. Derfor lægger jeg så meget vægt på, at man skal skynde sig at sige, at man har været i arbejde tidligere. Så betragtes man ikke som en nasserøv. Så har man lavet noget samfundsgavnligt.*” (Ib). Altså bliver det en konstant opgave for førtidspensionisterne at vise deres værdighed ift. Ydelsen, er i tråd med Oorschot teoretisering herom (Oorschot 2006:26). Det afkræves altså, at de udviser deres manglende kontrol over situation med henvisning til helbredet, men hvor de samtidig skal give udtryk for at være integreret i det øvrige samfund for at være anerkendelsesværdige uden at fremsætte yderligere krav til samfundet. Ligeledes oplever de behovet for at vise at de tidligere har ydet noget til fællesskabet via den tidligere beskæftigelse.

På baggrund af førtidspensionisternes subjektive fortolkninger af relationerne til deres medborgere fremstår deres krænkelsererfaringer som konsekvens af en oplevelse af manglende velvilje til at integrere dem på arbejdsmarkedet og sociale foreninger grundet deres helbredsmæssige problemer, en manglende tillid til deres berettigelse af deres ydelser, men ikke mindst en manglende anerkendelse af dem som havende en social signifikans på trods af deres sociale engagement i andre henseender. I fjerde afsnit belyses konsekvenserne af disse krænkelser for førtidspensionisternes selvforhold sammen med konsekvenserne af reaktionerne på socialpolitikken. Først følger dog førtidspensionisternes tanker om, hvad og hvem der definerer denne krænkende anerkendelsesorden.

5.3 Mekanismerne og aktørerne bag anerkendelsesordenen

Alle de interviewede udtrykker, at de mener, at den gældende anerkendelsesorden i høj grad er fokuseret på arbejdet og at borgere, der ikke lever op til dette krav, marginaliseres såvel formelt som uformelt. Altså at diskursen kan beskrives som Carl konkret formulerer det: ”*Arbeit macht*

frei.” (Carl). I det følgende vil jeg således vise, hvorledes førtidspensionisterne oplever, at denne anerkendelsesorden kommer til udtryk og hvilke udelukkelsesmekanismer og aktører, der er årsagen til at deres position i samfundet ikke respekteres og anerkendes.

Den samfundsmæssige diskurs – regeringen som den væsentligste aktør

Alle de interviewede udtrykker, at holdningen til dem som førtidspensionister i høj grad skyldes den samfundsmæssige diskurs, hvor arbejdet er i fokus. Et fokus, som ikke mindst den siddende regering har været med til at præge, ligesom mistilliden også fostres her grundet et fokus på, at alle sociale problemer er selvforskyldte, og at alle kan blive raske, hvis de vil. Og identiteten som man pålægges fra systemets side mener Carl er helt klar – det er en ideologisk: *”Som Arbejdsmarkedskommissionen foreslår, så er buddet jo at man ikke afskaffer førtidspension, men at man så til gengæld som borger hver dag skal møde op på et værksted. Og så bare være der til kl. 15, og lave hvad man kan. Det jeg tænker på her, er parolen ”Arbeit macht frei” og andre grimme ting. Men det er sådan, jeg er bange for at det ender, hvis denne her ideologi føres helt ud. At man ligesom for at vise at man er med i samfundet, skal møde op og så være der. Der er jo den kampagne man har kørt mod os fra ministerierne, hvor man hele tiden kører på, at hvis man ikke arbejder, så er man ikke noget værd. Efter deres udsagn kan man åbenbart ikke eksistere uden den tilknytning til arbejdsmarkedet.”* (Carl).

Stigmatiseringen af borgere på førtidspension mener de ikke mindst skyldes ændringer af ordningens navn fra invalidepension til førtidspension. De mener, at den betegnelse er misvisende og ikke vidner om deres reelle behov, men derimod blot prøver at vende problemet mod den enkelte – som en barriere den enkelte kan og skal overkomme selv: *”Den her regering har været ufattelig god til at lave ord om sådan, at alt har fået en anden betydning. Fx har man ændret os fra at hedde invalidepensionister til førtidspensionister. For det er vel det, vi er. Førtidspensionister er vel egentlig efterlønnere. (...) Men de vil nok gerne sætte positive ord på noget de synes er negativt. Og bl.a. har de jo forsøgt at tage ordet ”social” ud af tingene. Fordi det handler om at fjerne barrierer – de vil gerne lyde som om alting bare kan overvindes. Som om det bare kræver at man er positiv. For i hans (Claus Hjort Frederiksen) verden er glasset jo altid fyldt – er terminologi som Hjort Frederiksen ofte bruger. Jeg synes jo, det er godt at være positiv, men det ændrer jo ikke noget ved det reelle billede om man kalder glasset halvt tomt eller halvt fuldt. Man er lige syg af den grund.”* (Carl). Tinas forklaring er meget lig Carls: *”Jeg kan også godt sige dig, hvorfor jeg synes, det er spændende, det du laver (mit speciale) og hvorfor ingen andre gør det – det kan jeg sige dig meget meget kort: det har ikke heddet førtidspensionister i mange år – før hed det invalidepensionister, og så tænkte man at det var en gruppe af virkelig syge mennesker, men med ordet førtidspensionister, så tænker alle mere på alle dem, der sidder nede på bænken og drikker.”* (Tina). Dette er en diskurs som også forskningslitteraturen pointer, jf. kapitel 4.1, hvor konsekvensen i høj grad kan analyseres som en måde at individualisere (tidligere strukturelt betragtede) problemer.

Og således mener Carl, at der er tale om en ideologisk anerkendelsesorden. AKF: *”Hvem mener du udviser denne holdning – nogle bestemte eller er det blevet en samfundsnorm?”* Carl: *”Det er*

jo klart hvor ideologien kommer fra – og han vil jo nok også gerne stå ved det – Claus Hjort Frederiksen. Og det er klart, at når han har brugt så meget energi på få det budskab ud, så påvirker det da andre. Og når der så også gives forkerte oplysninger i medier om, at for mange får førtidspension og at mange diagnoser også kan behandles, så medvirker det til en negativ holdning.” (Carl). Således er alle de interviewede opmærksomme på, hvad Honneth betegner som de institutionelle individualiseringsprocesser. Processer, der som led i at lede en social kontrol af den moralske bevidsthed i sidste ende kan være med til at sætte en stopper for offentliggørelsesmulighederne for sociale uretsfølelser pga. den individualistiske handlingsorientering (Honneth 2003:63f). En mekanisme, som de mener, at regeringen i den grad har haft succes med, således at den anerkendelsesorden, de udtrykker, er blevet den gældende anerkendelsesstruktur i samfundet.

Forskellig vurdering af mediernes rolle

Mediernes rolle i den oplevede arbejdsdiskurs opfattes meget forskelligt af de interviewede.

Carl mener, at medierne kun er med til at fortælle den dårlige historie om førtidspensionister, eksempelvis med historier om førtidspensionister der shopper rundt mellem kommuner i forhold til, hvor det er nemmest at få tilkendt en sådan. *”Men det er jo fordi, der går alle de her historier med, at man bare kan tage til Lolland eller at man bare kan klage nok til kommunen, så får man en pension. De aner jo ikke, hvad der skal til for at få en førtidspension (...) Men det indtryk giver medierne ikke befolkningen med alle de her historier. (...) Men når vi så får en sag i medierne - med vores vinkel – så skaber den alligevel ikke samme præcedens og ændring i opfattelsen. Det er den dårlige historie folk husker. Ikke den anden”.* (Carl). Carls har decideret klaget til såvel DR som TV2, idet han har følt deres fremstilling af førtidspensionister som krænkende: *”Jeg har eksempelvis klaget til DR og TV2, for hver gang de omtalte førtidspensionister så viste de et klip med en bæk, en kasse øl, et par hunde og fulde folk. Som om vi alle drikker os en kæp i øret. Og den forestilling er noget, jeg oplever.”* (Carl).

Bent, Ib og Tina mener i modsætning hertil, at medierne er gode til at oplyse om førtidspensionisters reelle forhold som eksempelvis temaer om psykiske sygdomme, ligesom de oplever en god balance i viklerne på historierne. En mediefremstilling, som de interviewede mener også har vist sig effektiv i forhold til danskernes holdninger om landets sociale problemer, og som de håber vil sætte yderligere fokus på førtidspensionisternes virkelighed og få hul på den berøringsangst, som bl.a. Tina har oplevet i forbindelse med sine psykiske lidelser (Tina, Bent og Ib).

Forståelsen og solidariteten mindre blandt yngre og højtlønnede

De interviewedes holdninger til hvem, der er de primære krænkere, er helt i tråd med mine egne kvantitative undersøgelser af danskernes holdninger til velfærdsmodtagere: Førtidspensionisterne oplever, at borgere der udtrykker mistillid og manglende solidaritet, primært er yngre og borgere med høje indtægter, mens ældre borgere og borgere med længerevarende videregående uddannelser er mere solidariske og mindre mistroiske (jf. afsnit 4.3). AKF: *”Er der nogle bestemte grupper som du tænker, har mere eller mindre forståelse for jeres situation?”* Ib: *”I Whiskybæltet! De er slemme deroppe. Det er jo ikke den ældre generation. Det er dem mellem 20 og 40 år – de har virkelig deres meninger”* og senere: AKF: *”Hvor de ældre har en bedre forståelse?”* Bent og Ib:

”Ja altså menneskelig forståelse og erfaring. Er du 60-80 år så har du et langt liv bag dig, så du kan forstå at der er mennesker der er slidt op.” (Bent og Ib). En erfaring, Tina mener, hun også selv er et eksempel på, idet hun udtrykker, at hun selv var hård i filten som yngre, men at det er blevet meget mindre (Tina). At yngre er mere mistroiske og mindre solidariske, mener Carl kan føres tilbage til samfundet generelt: *”Det hænger sammen med tendensen i de sidste to generationer, hvor vi har opdraget vores børn til at være egoister. Og med egoismen hører jo også det manglende indblik i og medfølelse med andre mennesker og deres situation.”*(Carl). Hvorvidt manglende medfølelse er et produkt af den gældende diskurs eller er aldersbestemt, er ikke helt klart hos de øvrige interviewede, der dog alle udtrykker, at ældre borgere er mere forstående. Jeg har ikke har kunnet belyse dette aspekt igennem min kvantitative analyse. Det ville havde krævet panelstudier eller om ikke andet gentagende undersøgelser af de samme spørgsmål. Mine interviewede giver dog alle udtryk for, at den manglende forståelse fra medborgerne ofte skyldes disse medborgeres eget manglende overskud – fordi en rummelighed ofte er svær hos borgere *”hvor det hele vælter rundt inden i. Og hvor alt ses som samfundets skyld.”* (Ib). En konklusion, som mine egne kvantitative test også bekræfter, idet borgere langt fra arbejdsmarkedet på den ene side ønsker statsligt ansvar på sociale områder, og på den anden side selv har større mistillid til velfærdsmodtagere end den arbejdende del af danskerne jf. kapitel 4.3.

Men som også de kvantitative undersøgelser viste, at er skillelinerne ikke helt klare – mistilliden og den manglende solidaritet eksisterer alle vegne og ofte er meget tilfældigt (Tina, Bent Ib og Carl). AKF: *”Den mistillid du sagde dine forældre havde - er det noget du mener, kendetegner nogle bestemte typer af mennesker?”* Tina: *”Nej det er det ikke. Det er generelt. Jeg synes at den kendetegner alle. Jeg kan ikke komme i tanke om nogen, der ikke har den indstilling. Jeg ved ikke, hvor jeg skal kigge hen for at finde nogen uden den indstilling.”* (Tina). Dog udtrykker Ib, Bent og Carl, at solidariteten også afhænger af borgerens professioner: AKF: *”Er det noget der bestemmes af folk med bestemte jobs eller løn?”* Carl: *”Nej. Selvom der klart er mindre forståelse i det nordsjællandske. Men det er nok fordi, mange har svært ved at kigge ud over sin egen situation. Men der er da nok nogle faggrupper, der er bedre til det end andre, fordi de qua deres fag kigger lidt ud.”* (Carl).

En antagelse som Juuls konklusioner kan bestyrke, idet han viser, at offentligt ansatte (som også i højere grad er i sociale erhverv) viser større villighed til at integrere borgere med handikaps på arbejdsmarkedet, ligesom deres generelle velfærdsstatssolidaritet også er større (Juul 2005). De interviewede er dog alle enige om, at førtidspensionister ikke kun udsættes for mistillid og manglende rummelighed i Nordsjælland og andre rige områder, men også at førtidspensionister i landområdet har dårlige kår. De oplever ikke rummeligheden på samme måde som i byerne, hvor der er større mangfoldighed, og dermed går de på landet mere *”stille med dørene”* om deres situation, da de ellers vurderer, at det vil være svært at bo i sådanne samfund. (Bent og Ib). En sontring de kvantitative analyser i kapitel 4 dog ikke kunne hverken be- eller afkræfte⁷³.

---

⁷³ De interviewedes vurderingerne af holdningerne i de forskellige grupper skal måske også i lige så høj grad anses som et spørgsmål om fordomme fra *deres* side, idet Nordsjællændere flere gange italesættes som de væsentligste krænkere.

Forskellig vurdering af om holdningerne er på retur

Hvorvidt den manglende anerkendelse af førtidspensionisterne er på retur, er der uenighed om i gruppen. Mens Tina anser holdningerne fra danskerne som stabile, mener Carl, at opfattelsen omkring førtidspensionister kun er forværret, hvorimod Bent og Ib mener, at de negative holdninger er på retur: AKF: *"I de 16 år du har modtaget førtidspension – har du set et skift i holdninger og reaktioner på det at være førtidspensionist?"* Carl: *"Ja det synes jeg. Der er blevet mindre forståelse. Men det tror jeg skyldes den meget bevidste måde, man har talt om at arbejde er bestemmende for, om man er noget værd."* (Carl). Bent udtrykker den modsatte oplevelse med henvisning til en større bevidsthed om den svære tilkendelsesproces: *"Der er mange fordomme ved at man er førtidspensionist, men jeg tror ikke, at det er så slemt mere – det var meget slemmere i gamle dage. Jeg tror, at folk har meget mere føling med det – der er jo mange ting som fx fjernsynet, som åbner for det. Ja, at det er så svært at få pension i dag, så du skal jo nærmest ligge ned."* (Bent). Hermed adskiller Carl sig igen fra den øvrige gruppe, med et langt mere pessimistisk syn på omgivelsernes krænkelser af gruppen.

5.4 Krænkelsernes konsekvenser for førtidspensionisternes selvforhold og sociale deltagelse

I det følgende beskrives, hvordan krænkelsererfaringerne i forbindelse med socialpolitikken og relationerne med medborgerne har betydning for de interviewedes selvforhold og deres sociale deltagelse – altså hvad jeg i specialet ser som indikatorerne for medborgerskabet (Honneth 2008:140, Marshall 2003:88ff).

Alle de interviewede påpeger dog, at de negative oplevelser med omverden primært er ødelæggende for den enkelte i tiden umiddelbart efter tilkendelsen af førtidspensionen, fordi det kræver en omstilling fra én selv til den nuværende situation. *"Men der er nogen, der tager det mere hårdt end andre. Men det er mest i de første 12-24 mdr. efter man har fået tilkendt ydelsen. Hvor man ikke ved, hvad det skal blive til. At man tænker over, hvilket liv man nu skal have."* (Bent og Ib).

Kommunens signaler er afgørende for eget selvforhold

De mener alle at signalerne, som kommunen sender, er afgørende i forhold til, hvordan de opfatter sig selv, og dermed at omgivelsernes forestillinger om dem i høj grad internaliseres i deres egen selvforståelse.

Signalerne, de møder fra kommunen, mener de giver anledning til mindreværd qua deres status som førtidspensionister, hvor de hverken arbejder eller er alderspensionerede. AKF: *"Er der noget I gerne vil tilføje – altså til om vi som samfund skaber gode nok betingelser for, at førtidspensionister kan have et godt liv?"* Ib og Bent: *"Det skaber samfundet ikke. Nej. Tværtimod. De oplyser ikke om noget. De synes at vi skulle skamme os indtil vi blev gamle. Så kunne vi være sammen med de andre gamle. Det er da underligt at der ikke gøres noget. Men det er sådan, at der bare forventes at man går hjem og sidder, når man har fået sin førtidspension. For kommunen er en del af samfundets repræsentation. Og det er der man får sit stempel."* (Bent og Ib).

Alle mine interviewede giver udtryk for, at den lange sagsbehandlingstid og den generelle kontakt med det offentlige system er med til at skabe et dårligt selvforhold for den involverede: ”*Man får bestemt lidt mere hård hud på sjælen.*” (Ib). Mens Carl eksplicit siger, at han ikke tillod at lade sig påvirke, beretter de øvrige om at dette har været tilfældet. Alligevel mener jeg, at Carls aggression overfor systemet i vidner om, at krænkelserne trods alt påvirker ham. Carl beskriver samtidig, hvordan konsekvenserne af processen er noget, der reelt er med til at få antallet af tilkendelser på baggrund af psykiske lidelser til at være højt, specielt som konsekvens af de ofte lange sagsforløb hvor uvisheden spøger (Carl). Bent og Ib udtrykker præcis samme sondring, da jeg spørger til, hvordan tilkendelsesprocessen har præget dem: ”*Vi plejer jo også at sige: først går kroppen i stykker – og så går hovedet i stykker bagefter – det er fordi sagsbehandlerne ødelægger hovedet – ja en gratis sygdom med på vejen. (...). Man føler sig som et nul i andre folks øjne.*” (Bent). Clement peger ligeledes på, at førtidspensionisternes score på udsagnet om hvorvidt man føler sig som en fiasko og hvor man er tilfreds med sig selv, er langt større end øvrige ydelsesgrupper⁷⁴ (Clement 2004: 133)⁷⁵.

Den ringe økonomiske situation er krænkende

Det økonomiske niveau oplever førtidspensionisterne i princippet ikke som krænkende. Men de betragter baggrunden for ydelsens niveau som krænkelsen, fordi den kun maksimalt svarer til dagpengeniveauet som alt andet lige er en midlertidig ydelse⁷⁶. Krænkelsen finder sted, fordi de oplever, at man fra samfundets side ikke tager deres situation som permanent udelukket fra arbejdsmarkedet alvorligt, hvilket har den konsekvens, at langt flere førtidspensionister end øvrige grupper er tvunget til en omlægning af tilværelsen⁷⁷. Som fx Carl hvor såvel huset som sommerhuset endte på tvangsauktion som følge af den pludselige indkomstnedgang. Bent påpeger også, at det primært er i tiden umiddelbart efter pensioneringen, at det økonomiske chok indtræder: ”*Man må tilpasse sig. Men for dem der ikke kan tilpasse sig, er det forfærdeligt. De første 5 dage i måneden er der mange penge, men når regningerne er betalt så har man bare ikke en krone! Men man kan da leve af det – bevar mig vel. Men kun hvis man vil indrette sig på det – at sige: nu er min sociale status ændret og det er min indkomst også. Så kan det lade sig gøre*” (Bent og Ib).

---

⁷⁴ Clement (2004) kortlægger forskellige ydelsesgruppers selvtillid og sociale deltagelse på kvantitativt niveau, og inddrages også forskellige baggrundsvariable som fx alder, køn, erhvervsuddannelse, civilstand mv.

⁷⁵ Også Løfquist har i 1996 undersøgt førtidspensionisternes livskvalitet i Purhus Kommune ud fra subjektive vurderinger på et ”Ha’-det godtheds” parameter svarende til et spørgsmål som ”hvordan har du det?”. Undersøgelsen viste, at på en skala fra 0-100 havde førtidspensionisterne en score på 53,5 mens befolkningen generelt havde en score 72,9 (Løfquist 1996 i Clement 2000:10ff).

⁷⁶ Clement peger på, at det *finacial hardship* (altså hvorvidt man har besvær med at betale de løbende udgifter) er større blandt førtidspensionister end blandt sygedagpengemodtagere, som ydelsen ellers er reguleret efter. Ca. 35pct. af førtidspensionisterne oplever *finacial hardship*, mens det samme kun er tilfældet for 30pct. af sygedagpengemodtagerne, 15pct. af efterlønerne og 5pct. af de beskæftigede. Tallet er 75pct. for kontanthjælpsmodtagerne, hvilket dog ikke kan betragtes som overraskende idet formuegrænsen her er 10.000kr (Clement 2004:162).

⁷⁷ Clement peger på, at omlægningsgraden for førtidspensionister er højere end for efterlønnere. Hun viser at 19pct. af førtidspensionisterne har omlagt lån, 9 pct. solgt hus/lejlighed, 14 pct. flyttet til mindre bolig, 6pct. solgt bil, 2pct. solgt sommerhus – her uanset om man havde det i forvejen (bil/sommerhus) eller ej (Clement 2004: 187).

Men krænkelsen består dog primært i konsekvenserne som den økonomiske situation har for den sociale deltagelse. Særligt rammer det børnefamilier, som både Tina og Bent repræsenterer (Carl, Tina, Bent, Ib). Tina beskriver eksempelvis, hvordan hendes børns børnefødselsdage ikke kan følge standarten i klassen (fx er alt hjemmebag, og der er ikke råd til sodavand) og hun fortæller ligeledes, hvordan den økonomiske begrænsning afholder hende fra møder med veninderne, ligesom en tur til København (fra Nordsjælland) for at besøge en veninde bliver en prioritering, der koster dyrt i hverdagen. ”Men jeg havde næsten ikke engang råd til et klippekort, så jeg kunne tage derind. Men jeg gjorde det jo alligevel. Men hun ville jo gerne ud og kigge på tøj, som vi plejede, og så stod jeg så bare der...”(Tina).

Hermed bliver den økonomiske begrænsning en begrænsning ift. den sociale deltagelse, men giver også anledning til, hvad de alle kalder ’en stempling’. Carl beskriver dette gennem eksemplet med det gammeldags brilleglas, som han mener førtidspensionister ofte er nødsaget til at købe, da der ikke er råd til glas med glidende overgang: ” Dvs. at man faktisk kan se på folks briller at de er førtidspensionister. Fordi så har man en rude i sine briller med de forskellige styrker frem for glidende overgang. Så man kan faktisk blive fysisk stemplet – hvis altså omverden var klar over, at det er situationen med briller. For der er ingen andre mennesker, der har sådanne briller” (Carl). Samme stempling fortæller Jane om i forbindelse med en deltagelse i en messe, hvor der ikke var muligheder for at spise medbragt mad. Og Tina har pga. økonomiske begrænsninger ikke været til frisøren i 1,5 år og køber primært genbrugstøj. Således oplever de to kvinder, at de ikke har mulighed for samme civiliserede livsførelse, som ellers kendetegner kvinder i starten af 50’erne. Det har tydeligvis været krænkende for dem begge. Tina: ”De førtidspensionister jeg kender herfra og andre steder, de har meget genbrugstøj osv. – det er jo egentlig også smadder sjovt – for det meste, men det aldrig at have råd til at købe en ny bluse er ikke sjovt.” (Tina). Og konsekvensen har også været at overskride egner normer for hvad børnepenge skal bruges til, sådan at de nu bruges til at betale regninger frem for på børnene, ligesom der må trækkes på familiens hjælp til indkøb af dagligvarer (Tina).

Førtidspensionisternes erfaringer vider således om, at der i Marshalls terminologi eksisterer en klassekultur hvor samfundets svageste bliver ”forsynet med en billig og forloren imitation af en dannelse der er blevet den nationale” – et af Marshalls kvalitative mål for social ulighed (Marshall 2003:82). Dette liv omkring den relative fattigdomsgrænse, peger flere forskere på i sig selv er en stærk faktor i forhold til borgerens risiko for stigmatisering. Clements undersøgelser fra 2004, vedr. førtidspensionisternes sociale deltagelse, peger ligeledes på, at førtidspensionisterne har en markant lavere social deltagelse end andre borgere, når alle andre variable som alder og økonomi holdes konstante, ligesom bl.a. alder og helbred kun har små eller ingen effekter i de multiple regressioner⁷⁸ (Clement 2004:166,130).

---

⁷⁸ Her undersøges det samlede mål for social deltagelse i hhv. sociale netværk uden for hjemmets fire vægge, medlemskab af organisationer og foreninger samt mere ustrukturerede fritidsaktiviteter som eksempelvis restaurantbesøg. Her placerer førtidspensionister sig på langt lavere deltagelsesniveau end beskæftigede og efterlønsmodtagere, lidt lavere end arbejdsløse på

Skam over egen situation medfører isolation

Mødet med omverden og det tilbagevendende spørgsmål i alle sociale sammenhænge om deres beskæftigelse, opfattes som en meget ødelæggende situation for alle de interviewede og som situationen de alle frygter. Og som i sidste ende kan have afgørende betydning, for om man deltager i sociale sammenhænge eller ej. Som Carl beskriver det: *"Så den værste ting man som førtidspensionist kan blive spurgt om af fremmede er: Hvad laver du? Man kan så vælge at sige at man er statsansat. Men når man siger det, så kan man næsten se folks filmklip i øjnene med bænken og hundene"*. En holdning og et billede som også Tina, Bent og Ib bekræfter, og som Tina mener har bevirket hendes generelle selvforhold: *"...hvis du (mig som interviewer) møder en, der spørger hvad du laver, så siger du det jo nok. Du er jo ikke flov over det. Men jeg har ikke kunne sige til folk, hvad jeg laver. Jeg har altid skyndt mig at finde på noget. Men nu tror jeg, at jeg er klar til at sige: jeg laver ikke noget, eller jeg laver hvad jeg har lyst til, men det er jo provokerende. Så jeg joker meget med det – det gør jeg meget med min sygdom - som en måde at overleve. Jeg er bare en social nasser eller sådan noget. Andre kan også sige, din nasserøv på vores system - på en sjov måde, men så undrer man sig over, om det var i sjov eller for alvor. (...). Og det er også rigtigt svært når man har børn – med de sociale relationer, fordi alle forældrene i mine børns klasser de arbejder – begge to. Så at stå frem for dem er svært. Det er svært overfor dem ikke at have et arbejde. Specielt fordi jeg i perioder jeg har det godt, er meget aktiv med hjemmebag osv. Fordi jeg har bedre tid. Men det er bare ikke acceptabelt at være førtidspensionist."*(Tina).

På baggrund af denne type erfaringer og oplevelser giver de alle udtryk for, at de ville værdsætte mere samvær med ligestillede som en måde at lave erfaringsudveksling ift. deres situation og hvordan den kan forbedres, men ikke mindst bare for at være sammen med nogle, der er i samme situation, så de bliver mødt med forståelse frem for fordomme. Et ønske om forståelse, der skal ses i lyset af fraværet af denne fra de nære relationer (belyses senere).

Men samtidig udtrykker Tina, at samværet med andre og borgere på arbejdsmarkedet også er essentielt for ikke kun at opleve livets skyggesider og dermed blive yderligere marginaliseret. Hermed berører Tina Marshalls pointe om at en fælles erfaring og integration mellem borgerne er essentielt det sociale medborgerskab (Marshall 2003:115ff). AKF: *"Så du mener, det er muligt at bevare kontakten til dem, der går på arbejde alligevel"* Tina: *"Det kan man måske godt. Men det er godt, du siger det. For det er lige præcis sådan, man føler det, når man lever som førtidspensionist og går nogen steder. At man aldrig møder folk der arbejder, fordi man bevæger sig rundt i byen, mens andre arbejder. Om dagen hvor tiden kan være svær at få til at gå - altså i mine svære perioder, hvor jeg bare har behov for at se nogle for ikke at blive vanvittig - så er det svært at se nogle. Man ser kun ligestillede på gaden – det er enormt deprimerende."* (Tina). Tinas egen sondring om førtidspensionisterne er også at bemærke, idet hun her tillægger dem alle identiteten "sørgelig". Et stempel, Tina kæmper imod at internalisere i sin egen selvforståelse gennem hendes tidligere 'afvisning' af at tilhøre gruppen.

---

dagpenge, og en anelse højere end borgere på kontanthjælp. Her er specielt deltagelsen i fritidsaktiviteter problematisk der er langt under niveauet for de øvrige grupper og på niveau med kontanthjælpsmodtagere (Clement 2004: 130).

Men at eksponere egen situation er dog ikke noget de har lyst til, hvilket vidner om en skam over at modtage førtidspension. Carl fortæller, at dette ønske om at holde sin status som førtidspensionist hemmelig er et velkendt fænomen fra foreningsarbejdet. AKF: *”Er der nogle bestemte ting, man gerne ville være med i, men afholder sig fra fordi man ikke kan overskue at skulle forklare sig?”* Carl: *”Ja det er der i høj grad. Bare i vores forening kan vi se det. At de gerne vil være med i foreningen, men ikke vil være i bestyrelsen – for så kan alle gå hen og se at man er førtidspensionist. Det står nemlig på hjemmesiden. Man vil ikke have, at naboen ved, at man er førtidspensionist, og man vil ikke eksponere sig i forhold til kommunen. (...) Og man ændrer også adfærd i andre relationer. Man isolerer sig. Eller ender i usunde fællesskaber om fx alkoholen.”* (Carl).

Det ovenstående tydeliggør, hvordan førtidspensionisternes fornemmelse af stemping fra omverden får konsekvenser, selv i fora for ligestillede. En konsekvens, som måske er årsagen til at Tina, der er bosat i en større provinsby i Nordsjælland, alligevel føler sig som en outsider og føler sig alene om sin situation: Tina: *”Jeg har ingen idé om hvor mange førtidspensionister der er i X Kommune. Jeg aner det ikke. Men jeg føler mig bare så meget uden for – for jeg kender kun 3 ’normale’ – altså som ikke sidder ude på bænken. Men altså kender jeg kun få, der er ligesom mig og pga. sygdom er berettiget til førtidspension.”* (Tina). Bent har derimod en tilgang, hvor han er fuldt bekendt med omverdens reaktioner på hans position, men vælger at ignorere dem – for han ønsker sig et liv med aktivitet, og han beskriver, at uden denne indstilling skulle han nok gro til i sofaen uden andres hjælp - så det vil han ikke risikere. Derimod forsøger han ofte at arrangere sociale aktiviteter i foreningen. *”Og så er der mange som tænker sort. Som aldrig er glade mere. Men det er jo også en bitter oplevelse, at opleve at kroppen pludselig bliver syg. Men så må man jo lære at acceptere det. Ellers kommer de negative tanker- at folk kigger mærkeligt – og så begynder man at kravle langs murerne og så er det tid til nervepiller. Så man må selv være positivt stemt for at klare det. Men det kunne bare være rart, hvis nogen spurgte om man havde det godt – og så eventuelt tilbyde nogle aktiviteter.”*(Bent og Ib).

Selvtilliden - også et spørgsmål om individuelle ressourcer

I Clements regressionsanalyser viser arbejdsmarkedsstatus at være af signifikant betydning for borgernes selvværd. Førtidspensionisterne er i højere grad end andre grupper ”usikker på sig selv”⁷⁹. Men ikke mindst vises også mine interviewedes pointe om, at de individuelle ressourcer er af afgørende betydning, idet gruppen af førtidspensionister er ydelsesgruppen med den største spredning (Clement 2004:139).

De interviewede mener, at familierelationerne er af afgørende betydning for, hvordan situationen uden for arbejdsmarkedet generelt mestres. Men alle udtrykker også skuffelse over, at de nære relationer i privatsfæren ikke udviser mere tillid til deres sygdom og ikke involverer sig mere i

---

⁷⁹ På Clements samlede selvtillidsindeks scorer førtidspensionisterne laveste af alle grupper med en score på 71,2. De øvrige gruppers scorer som følger: Kontanthjælpsmodtagere: 72,3; dagpengemodtagere 78,8; efterlønnere 82,4 og beskæftigede 84,2 (Clement 2004:133).

deres problemer. Men ikke mindst er de skuffede over, at familien ikke involverer sig i deres kamp om at få andet livsindhold. Skammen over at få ydelsen og at man ikke må kræve mere, når systemet har trådt til, følger også førtidspensionisterne i den private sfære. Noget, de alle mener skyldes den udbredte holdning til, at alle skal yde sit til det lille fællesskab, og gør man ikke det, mistes værdigheden (Bent, Ib, Tina og Carl). Tina beskriver fraværet af involvering fra familie og tætte venner i hendes depressive perioder således: AKF: *"Men det har så været på dit eget initiativ?"* Nina: *"Ja det har det bestemt. Hver eneste gang. Der er ikke nogen, der kommer og hjælper før. Men jeg er selvfølgelig også meget egenrådig, men alligevel... (...) Alt hjælp jeg har fået har jeg selv opsøgt."* AKF: *"Ville du gerne at andre havde gået ind?"* Tina: *"Ja dengang hvor jeg var så langt nede med mine selvmordstanker. Og folk vidste det godt. Altså mine venner og bekendte. Men de turde ikke gøre noget eller fornærme mig. Men sådan er det tit i den her verden med førtidspension – folk vil ikke involvere sig."*(Tina). Bent og Ib beskriver her den økonomiske dimension af det: *"Der er også mange, som oplever, at deres familier vender ryggen til dem. At deres førtidspension er nok. Fordi familier afskærer dem, når de ikke arbejder."* (Bent og Ib).

Mine interviewpersoners skuffelse over familien har konkret betydet, at kontakten til familien for de flestes vedkommende er begrænset til 'det nødvendige', eller at den reelle helbredssituation holdes skjult (Jane, Tina, Carl). Carl udtrykker problematikken således: *"Vi ser jo her i de lange sagsforløb et paradoks med ressourceprofiler, der handler om sociale relationer – og det her netværk det bliver jo mindre og mindre jo længere sagen varer. Børnene til den mor eller far gider ikke mere. Fordi de oplever, at forældrene bare ligger og jamrer på sofaen. (...) Det gælder også ægtefæller og venner. Man kan jo se det i længere sagsforløb. Først så falder de perifere bekendte fra, så venner og så til sidst familien."* (Carl). Det er så spørgsmålet om erfaringerne giver anledning til at tro, at netop velfærdsstatens sociale ydelser giver mindre ansvarlighed i forhold til de nære relationer – som bl.a. kommunitarister argumenterer for ud fra antagelsen om at moralen og den sociale fabrik ikke er i stand til at vokse frem under en stor stat (Etzioni 2002:85). Ud fra mine egne test i ESS mener 53,3pct. af danskerne, at dette er tilfældet, jf. kapitel 4.

På baggrund af førtidspensionisternes fortællinger om deres selvforhold og sociale deltagelse kan jeg konkludere, at gruppen i høj grad er præget af de oplevelser og krænkelsererfaringer, de har haft i den retslige og sociale sfære. Gruppen er således præget af en lav selvtillid og en fornemmelse af at være andenrangsborgere, hvilket også får betydning for den sociale deltagelse. De individuelle ressourcer og familierelationerne, er dog af betydning for internalisering af de stigmatiserende forestillinger fra omgivelserne. Graden af kontakt til familien er dog langt lavere for gruppen end hos danskerne generelt, da førtidspensionisterne oplever, at familien ikke har den store forståelse for og opbakning til deres situation.

I det følgende vil jeg belyse, hvordan førtidspensionisternes mestrer situationen uden for arbejdsmarkedet gennem fokus på nye roller og sociale kampe for social retfærdighed.

5.5 Førtidspensionisternes sociale kamp mod den gældende anerkendelsesorden

Et aktivt valg om at skabe sig et nyt liv på andre betingelser gennem fokus på foreningsarbejdet er både den bevidste og ubevidste strategi, som Bent, Ib og Carl har valgt i forhold til at mestre situationen uden for arbejdsmarkedet. Samme afklaring og overskud ses ikke hos Jane, der stadig virker meget oprevet over oplevelsen på sin tidligere arbejdsplads og hun virker til endnu ikke at have fundet en måde at mestre sin situation uden for arbejdsmarkedet på. Tina er derimod så småt ved at affinde sig med sin situation, og vil nu begynde at fokusere på de muligheder, som livet som førtidspensionist bringer – tid til børnene, tid til frivilligt arbejde og tid til at finde frem til et passende fleksjob. Bent og Ib mener, at mestringsstrategierne er nemmere for dem fordi de er lidt oppe i årene, start 50'erne: *”Ja for hvem vil lege med en 25-årig med ondt i ryggen eller andet. Ham gider de unge ikke. Og man kan jo heller ikke være med til at drikke bajere og sådanne ting.”* (Ib). En problematik, som de kvantitative test i kapitel 4 også kan underbygge. Juuls undersøgelser af førtidspensionister bekræfter denne specielle problematik for yngre qua tendensen til at yngre borgere har mere mistillid til velfærdsmodtagere og er mindre solidariske i forhold til andre aldersgrupper⁸⁰.

Den sociale kamp igennem arbejdet i Foreningen for Førtidspensionister, mener Ib, Bent og Carl bestemt er en aktivitet, der både indadtil og udadtil er med til at fastholde en identitet som én borger der bidrager til samfundet ud fra den sociale og moralske værdi, der ligger i arbejde – noget der bidrager til et positivt selvforhold, uanset om dette bidrag anerkendes af de øvrige samfund eller ej: AKF: *”Har jeres livskvalitet ændret sig?”* Bent og Ib: *”Den er blevet positiv efter jeg arbejder med sådan noget som foreningen. Det giver noget. Det er jo socialt så det sprøjter ud af det. Fordi vi kan mærke at vi hjælper andre, der kommer her. Måske hjælper vi ikke på det specifikke, men bare det at man kan komme og tale med os og fortælle, hvordan man er blevet mishandlet af systemet. Det er jo også fint nok, hvis man i sit daglige virke kan give folk noget.”* (Bent og Ib).

Gruppebevidstheden hos Carl, Bent og Ib er i høj grad elementer, der overbeviser dem om deres sociale og moralske værdi, og den bliver et handlingsledende motiv for den kollektive kamp. Tina og Jane henviser i højere grad til egne erfaringer, hvilket blot har en lammende effekt på de to. AKF: *”Har du prøvet i andre foreninger eller andre steder at kæmpe, ikke kun din egen sag, men førtidspensionisternes sag generelt?”* Tina: *”Nej, det har jeg ikke. Men det er også fordi, jeg hele tiden har tænkt, at jeg ikke var i den gruppe. Jeg har hele tiden tænkt, at det var et lille mellemhop jeg havde i denne her gruppe. Jeg er først ved at leve med det nu.”* (Tina). Dette udsagn illustrerer, hvordan en kollektiv kamp for førtidspensionisternes sag er afhængig af egen erkendelse af, at man er en del af denne gruppe og har gruppespecifikke problemstillinger. Flere gange næver de dog alle bl.a.– *”vi er jo en marginaliseret gruppe”* – *”vi er de usynlige”* (Tina).

---

⁸⁰ Søren Juuls undersøgelser fra 1994 konkluderer, at deltagelse i og kontakten til det øvrige samfund nok er på lige fod med deres jævnaldrende, men at der er markante forskelle på andelen af unge der føler sig ensomme - hvilket såvel Juul som Clement tolker som et udtryk for en svagere kvalitet af de sociale netværk for yngre førtidspensionister – dog igen med store forskelle afhængig af personens egne ressourcer herunder specielt helbred (Clement 2000:11).

For alle de interviewede er det ligeledes kendetegnende, at de kun undtagelsesvist henviser til konkrete oplevelser, men derimod udtrykker deres uretsfølelser og deres kritik gennem bredere normative betragtninger om at eksempelvis *"alle burde have retten til at gøre noget man er god til"* (Tina), *"sociale relationer er det der batter i samfundet"* (Bent) osv. Således bliver førtidspensionisternes kamp mod den gældende anerkendelsesstruktur i høj grad en kollektiv kamp for social retfærdighed med henvisning til positivt formulerede værdiprincipper, og ikke kun med henvisning til konkrete krænkelser. (De konkrete anerkendelseskrav beskrives senere.)

Et generelt problem for at gøre op med den gældende anerkendelsesorden er dog, at mange førtidspensionister ikke tør stå frem hverken med deres krænkelser eller blot med deres identitet som førtidspensionist, noget som er specielt udtalt for yngre førtidspensionister (Ib, Carl). Carl italesætter problemet som en konsekvens af de kulturelle udelukkelsesmekanismer, hvor det ikke anses som socialt acceptabelt at modtage overførselsindkomster fra staten, ligesom sociale problemer i mindre grad italesættes som strukturelt bestemt, men i højere grad som selvforskyldte – en diskurs, som direkte betyder at mulighederne for artikulering af gruppens uretserfaringer indskrænkes. Som Carl forklarer det *"Men generelt er mange ikke interesseret i at komme ud med deres meninger – de er såret i forvejen. De er knækket og stoler ikke på mange.(...) De føler sig lidt mere trygge efter noget tid. Men til at starte med gemmer de sig. Som jeg plejer at sige, så kan man udpege alle førtidspensionisterne i Føtex. Fordi de kommer, når andre ikke er der – når de ikke risikerer at møde alle dem, de har mistet relationen til dvs. gamle kollegaer eller tidligere bekendte. De kan ikke overskue at møde dem – de vil ikke ses ned til eller snakkes med, fordi de nu ikke har nogen relationer gennem arbejdet. Eller også så føler de, at de er mindre værd end dem."* (Carl).

Foreningen som udtryk for ønsket om social retfærdighed

Generelt mener alle de interviewede, at det er svært at gøre op med anerkendelsesordnen. Og i de konkrete situationer, hvor de krænkes, oplever de, at det er meget svært at diskutere denne orden, fordi de nedsættende udtalelser ofte er meget indirekte (Bent og Ib). Foreningen af Førtidspensionister er derimod en måde at udtrykke gruppens anerkendelseskrav: at de på lige fod med andre har ret til et godt liv: *"Det er det vi gerne vil sige til dem med vores forening - I har også retten til et godt liv uanset jeres førtidspension"* (Bent) og vil *"forebygge ensomheden og isolationen som mange førtidspensionister oplever."* (Carl). Konkret kæmpes der imod den primære uret, som de alle oplever: marginaliseringen og ensomheden: *"Et ungt menneske har virkelig et behov for en aktivitet. At de ikke bare skal sidde og kigge ind i væggen. Det kan man ikke byde et ungt menneske. (...). Det er så det, vi prøver at gøre op med på vores sted. Så man føler at man har et sted at gå hen. At få noget luft og være sammen med andre."* (Bent og Ib). Men der kæmpes også for en mere retfærdig sagsbehandling i kommunerne, ligesom de prøver at arbejde med systemet i den konkrete tilkendelsesproces både for ansøgenes skyld, men også så sagsbehandleren møder en velforberedt borger, som således ikke giver anledning til irritation og misforståelser (Carl, Bent og Ib). Formålet er ikke flere førtidspensionister: *"Vores mål er ikke at få så mange førtidspensioner som muligt. Men at dem der er berettiget i følge lovgivningen får den så nemt og smertefrit som*

overhovedet muligt. Vores krav er så også, at man behandler folk. Så de bliver raske eller raske-re. Frem for det lange sagsbehandlingsforløb, der reelt er med til at gøre det dobbelt så dyrt for kommunen.” (Carl).

På den baggrund undrer det de aktive, at foreningen ikke kan få tildelt offentlige midler til at kunne opbygge en organisation, der kunne gøre mere og i det hele taget være synlig, således at flere kendte dem⁸¹. De aktive benytter dog enhver lejlighed til at gøre opmærksom på foreningen og deres krav til omverden i såvel frivillighuse, de kommunale og statslige forvaltninger, på politikerniveau, samt via læserbreve, hørings svar og åbne breve til Folketinget. For at øge synligheden ift. hvad foreningen kan bidrage med for den enkelte, er strategien nu at udbygge de igangværende samarbejder med kommunale aktiveringstilbud. Men økonomisk støtte mener de aktive dog er essentielt for foreningens eksistens, fordi intentionerne fra de frivillige altid er de bedste, men kræfterne ikke altid er til stede – for der var jo en årsag til at alle i sin tid blev tilkendt førtidspensionen - derfor svinger det meget, hvor mange aktive der er involveret i foreningen. ”Vi har behov for en stabilitet, som vi ikke selv kan tilbyde qua vores sygdom” (Carl). Drømmen er således en årlig bevilling på ½-1 mio. kr. til primært at aflønne en sekretær for foreningen. At dette behov ikke honoreres i form af bevillinger fra fonde eller statslige institutioner opleves således som et signal om, at behovet for foreningen ikke er reelt, men også at målgruppen ikke betragtes som spændende, og at der Janer ikke er meget prestige i at hjælpe førtidspensionister – de uværdigt trængende - til trods for at forbedring af levevilkår og sociale relationer står øverst på foreningens dagsorden (Carl, Bent og Ib).

Carl, Bent og Ib oplever dog en øget seriøsitet, lydhørhed og positiv indstilling overfor deres krav, idet kommuner også er begyndt selv at henvende sig med information om nye takster og regler, og idet flere borgermestre indvilger i personlige møder med de tre⁸²(Carl, Bent, Ib). Men den politiske opbakning til andet og mere end at mødes med foreningen mener de dog alle, er relativt begrænset, ligesom mediernes rolle i denne direkte anerkendelseskamp også har været de⁸³(Carl og Jane). Dog mener de, at de har sat deres aftryk i forhold til bl.a. ændringen af ydelsen for borgere på den gamle ordnings to laveste niveauer op til det mellemste niveau (Carl).

5.6 Delkonklusion - Førtidspensionisterne oplevelser og reaktioner på de strukturelle rammer

På baggrund af førtidspensionisternes oplevelser vil jeg argumentere for, at velfærdsstaten influerer på den sociale lagdeling mellem borgere indenfor og udenfor arbejdsmarkedet. Det sker, fordi arbejdets værdi for det gode liv pointeredes i flere henseender i forhold til såvel ydelser som tilbud, ligesom indsatsen fra systemet stopper, så snart borgerens arbejdsevne er konstateret som reduceret til det ubetydelige. Altså kan indsatsen fra systemet i høj grad betragtes som *workfare*, på

---

⁸¹ Foreningen har ca. 30.000 årlige besøgende på hjemmesiden, 700-1000 telefoniske henvendelser og ca. 700 personlige henvendelser (Carl).

⁸² Lydhørheden knytter sig ikke til bestemte politiske partier, idet bl.a. Dansk Folkepartis signal udadtil om at være førtidspensionisternes parti kun opfattes som luft af de interviewede.

⁸³ Nok anses de, som tidligere angivet, som både stimulerende for forståelse og fordomme, men på konkrete henvendelser fra foreningen til opfølgning på historier er de ikke til megen hjælp, pga. kompleksiteten i sagerne (Carl).

trods af at selve ydelsen tildeles uanset tidligere arbejdsmarkedsstatus. Ligeledes vidner mine interviewpersoners oplevelser om en individualiseret tilgang til realiseringen af det gode liv. Det skyldes, at de alle oplevede et svigt i såvel processen som efter tilkendelsen - i forhold til at forstå processen og modtage tilbud om behandling, aktiviteter eller skåne- og fleksjobs. Et individualiseret ansvar, som jeg mener, er problematisk set i lyset af den skam som de interviewede oplever i forhold til det øvrige samfund, ligesom det er problematisk, at hverken familie, venner eller arbejdsgiver føler ansvar for at hjælpe førtidspensionisten. Samtidig er disse borgere også mistroiske over for førtidspensionisten og udtrykker at ingen andre aktiviteter end arbejdet er anerkendelsesværdige. Dette er et paradoks, som jeg anser som problematisk set i kontekst af, at systemet, medborgere og arbejdsgivere har erkendt, at borgeren er for syg til at varetage et arbejde, men alligevel ikke ser sig som ansvarlig for at hjælpe den enkelte i forhold til nogen af de problematiske forhold, som førtidspensionisten oplever. Således står førtidspensionisterne over for det paradoks, at de på denne ene side skal fremstille dem selv som lidende for at opnå systemet og medborgernes solidaritet, men på den anden side skal de være aktive og engagere sig i mange sociale aktiviteter som led i at opnå en social anerkendelse.

Oplevelserne med samfundets gældende anerkendelsesorden får førtidspensionisterne til at opleve en skam over deres situation, hvilket i sidste ende hindrer såvel det positive selvforhold som den sociale deltagelse. Både mine egen interviews og den kvantitative forskningslitteratur påpeger at dette forhold primært skyldes den begrænsede økonomi og en status som værende uden for arbejdsmarkedet - og ikke eksempelvis helbred eller alder, som ellers ofte er blevet tilskrevet som værende årsagen til gruppens marginalisering (Clement 2004:130). Og således er der i høj grad grobund for at konkludere, at den sociale anerkendelse er af betydning for den sociale deltagelse. Som Clement skriver: ”... meget tyder således på, at andre faktorer end baggrundsfaktorerne har betydning for graden af social deltagelse, graden af social marginalisering og graden af selvtillid.” (Clement 2004:138).

Ligeledes udtrykker førtidspensionisternes erfaringer, at en mestring af situationen i høj grad afhænger af ens egne muligheder for, at hengive sig til andre roller som eksempelvis forældre- eller bedsteforælderrollen eller anerkendelseskampe på baggrund af en social indignation via bl.a. foreningsarbejde: Mestringsstrategier, som bestemt opleves som hårdere, jo yngre man er.

Kampen mod denne anerkendelsesorden forsøger de alle at gøre op med medhenvist til positive retfærdighedsforestillinger, hvor der henvises til førtidspensionisternes berettigelse til det gode liv realiseret gennem social deltagelse og social værdsættelse. En kamp for retfærdighed mener batter om end kun på den lange bane, selvom optimismen mod generelt bedre tider for førtidspensionisterne er meget blandede.

Kapitel 6 – Konklusion og perspektivering

Problemstillingen, som jeg satte mig for at undersøge i specialet, var, hvorvidt de grundlæggende værdier og det moralske fundament, vi har opbygget i velfærdsstaten omkring - det sociale medborgerskab til alle - udfordres for borgere, der ikke deltager på arbejdsmarkedet pga. reduceret arbejdsevne. Problemformuleringen blev derfor:

Hvilken forståelse af førtidspensionisters sociale medborgerskab udtrykker hhv. danskernes holdninger og den aktuelle socialpolitik, og hvorledes oplever og reagerer førtidspensionisterne på disse forståelser?

6.1 Specialets konklusioner

Signalerne og oplevelserne af den formelle del af det sociale medborgerskab

Gennem en konstruktion af socialpolitikens signaler om det sociale medborgerskab for førtidspensionister kan jeg konkludere, at incitamentstrukturen i den offentlige sektor i høj grad fokuserer på resultater, individuelle valg og ansvar for outcome for den enkelte borger, ligesom rettingerne i det sociale medborgerskab i højere grad er betinget af egen (tidligere) indsats. Jeg mener, at man kan tale om en *workfare*-tendens i det offentlige system. Mens den generelle socialpolitik i stigende grad betinger en aktiv indsats fra borgeren, giver førtidspensionssystemet dog (stadig) mulighed for pensionering uden tilhørende pligter - trods en stramning i tildelingskriterierne i 2003.

Men den institutionelle incitamentstruktur både udtrykker og virker sådan, at der ikke fokuseres på integrationen af borgere med nedsat arbejdsevne hverken før eller efter en førtidspensionering gennem eksempelvis revalideringstilbud eller fleksjob. Og dermed medvirker systemets struktur i høj grad til en klientliggørelse af borgerne. Man kan som førtidspensionist Janer ikke få opfyldt sociale behov gennem ordningen – dette behov er simpelthen udgrænset af området, og dermed anerkendes (løsningen af) netop denne gruppes sociale problemer ikke som en opgave for staten

Førtidspensionisternes oplevelse af det offentlige sikringssystems signaler om deres rettigheder, pligter, symbolske status og værdighedskriterier er i høj grad, at velfærdsstaten direkte influerer på den sociale lagdeling mellem borgere indenfor og udenfor arbejdsmarkedet. Dette skyldes en symbolsk pointering af arbejdets værdi for det gode liv i tilkendelsesprocessen, en manglende tillid til førtidspensionisterne som moralsk tilregnelige og en oplevet manglende retssikkerhed i tilkendelsesprocessen, hvor de sociale rettigheder (og forståelse af samme) i høj grad opleves som et spørgsmål om dem enkeltes ressourcer til at stille krav til systemet. Ligeledes oplever førtidspensionisternes at blive tildelt så få midler, at de hindres i at leve den form for liv, der er blevet standard i samfundet.

Men den primære krænkelseserfaring, som førtidspensionisterne udtrykker, er den manglende indsats fra systemets side i form af behandling, aktiviteter eller fleksjobs, så snart deres arbejdsevne er vurderet til at være reduceret til det ubetydelige. Førtidspensionisterne oplever således, at de blot bliver klientliggjort i systemet, og deres værdighed til en hjælp er betinget af enten arbej-

det eller en identitet som meget syg og lidende. Krænkelsererfaringer, som alle de interviewede udtrykker, uanset egne ressourcer.

Oplevelserne i den retslige sfære er således for alles vedkommende med til at influere på deres selvforståelse af at være de uværdigt trængende – som de usynlige andenrangsborgere, der blot skal være taknemmelige for, at de ikke forpligtes til at arbejde.

Signalerne og oplevelserne af den uformelle del af det sociale medborgerskab

Ud fra mine egne kvantitative tests af danskernes blik for det sociale medborgerskab for førtidspensionisterne er signalerne tvetydige. På den ene side vidner holdningerne om, at evner og talent anses som legitime årsager til indkomstforskelle, og 69 pct. af danskerne accepterer mere end små indkomstforskelle for at samfundet anses som retfærdigt. Men på den anden side vidner holdningerne også om en egalitær retfærdighedslogik, hvor såvel alderspension som arbejdsløshedsdagpenge ønskes udbetalt på samme niveau uanset tidligere indtjening – og dermed ønsket om universelle omfordelingsprincipper, hvor man som borgere anses som ligeværdige blot qua ens medborgerskab.

Men hvilke borgere, der anses som værdige modtagere af denne reciprocitet, er dog differentieret. Mens det i høj grad anses som statens sociale forpligtelse at sikre levestandarden for de ældre og sygepleje af syge borgere, anses det i mindre grad som statens sociale ansvar at sikre jobs til alle og levestandarden for arbejdsløse. Mistillid til velfærdsmodtagere er også udbredt. Mistilliden til velfærdsmodtageres reelle berettigelse til fællesskabets solidaritet er dog ikke behæftet specielt arbejdsløse, men derimod medborgerne generelt. Og med hhv. 18 pct. og 32 pct. af danskerne der mener, at disse grupper reelt ikke er berettiget til deres ydelser, er danskernes syn på velfærdsmodtagere i nogen grad forbundet med stigma – specielt set i lyset af at langt hovedparten af danskerne mener, at borgere bliver dovne og uansvarlige som følge af muligheden for sociale ydelser. Dog er det væsentligt her at bemærke, at danskernes direkte holdning til førtidspensionister ikke belyses, og derfor kan man kun gisne om omfanget af danskernes mistillid til denne gruppe. Dog er kun 28 pct. af danskerne enige eller meget enige i, at borgere med lave indkomster svigtes af systemet i dets udmøntning, hvilket kan betragtes som en indikation for, at gruppen af førtidspensionister ikke vil møde meget opbakning til deres krav om statens større rolle i sikre af deres velfærd både økonomisk og socialt.

Om end jeg ikke har en antagelse om, at danskernes holdninger er andet end potentialer til at virke på bestemte måder, udtrykker førtidspensionisterne dog langt større krænkelser i forhold til deres anerkendelsesstatus i samfundet end danskernes holdninger udmiddelbart indikerer. En manglende kausalitet mellem danskernes holdning og førtidspensionisternes oplevelser, som kan skyldes flere ting: tendenser til politisk korrekte holdninger i undersøgelser, en divergens mellem holdninger og konkrete handlinger samt førtidspensionisternes mere negative fortolkning af relationerne til omgivelser grundet en egen manglende accept af situationen. Men ikke desto mindre udtrykker mine fem meget forskellige førtidspensionister grundlæggende samme oplevelse af medborgernes syn på deres rettigheder, pligter, og symbolske status i samfundet.

Den klare oplevelse er, at gruppen ikke føler sig accepteret som ligeværdige medborgere i samfundet, men derimod som en marginaliseret og usynlig gruppe pga. en manglende tillid til og social accept af deres berettigelse til sociale ydelser, manglende social værdsættelse for deres rolle i samfundet og i det hele taget manglende medansvar fra medborgernes side i forhold til at sikre, at førtidspensionisterne også kan leve tilværelse som den er blevet standarden i landet gennem deltagelse i foreningslivet eller inklusion på arbejdsmarkedet på trods af den reduceret arbejdsevne.

Denne anerkendelsesorden oplever førtidspensionisterne findes hos danskerne generelt. Dvs. både i forhold til familie, venner, arbejdsgiver og den politiske retorik og incitamentstruktur mellem kommune og stat - dog i særdeleshed hos den siddende regering og hos yngre medborgere. Derimod oplever førtidspensionisterne større forståelse for deres situation hos ældre medborgere og borgere med sociale beskæftigelser. En sondering som også mine egne kvantitative test bekræfter, hvor de socio-demografiske baggrundsvariable i en vis grad slår igennem i forhold til den solidaritet og mistillid, danskerne udtrykker i forhold til forskellige grupper. Heriblandt har netop alder, uddannelsesbaggrund, indkomst og arbejdsmarkedsstatus en signifikant og ofte selvstændig betydning. Tendenserne er jo yngre, jo kortere uddannelse, jo lavere indkomst og jo længere væk fra arbejdsmarkedet borgerne er, desto større mistillid til velfærdsmodtagere. Men jo ældre, jo længere uddannelse, jo lavere indkomst og jo længere fra arbejdsmarkedet desto større ønske om statens sociale rolle.

Konsekvenserne af signalerne om førtidspensionisternes sociale medborgerskab

Førtidspensionisternes oplevelser og reaktioner viser, at signalerne fra socialpolitikken, førtidspensionssystemet og danskernes holdninger i høj grad påvirker den enkeltes selvforhold og sociale deltagelse. Det skyldes ikke mindst, at de oplever, at de på den ene side skal fremstå som syge og taknemlige for at opnå den institutionelle solidaritet fra såvel systemet som medborgerne, men på den anden side skal bevise deres tidligere arbejdsmarkedsdeltagelse, deres sociale engagement og arbejdsmarkedsinteresserede som led i at opnå en social anerkendelse, hvor de som borgere værdsættes som socialt signifikante.

Oplevelserne får førtidspensionisterne til at opleve en skam over deres situation og hvilket hindrer såvel et positivt selvforhold som social deltagelse i både familiearrangementer, uformelle sociale fora og den mere formelle deltagelse i foreningslivet. En mindre deltagelse, som forskningslitteraturen bekræfter, og som primært skyldes arbejdsmarkedsstatussen og manglende økonomi, og ikke alderen og helbredet, som det ellers ofte antages.

De interviewede pointerer dog, at internaliseringen af den stigmatiserende rolle i deres eget selvforhold i høj grad også er et spørgsmål om egne ressourcer, såvel socialt som familiært. Og ikke mindst tiden er en faktor – mestringen af situationen er nemlig i høj grad betinget af, hvor længe borgeren har modtaget ydelser og dermed af borgerens egen accept af situationen. Afgørende for mestringen af situationen er ligeledes at finde andre aktiviteter, som fx foreningsarbejde, der indtil styrker følelsen af social betydning - også selv om omgivelserne ikke betragter disse aktivite-

ter som anerkendelsesværdige. Foreningsarbejdet fungerer nemlig for de aktive som det artikulerende led for gruppens marginaliserede og afsprogliggjorte medborgere.

Førtidspensionisternes anerkendelseskrav

Førtidspensionisternes krænkelser og dertilhørende anerkendelseskrav er grundlæggende sammensat af overordnede normative principper for den sociale anerkendelsesorden. På baggrund heraf mener jeg, de indirekte fremsætter følgende krav om rettigheder (og pligter) i det sociale medborgerskab:

- sociale relationer til både ligestillede og borgere på arbejdsmarkedet
- aktiviteter, hvor man kan få lov at vise, hvad man er god til
- et liv, hvor man ikke behøver at skille sig ud som følge af sin ringe økonomiske situation samt
- at man accepteres som en del samfundet, på trods af at man ikke arbejder, fordi man ikke er i stand til det, og at andre aktiviteter i den sociale sfære også anses som anerkendelsesværdige

I forbindelse med disse anerkendelseskrav er det således spørgsmålet, hvorvidt de er at betragte som samfundsmæssige legitime - for som Marshall påpeger, så må man som borger også søge at lægge en dæmper på sine krav for ikke at underminere systemet (Marshall 2003:118,133). Ligeledes er gruppens krænkelser og anerkendelseskrav også gruppens egen subjektive fortolkning.

Jeg mener dog, at anerkendelseskravene grundlæggende er legitime - for som Honneth pointerer, er det individuelle fokus den nødvendige måde at kortlægge samfundets retfærdighed på, ligesom Marshall mener, at medborgerskabet i sig selv ikke har megen værdi, hvis ikke borgerne også føler sig som en del af fællesskabet (Honneth 2003:43, Marshall 2003).

Ligeledes retter førtidspensionisternes anerkendelseskrav sig mod en udvidelse af den gældende anerkendelsesorden i forhold til relationer mellem borgerne, hvad der fokuseres på i den offentlige debat og ift. hvad der er at betragte som legitim samfundsdeltagelse, når den fulde arbejdsevne er reduceret – så de ikke fremstår som andenrangsborgere grundet deres helbredsmæssige lidelser. Som anerkendelsesordenen er nu, er førtidspensionisternes erfaringer af deres sociale medborgerskab, at de ikke kun ikke hjælpes til deres selvrealisering og ikke er en integreret del af samfundet, men også reelt begrænses i det fra medborgerens og statens side. En anerkendelsesorden, som såvel Honneth som Marshall påpeger som retfærdighedens kvalitative mål, og den humanistiske forpligtelse, som ethvert samfund må påtage sig at afhjælpe (Marshall 2003:95, Honneth 2008:141).

Forslag til policy-tiltag på baggrund af specialets konklusioner

På baggrund af studiet af danskernes og socialpolitikens signaler om førtidspensionisternes sociale medborgerskab og førtidspensionisternes oplevelser af og reaktioner herpå, mener jeg, at der i policy-sammenhæng bør rettes fokus på følgende:

- at arbejdsgivere (og medarbejdere) i højere grad tager ansvar for at integrere borgere med reduceret arbejdsevne, fx gennem større accept af medarbejdere med stærkt reduceret timetal
- at det offentlige system i højere grad fokuserer på at give borgere redskaber til at fungere på arbejdsmarkedet på trods af helbredsproblemer, fx gennem større brug af revalidering og fleksjob
- at arbejdsbegrebet udvides, således at flere aktiviteter betragtes som anerkendelsesværdige bidrag til fællesskabet, fx frivilligt arbejde, pasning af børn og ældre
- at førtidspensionisternes ligestilling med andre ydelsesgrupper og i egne parforhold sikres, gennem tildeling af førtidspensionsydelsen som en individuel ret uden samleverafhængighed
- at det offentlige sikringssystem er proaktivt overfor den enkelte førtidspensionist og støtter og faciliterer initiativer, der reducerer risikoen for, at ensomhed og isolation bliver konsekvensen af en manglende arbejdsmarkedsdeltagelse, fx gennem bl.a. etablering af medborgerhuse på samme måde som det kendes fra ældreområdet at incitamentstrukturen i de nuværende regler om statsrefusion til kommunerne ændres for at tilskynde en såvel arbejdsmarkedsrettet som social indsats over for borgere med reduceret arbejdsevne.

6.2 Perspektivering af specialets konklusioner

Nærværende speciale har i høj grad været en analyse af førtidspensionisternes lidelseshistorie – en historie, der for førtidspensionisterne var en succesoplevelse i det hele taget at kunne for lov at fortælle, og en historie jeg mener der har manglet at blive fortalt. Men når dette ærinde nu er gået mener jeg at der er andre relaterede perspektiver, der vil være relevante at belyse:

Førtidspensionisterne som analyseobjekt kunne være interessant at studere i et komparativt perspektiv – både i forhold til andre velfærdsmodellers og borgeres forståelser af førtidspensionisternes medborgerskab, men ikke mindst i forhold til hvordan førtidspensionisterne i andre lande oplever de strukturelle rammer for selvrealisering. Et komparativt studie, jeg umiddelbart kunne have udført i forhold til europæernes holdninger gennem data fra ESS, men som dog alligevel er fravalgt ud fra betragtningen om, at en forståelse for deres institutionelle kontekst ville være essentiel for at kunne forstå og sammenligne disse holdninger med danskernes holdninger.

Et problem ved ESS, som jeg også har kæmpet med i nærværende analyse, er dog det manglende fokus på førtidspensionister i holdningsspørgsmålene. Så på trods af at lignende ordninger findes i alle europæiske lande, er gruppen af førtidspensionister ikke blevet anset som interessant at belyse, hvilket blot kan ses som endnu en indikator for gruppens generelle usynlighed i samfundet.

Bl.a. som konsekvens af dette manglende kvantitative fokus ville et kvalitativt fokus på danskerne holdninger til førtidspensionister ville være interessant at belyse for at komme dybere end det deskriptive niveau gennem en begrebsliggørelse af holdningerne og muligheden for at tydeliggøre

spændvidden i holdninger. Ligeledes er begrænsning i kvantitative data i høj grad, at de kan beskrive holdningerne som er, men har svært ved at indkapsle hvad der er på vej. En undersøgelse af udviklingen, der kunne være belyst bedre gennem tidsstudier, men som alligevel ikke ville kunne rumme disse aspekter.

Disse studier, kan jeg således opfordre til bliver ført ud i verden – for førtidspensionisterne er og bliver en gruppe, som vi som samfund ikke må glemme på trods af deres usynlige væren. Som Honneth formulerer de borgerlige pligter: *”Individet har ikke kun rettigheder, det har også pligter: det er ikke kun en borger, et medlem af et fællesskab, men reagerer også på dette fællesskab, og forandrer det gennem sine reaktioner.”*(Honneth 2006:114).